

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

**TARİHSEL SÜREÇTE
MİMARİ KATMANLAŞMANIN YEREL BİR ÖRNEĞİ:
BÜYÜKADA**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan
Âmil Faruk GEZEN

İstanbul, 2021

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

**TARİHSEL SÜREÇTE
MİMARİ KATMANLAŞMANIN YEREL BİR ÖRNEĞİ:
BÜYÜKADA**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan

Âmil Faruk GEZEN

Öğrenci No: 160867001

Orcid ID: 0000-0002-3390-1273

Danışman: Prof. Dr. Şengül ÖYMEN GÜR

İstanbul, 2021

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Tarihsel Süreçte Mimari Katmanlaşmanın Yerel Bir Örneği: Büyükada**” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 01/12/2021

Amil Faruk GEZEN

TEZ ONAYI

Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü *Mimarlık Doktora* öğrencisi **160867001** numaralı **Amil Faruk GEZEN**'in hazırladığı "**Tarihsel Süreçte Mimari Katmanlaşmanın Yerel Bir Örneği: Büyükkada**" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca 01.12.2021 günü saat 10:00'da Zoom programı aracılığıyla on-line olarak yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **KABULÜ**'ne **OYBİRLİĞİ**yle karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Şe*** ÖY*** GÜ*** (Danışman) (Beykent Üniversitesi)		
Prof. Dr. Ay*** Ni*** EV*** (Üye) (Beykent Üniversitesi)		
Dr. Öğr. Üyesi Se*** Ya*** ER*** (Üye) (Beykent Üniversitesi)		
Prof. Dr. Ha*** AY*** (Üye) (İstanbul Teknik Üniversitesi)		
Prof. Dr. Ay*** BE*** (Üye) (Dicle Üniversitesi)		

Adı ve Soyadı : Amil Faruk GEZEN
Danışmanı : Prof. Dr. Şengül ÖYMEN GÜR
Türü ve Tarihi : Doktora Tezi, 2021
Alanı : Mimarlık
Anahtar Kelimeler : Dönem, Değişim, Katmanlaşma, Palimpsest, Büyükada.

ÖZ

TARİHSEL SÜREÇTE

MİMARİ KATMANLAŞMANIN YEREL BİR ÖRNEĞİ: BÜYÜKADA

İnsan ürünü olan yapı çevre, tarihsel süreç boyunca sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik dinamiklerin doğal dinamiklerle birleşerek yere bir yansıması olarak şekillenmektedir. Bu dinamiklerin dönemlere göre değişmesiyle yapı çevre üzerinde çeşitli katmanlar oluşur. Her yerin kendine özgü dönemsel değişim eşikleri arasında oluşan katmanlar üzerinden gerçekleştirilecek gözlemler, o yerin oluşum öyküsünü anlatan argümanlar sunar. Ancak bu gözlemleri yapabilmek için, katmanlarını bir palimpsest gibi koruyan bir alan seçmek gerekmektedir.

Bu çalışma, barındırdığı çok kültürlü sosyal yapı ve geçirdiği dönemsel değişimler dolayısıyla çok katmanlı bir yerleşim birimi olan ve katmanlarını koruyan Büyükada örneklem alanı üzerinde yapı çevrede gerçekleşen değişimleri palimpsest kavramı rehberliğinde okumayı ve sınıflandırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, önce yapı çevrenin değişim süreçleri bölgeye özgü değişim eşikleri üzerinden sınıflandırılarak irdelenmiş; ardından katmanlaşma bağlamında değişim incelemeleri ise alan, yapı ve toponimi üçayağı üzerinde kurulan ölçekler yardımıyla gerçekleştirilmiş, son olarak ise anlamlandırılabilen katmanlı birliktelikler saptanmış ve tüm bu süreçte sentezlenen bilgiler kavramın kuramsal ışığında yorumlanmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen alan araştırmalarıyla palimpsest kavramının çok katmanlı bir yerleşim biriminde bir araştırma aracı olarak kullanımını önerilmiştir. Araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler, katmanların korunması adına ne gibi öneriler getirileceğini düşünmeye yönelik aydınlatıcı mesajlar taşımaktadır.

Name and Surname : Amil Faruk GEZEN
Supervisor : Prof. Dr. Şengül ÖYMEN GÜR
Degree and Date : PhD, 2021
Major : Architecture
Key Words : Period, Variation, Stratification, Palimpsest, Büyükada

ABSTRACT

IN THE HISTORICAL PROCESS

A LOCAL EXAMPLE OF ARCHITECTURAL STRATIFICATION:

BÜYÜKADA

The built environment, a human product, has been shaped to reflect socio-cultural, economic, and technological dynamics, combined with natural dynamics throughout the historical process. As these dynamics change according to periods, various strata are formed in the built environment. Likewise, as these dynamics change according to periods, different strata are included in the built environment. Observations to be made through the strata formed between the periodical change thresholds specific to each place offer arguments that tell the story of the formation of that place. However, choosing an area that preserves its strata like a palimpsest is necessary to make these observations.

This study aims to read and classify the changes in the built environment in the sample area of Princess Island. This multi-layered settlement preserves its layers due to its multicultural social structure and periodic changes under the guidance of the palimpsest concept. In the study, at first, the change processes of the built environment were examined by classifying them according to the change thresholds specific to the region. Then, analysis of change in the context of stratification was carried out with the help of scales established on the triangle of area, structure, and toponymy. Finally, stratified associations that can be interpreted have been identified, and the information synthesized throughout this process has been interpreted under the theoretical light of the concept. The Palimpsest concept as a

research tool in a multi-layered settlement is proposed for the field studies carried out in this direction. The information obtained from the research carries enlightening messages to consider what suggestions can be set forth to protect the layers. Along with field studies carried out in this direction, the use of the concept of palimpsest is suggested as a research tool in multi-layered settlements. The information obtained from the research carries enlightening messages to consider what suggestions can be made to protect the layers.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLolar LİSTESİ	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	xii
SÖZLÜK.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Palimpsest Kavramının Tanımı.....	8
1.2. Kavramın Ortaya Çıkışı	9
1.3. Kavramın Disiplinler Arası Yolculuğu	11
1.4. Kavramın Mimarlıkta Kullanımı.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BÜYÜKADA

2.1. Büyükada'nın Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri	20
2.2. Tarih Boyunca Büyükada.....	22
2.3. Büyükada'da İmar ve İnşa Süreçlerinin Dönemsel Olarak İncelenmesi	24
2.3.1. Geç Roma-Bizans Dönemi	25
2.3.2. Osmanlı Dönemi.....	31
2.3.2.1. Düzenli Ulaşım Öncesi Dönem	32
2.3.2.2. Düzenli Ulaşım Sonrası Sayfiyeleşme ve Şehirleşme Dönemi	35
2.3.3. Cumhuriyet Dönemi	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMALARI

3.1. Büyükkada'da Yapılı Çevrenin Değişim Süreçleri.....	49
3.1.1. Sayfiyeleşme Öncesi Geleneksel Mimari Dönemi.....	51
3.1.2. Sayfiyeleşme ve Yazlık Köşkler Dönemi	56
3.1.3. Villa Tipi Müstakil Konutlar Dönemi	77
3.1.4. Apartmanlaşma Dönemi.....	93
3.2. Katmanlaşma Bağlamında Değişim İncelemeleri.....	101
3.2.1. Alan Bazlı Değişimler	102
3.2.2. Yapı Ölçeğinde Değişimler	113
3.2.2.1. Fiziksel Değişimler	116
3.2.2.2. İşlevsel Değişimler	132
3.2.2.3. Fiziksel ve İşlevsel Değişimler	150
3.2.2.4. Kayıp Yapılar.....	165
3.2.3. Toponimik Değişimler	197
3.3. Katmanlı Birliktelikler	210
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	220
KAYNAKÇA	226
EKLER	233
Ek-1: Yapı Ölçekli Değişimlerin Halihazır Plan Üzerinde Gösterimi.....	233
Ek-2: Gezi Rotaları	238

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Boyunca Büyükada.....	24
Tablo 2. Fiziksel ve İşlevsel Değişimler	115
Tablo 3. Büyükada'da Sokak ve Cadde İsimlerindeki Değişimler	201

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

- Şekil 1.** Yunanca Luka İncili metni (6. yüzyıl) üzerine yazılmış Süryanice bir metin (M.S. 8. veya 9. yüzyıl) (Codex Nitriensis)..... 10
- Şekil 2.** Ressam Refik Doğu Özgün'ün 'Palimpsest Hafıza' adlı sergisinden bir yağlıboya tablo (Sergi tarihi: 9-31 Mayıs 2015) 13
- Şekil 3.** 'Palimpsest' film afişi (2006)..... 14
- Şekil 4.** Bir palimpsest gibi üst üste binmiş sokak afişleri (Hindistan/Pondiçeri) 14
- Şekil 5.** Dönemsel ve dönem içi sosyo-kültürel farklılıklara ulaşım araçları üzerinden bir örnek-Büyükada 19
- Şekil 6.** Adalar'ın ve Büyükada'nın Marmara Denizi'ndeki konumu..... 21
- Şekil 7.** Büyükada'da bulunan Kyzikos definesinin bir bölümü 26
- Şekil 8.** Aya Dimitri Kilisesi bahçesinde bulunan mimari elemanların bir kısmı 27
- Şekil 9-10.** Kadınlar Manastırı harabelerine ait tonoz ve duvar kalıntıları (Nakibey plajı yakınları)..... 28
- Şekil 11.** Büyükada'daki ilk yerleşim yeri olan Karia köyünün (1) kuzeye kayarak Prinkipos köyünü (2) oluşturması..... 31
- Şekil 12.** Karye-i Karya (1), Karye-i Rûmiyan (2), Karye-i Serifiyan (3) yerleşimleri 33
- Şekil 13.** Antoine Ignace Melling'in Büyükada Haritası (1815)..... 33
- Şekil 14.** 19. yüzyıl sonlarında bugünkü yerinde inşa edilen Büyükada iskelesi 36
- Şekil 15.** 20. yüzyıl başlarında Büyükada'nın merkezi yerleşim bölgesini gösteren Akillas Millas'a ait çizim 37
- Şekil 16.** Büyükada iskelesinin eski ve yeni konumlarını ve 20. yüzyıl başında adanın merkezi yerleşimini gösteren Akillas Millas'a ait çizim 38
- Şekil 17.** 20. yüzyıl başlarına ait Büyükada Haritası (Yerleşimin henüz doğu, batı ve güney yönlerine doğru yoğunlaşmadığı yıllar)..... 39
- Şekil 18.** 19. yüzyıl sonlarında yapılaşmaya başlayarak şekillenen Nizam Caddesi'nden bir görünüm 42
- Şekil 19.** Cumhuriyet dönemine ait Büyükada haritası (1943) 44
- Şekil 20.** Cumhuriyet döneminde Büyükada (1915 yılında inşa edilen iskele binası) 46
- Şekil 21.** Alan çalışmalarının akış düzeni 49

Şekil 22. Büyükada Çarşı bölgesinde geleneksel tipte ahşap konutlar.....	52
Şekil 23. Çarşı bölgesinde bitişik nizamda bir sokak.....	53
Şekil 24. Çarşı bölgesinde dönemeçli bir sokak.....	54
Şekil 25. Büyükada'da bir çıkmaz sokak.....	55
Şekil 26-27. Con Paşa Köşkü.....	58
Şekil 28. Sevastopulo Köşkü.....	59
Şekil 29. Keresteciyan Yalı Köşkü.....	60
Şekil 30. Mizzi Köşkü.....	61
Şekil 31. Mihalinos Köşkü.....	62
Şekil 32. Splendid Oteli.....	63
Şekil 33. Stefanidis Köşkü.....	64
Şekil 34. Rizzo Köşkü.....	65
Şekil 35. Sabuncakis Köşkü.....	66
Şekil 36. Şehzade Abdülkadir Efendi Köşkü.....	67
Şekil 37. Yorgiadis Köşkü.....	68
Şekil 38. Fresko Köşkü.....	69
Şekil 39. Yuvanoğlu Köşkü.....	70
Şekil 40. Büyükada Rum İlkokulu.....	71
Şekil 41. Vatikan Büyükelçiliği.....	72
Şekil 42. Büyükada Vapur İskelesi.....	73
Şekil 43. Büyükada Vapur İskelesi içinde ticari alanlar.....	73
Şekil 44. St. Pasifico Latin Katolik Kilisesi.....	74
Şekil 45. Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi.....	75
Şekil 46. Hased Le Avraam Sinagogu.....	76
Şekil 47. Hamidiye Camii.....	77
Şekil 48. Dersan Evi.....	79
Şekil 49. Dersan Evi merdiven detayı.....	79
Şekil 50. Sırmalı Evi.....	80
Şekil 51. Dikmen Evi.....	81
Şekil 52. Vedat Tek Evi.....	82
Şekil 53. Fethi Okyar evi iç mekan.....	83
Şekil 54. Fethi Okyar evi dış cephe.....	83

Şekil 55-56. Dört Evlerden ön ve yan cepheler.....	84
Şekil 57. Hamaratlar Evi – ön cephe	85
Şekil 58. İpekçi Evi	86
Şekil 59. Kolay Evi.....	87
Şekil 60. Hamson Evi	88
Şekil 61. Rifat Yalman Evi.....	89
Şekil 62. Villa Sadıkoğlu.....	90
Şekil 63. Dr. Rıza Derviş Evi	91
Şekil 64. Dr. Rıza Derviş Evi’nde bant pencereler.....	91
Şekil 65. Orhan Şahinler – Büyükada’da konut	92
Şekil 66. Zeki Sayar Evi	93
Şekil 67. Büyükada’da bitişik nizamda yer alan iki katlı bir apartman.....	94
Şekil 68. Büyükada’da bitişik nizamda yer alan üç katlı bir apartman	94
Şekil 69. Büyükada’da bitişik nizamda yer alan üç katlı bir apartman	95
Şekil 70. 1950’lerden itibaren inşa edilen bitişik nizam apartman örnekleri	96
Şekil 71. Büyükada’da ayrık nizamda inşa edilen ilk apartman örneklerinden	97
Şekil 72. Büyükada’da ayrık nizamda inşa edilen ilk apartman örneklerinden	97
Şekil 73. Büyükada’da ayrık nizamda yer alan bir apartman.....	98
Şekil 74. Büyükada’da ayrık nizamda yer alan bir apartman.....	99
Şekil 75. Büyükada’da ayrık nizamda yer alan bir apartman.....	99
Şekil 76. Büyükada’da 2000’li yıllarda inşa edilen ayrık nizam bir apartman	100
Şekil 77. Rıhtım dolgusunun iskeleden görünümü.....	104
Şekil 78. Rıhtım dolgusunu gösteren Akillas Millas’a ait çizim.....	105
Şekil 79. Raymund haritası üzerinden sahil yolu dolgusunun gösterimi	106
Şekil 80. 1980’lerde gerçekleştirilen sahil dolgu alanının başlangıç noktası.....	106
Şekil 81. Raymund haritasında limanın bulunduğu konum	107
Şekil 82. Günümüzde parkın ve motor iskelelerinin bulunduğu dolgu bölgesi	108
Şekil 83. Liman Çıkmazı Sokak	108
Şekil 84. Aya Nikola Koyu dolgu alanı.....	109
Şekil 85. Aya Nikola Koyu dolgu alanı.....	110
Şekil 86. Günümüzde Büyükada Arabacılar Meydanı doğu kesimi	111
Şekil 87. Günümüzde Arabacılar Meydanı’na dahil olan yapı adası	111

Şekil 88-89. Tepeköy civarında yeni yerleşimler	112
Şekil 90. 20. yüzyıl başlarında İskele Gazinosu	117
Şekil 91. 20. yüzyılda İskele Gazinosu.....	117
Şekil 92. Günümüzde İskele Gazinosu	118
Şekil 93. 20. yüzyıl başlarında Belediye Gazinosu	119
Şekil 94. Günümüzde Belediye Gazinosu	119
Şekil 95. 20. yüzyıl başlarında Yüksek Kahve	120
Şekil 96. Günümüzde Yüksek Kahve	121
Şekil 97. 20. yüzyıl başlarında Ankara Palas	122
Şekil 98. Günümüzdeki adıyla Princess Otel	122
Şekil 99. Bahçivanoğlu Köşkü'nün eski hali.....	123
Şekil 100. Bahçivanoğlu Köşkü'nün günümüzdeki durumu	124
Şekil 101. İliasko Köşkü yıkılmadan önce (Ön ve arka cepheler)	125
Şekil 102. İliasko Köşkü'nün günümüzdeki durumu (Ön ve arka cepheler)	125
Şekil 103. Blaque Bey Köşkü'nün eski hali	126
Şekil 104. Restorasyon sonrası Blaque Bey Köşkü.....	126
Şekil 105. Psakis Köşkü'nün eski hali.....	127
Şekil 106. Psakis Köşkü'nün günümüzdeki durumu.....	128
Şekil 107. Muradyan Köşkü'nün günümüzdeki durumu.....	129
Şekil 108. Restorasyon öncesi Cemal Bey Köşkü-15 numara	130
Şekil 109. Günümüzde Cemal Bey Köşkləri.....	130
Şekil 110. Kalfaoğlu Köşkü'nün günümüzdeki durumu	131
Şekil 111. Hacopulos Köşkü'nün (Kaymakamlık Binası) ön cephesi.....	133
Şekil 112. Günümüzde Hacopulos Köşkü'nde restorasyon	133
Şekil 113. Adalar Belediye Başkanlığı kullanımını döneminde Canbulad Bey Köşkü	134
Şekil 114. Günümüzde Aile Sağlığı Merkezi kullanımında bulunan Canbulad Bey Köşkü.....	135
Şekil 115. Günümüzde Adalar Adliyesi olarak kullanılan Fabiato Köşkü.....	136
Şekil 116. Sofronios Köşkü'nün eski hali (1980).....	137
Şekil 117. Günümüzde Sofronios Köşkü'nde restorasyon.....	137
Şekil 118. Yangın geçirmeden önce Azaryan Köşkü	138
Şekil 119. Restorasyon Sonrası Azaryan Köşkü	139

Şekil 120. Geçmişte Castelli İkiz Evleri.....	140
Şekil 121. Günümüzde Castelli İkiz Evleri	140
Şekil 122. Foscolo Mango Selamlığı eski hali	141
Şekil 123. Günümüzde Foscolo Mango Selamlığı	142
Şekil 124. St. Antoine Fransız Mektebi.....	143
Şekil 125. Günümüzde metruk durumdaki Venezia Oteli.....	144
Şekil 126. Restorasyon sonrası Kazım Paşa Köşkü	145
Şekil 127. Restorasyon sonrası Kazım Paşa Köşkü	145
Şekil 128. Günümüzde iş hanı ve pasaj olarak kullanılan Doré (Lazaridis) Oteli ..	146
Şekil 129-130. 1980 ve 2020 yıllarında Peuçak Köşkü.....	147
Şekil 131-132. Restorasyon öncesinde ve günümüzde Meziki Köşkü.....	148
Şekil 133. Prinkipo Palas (Rum Yetimhanesi)	150
Şekil 134. 20. yüzyıl başlarında Hotel des Etrangers (Sümer Palas)	151
Şekil 135. Apartman olarak yeniden inşa edilen Hotel des Etrangers / Sümer Palas	151
Şekil 136. Calypso (Akasya) oteli (1910 yılı)	152
Şekil 137. Calypso (Akasya) otelinin günümüzdeki durumu.....	153
Şekil 138. Agopyan Köşkü'nün (Çankaya Palas) eski hali	154
Şekil 139. Agopyan Köşkü'nün (Çankaya Palas) günümüzdeki durumu	154
Şekil 140-141. Restorasyon öncesi Ağasi Efendi Köşkü (ön ve arka cepheler)	155
Şekil 142-143. Ağasi Efendi Köşkü'nün günümüzdeki durumu (ön ve arka cepheler)	156
Şekil 144. Sahak Mesrob Ermeni Okulu yıkılmadan önce.....	157
Şekil 145. Apartman olarak restore edilen Sahak Mesrob Ermeni Okulu.....	157
Şekil 146. Pshalakis Oteli'nin Jandarma Karakolu olduğu 1920'li yıllardan fotoğrafı	158
Şekil 147. Pshalakis Oteli'nin günümüzdeki durumu	159
Şekil 148. Sanatoryum Olarak Kullanıldığı yıllarda Bedirhan Paşa Köşkü ve aşağıda sanatoryumun ikinci binası.....	160
Şekil 149. Günümüzde otel olarak kullanılan Bedirhan Paşa Köşkü	160
Şekil 150. Günümüzde bir apartman olan Savoy Oteli	161
Şekil 151. Saat Kulesi'nin ilk hali (Sagredo şarap firması satış pavyonu)	162
Şekil 152. Restorasyon sonrası Saat Kulesi.....	163

Şekil 153. Günümüzde Saat Kulesi	163
Şekil 154. 20. yüzyıl başlarında Selekt Lokantası	164
Şekil 155. Günümüzde Yapı Kredi Bankası olan Selekt Lokantası	165
Şekil 156. Geçmişte Aya Yani Kilisesi'nin bulunduğu konumun günümüzdeki durumu	166
Şekil 157. Saat Meydanı ve Aya Yani Kilisesi	167
Şekil 158. Günümüzde Saat Meydanı ve Aya Yani Kilisesi'nin konumu	167
Şekil 159. Eski Kaymakamlık Binası	168
Şekil 160. Eski Kaymakamlık Binası'nın Necip Bey Haritasındaki konumu	169
Şekil 161. Eski Kaymakamlık Binası'nın yerinde bulunan İlçe Emniyet Müdürlüğü ve park	169
Şekil 162. Jandarma Karakolu'na Ait Proje	170
Şekil 163. Son günlerinde Rossolato (Şakir Paşa) Köşkü	171
Şekil 164. Rossolato (Şakir Paşa) Köşkü'nden günümüze kalan bahçe duvarı	172
Şekil 165. Kangelaris Köşkü'nün Özdemir Sokağı'na bakan cephesi	173
Şekil 166. Kangelaris Köşkü'nün Şehit Recep Koç Caddesi'ne bakan cephesi	173
Şekil 167. Kangelaris Köşkü arsasının günümüzdeki durumu	174
Şekil 168. Plaj Oteli'nin deniz cephesi	175
Şekil 169. Plaj Oteli'nin yol cephesi	175
Şekil 170. Plaj Oteli'nin bulunduğu arsanın günümüzdeki durumu	176
Şekil 171. Giacomo Oteli'ni gösteren bir kartpostal	177
Şekil 172. Günümüzde Giacomo Oteli'nin yerinde bulunan Anadolu Kulübü binası	177
Şekil 173. Hotel Giacomo bünyesindeki Comidas Malikânesi	178
Şekil 174. Günümüzde Comidas Malikânesi yerinde bulunan Anadolu Kulübü....	179
Şekil 175. Zarifi Köşkü yıkılmadan önce	180
Şekil 176. Günümüzde Zarifi Köşkü'nün yerinde bulunan Anadolu Kulübü otel binası.....	180
Şekil 177. Zarifi deniz köşkü.....	181
Şekil 178. Zarifi deniz köşkü.....	182
Şekil 179. Zarifi deniz köşkü'nün bulunduğu konum (Günümüzde Anadolu Kulübü plaj tesisleri)	182
Şekil 180-181. Rallis Köşkü'nün Çankaya Caddesi'ne bakan cephesi	183

Şekil 182. Günümüzde Rallis Köşkü'nün yerinde bulunan Sedef Apartmanı	184
Şekil 183. Antuan Azaryan Köşkü'ne ait "AA" monogramlı bahçe kapısı ve günümüzde köşkün yerinde bulunan apartman	185
Şekil 184. Motola Evi'nin yol cephesi	186
Şekil 185. Günümüzde Motola Evi'nin yerinde bulunan yapı	186
Şekil 186. Ziya Paşa Köşkü'nün yerinde inşa edilen apartmanlar	187
Şekil 187. Ziya Paşa Köşkü kompleksinden kalan ek yapılar	188
Şekil 188. Hintıryan Köşkü yıkılmadan önce	189
Şekil 189. Günümüzde Hintıryan Köşkü'nün yeri	189
Şekil 190. Hamson Evi'nin yol cephesi.....	190
Şekil 191. Eski Hamson Evi'nin bulunduğu konumun günümüzdeki durumu	191
Şekil 192. Un fabrikası ve Nizam Koyu	192
Şekil 193. Günümüzde Un Fabrikası'nın yerinde bulunan Değirmen Plajı	192
Şekil 194. Firuz Sokak'ta hamamın bulunduğu konumun günümüzdeki durumu ..	193
Şekil 195. Günümüzde Hrysovelonis Köşkü'nün yerinde bulunan yapılar	194
Şekil 196. Hrysovelonis Köşkü'nü gösteren Akillas Millas'a ait el çizimi.....	194
Şekil 197. Büyükada'da sokak ve cadde isimlerindeki değişimlerden bazılarının Raymund haritalarında görünümü	198
Şekil 198. Büyükada'da sokak ve cadde isimlerindeki değişimlerden bazılarının Raymund haritalarında görünümü	199
Şekil 199. 1918 tarihli Necip Bey Haritasında Büyükada sokak ve caddeleri	200
Şekil 200. Büyükada'da iki isimli bir sokak: Kamelya Sokak'tan Fatih Sokağı'na dönüşüm.....	204
Şekil 201. Büyükada'da iki isimli bir sokak: Gülistan Sokak'tan Güldalı Sokağı'na dönüşüm.....	205
Şekil 202. Büyükada'da merkez bölge çevresinde gelişen yerleşimlerin eski adları	206
Şekil 203. Büyükada'nın altı mahalleye taksimini gösteren plan	207
Şekil 204. Büyükada'da Nizam ve Maden mahalle sınırları	209
Şekil 205. Malul Gazi Caddesi'nde Muhiddin Paşa Köşkü'ne ait bahçe kapısı ve duvarlarının bir bölümünü kullanan bir apartman	212
Şekil 206. Antuan Azaryan Köşkü'nün bahçe kapısı ve duvarlarını kullanan bir apartman	212
Şekil 207. Kadınlar Manastırı'ndan kalma bir nişin fonksiyonel kullanımı	213

Şekil 208. Kadınlar Manastırı kalıntılarına yaslanan bir bahçe merdiveni	213
Şekil 209-210. Bir katmanlı birliktelik örneği: Özel bir mülkiyetin bahçesinde yer alan Aya Fotini Ayazması	214
Şekil 211. Bir dönemler Golf Kulübünün yer aldığı alanda inşa edilen “Golf Apartmanı”	215
Şekil 212. Geçmişte Riviera Plajı’nın bulunduğu alanda inşa edilen “Riviera Sitesi”	216
Şekil 213. Eski Değirmen (Un Fabrikası)’in yerinde kurulan “Değirmen Plajı”	216
Şekil 214. Ziya Paşa Köşkü yerinde inşa edilen “Ziya Paşa Apartmanı”	217
Şekil 215. Av. Esat Muhlis Sırmalı yalısının bitişiğinde yer alan “Sırmalı Sitesi” girişi	217
Şekil 216. Günümüzde depo ve butik otel olarak kullanılan “Arif Ağa’nın dükkanı”	218
Şekil 217. Otel girişinde yapının eski sahibinin adını yaşatan bir tabela: “Arif Ağa”	218
Şekil 218. Günümüzde dolgu alanı olan eski limandan geriye kalan tek iz: “Liman Çıkmazı”	219

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Av.	: Avukat
bkz.	: Bakınız
Bşk.	: Başkan
Cad.	: Cadde
ev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
km	: Kilometre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Sok.	: Sokak
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
ve diğ.	: ve diğ.eri

SÖZLÜK

Akant: Kenger yaprağı. (Hasol, 2016)

Akroter: Antik alınlığın tepesine ya da yanlarına yerleştirilerek üzerine heykel ve süslemeler konulan kaide. Köşe süsü. (Hasol, 2016)

Anroşman: Taş ocaklarından çıkarılan iri kaya blokları. Bir yapının su içindeki temellerini pekitmek için ve suların aşındırmasından korumak için zemine taş dökme işi, kayalama. (Hasol, 2016)

Ayazma: Rum Ortodoks kültüründe kutsal sayılan pınar ya da çeşme. (Hasol 2016 ve TDK)

Bazilikal: Bazilika biçiminde olan. (Hasol, 2016)

Eliböğünde: Ahşap yapılarda çıkmaların altına eğik ve aralıklı olarak konulan ahşap destek. (TDK)

Furuş: Saçakların, çıkmaların altına yalnızca süsleme amacıyla konulan küçük destek ya da oymalı süsler. (Hasol, 2016)

Mansard: Her yüzünde değişik eğimli iki dam yüzeyi olan çatı. (TDK)

Mikroklima: Dar iklim bölgesi. (TDK)

Monogram: Tek ya da çok harften oluşan arma, sanatçı simgesi. (Hasol, 2016)

Nef: Kiliselerde ana kapıdan koroya değin uzanan bölüm, sahn. (Hasol, 2016)

Pah: Eğik olarak kesilmiş kenar. (TDK)

Palimpsest: İkinci yazıya yer açmak üzere orijinal yazısı silinmiş parşömen veya başka bir yazı malzemesi. (Oxford English Dictionary)

Parapet: Teras, balkon, köprü gibi yerlerde yapılan yaklaşık olarak 90 cm yüksekliğinde korkuluk duvarı, çelen. (Hasol, 2016)

Pediment: Alınlık. Yunan ve Roma yapılarının ön yüzlerinde, çatı üçgeni ile sütunların üzerindeki kiriş arasında kalan üçgen biçimindeki bölüm. (TDK)

Pilastr: Bir bölümü duvara gömülmüş ayak, gömme ayak. Pilastrlar zamanla taşıyıcı olmaktan uzaklaşarak bir süsleme ögesi durumuna gelmiştir. (Hasol, 2016)

Primer: Birinci derecedeki, birincil, ilk, esas. (TDK)

Sekonder: İkincil. (TDK)

Selsebil: Bahçeleri süslemek ya da evler içinde akan suyun şırıltısını dinlemek ve serinlemek için yapılan çeşme. Çoğunlukla mermerden yapılmış aynataşının üstünde, yukarıdan aşağıya giderek genişleyen işlemeli çanaklar bulunur. Üstten verilen su çanaktan çanağa dökülür. Böylece suyun sesinden ve serinletici etkisinden yararlanır. (Hasol, 2016)

Sundurma: Yağmurdan, güneşten korunmak için yapılan ve arkası bir duvara verilen çatı. Üstü kapalı balkon. (TDK)

Tonoz: Tuğla ve harçla örülmüş, yarım silindir biçiminde tavan örtüsü. Bir kemerin aralıksız devam etmesiyle oluşan örtü biçimi. (TDK)

Toponimi: Yer adı bilimi. (TDK)

Triforyum: Bir kilisede orta nefi yan neflerden ayıran sütun dizilerinin üzerinde yer alan galerinin önündeki kemerleme ya da oymalı yüzey. (Hasol, 2016)

Vernaküler: Halkın kendi çevresinden sağladığı malzemeyle yerel geleneksel teknikleri ve biçimleri kullanarak gerçekleştirdiği bir çeşit anonim mimarlık. Halk mimarlığı. (Hasol, 2016)

GİRİŞ

İnsanoğlunun, gezegenimizdeki yaşam serüveninde var olduğu günden bugüne geçirdiği kültürel evrim süreçlerini, yaşamda bıraktığı izleri kavraması kendi geçmişiyile bağlantı kurarak geleceğine nasıl yön verebileceğini anlaması açısından çok önemlidir. Bu konuda en iyi argümanlar sunan yollardan biri, insan ürünü olan yapılaşmayı izlemektir. Tüm insani değerler, evrensel akıl orada taşa yazılır. Mevcut yapılaşmanın, insanın geçmişle gelecek arasında bugünü anlamlandırmasına ve şekillendirmesine olan katkısı yadsınamaz. Uygarlık tarihini araştıran çok boyutlu çalışmalar, büyük oranda yapılaşmadan veri toplar. Kuban, bu doğrultudaki bir örneğinde özel bir çağa, bölgeye ve kişiye özgü niteliklerin çevreye yapılar olarak eklenmesinin; yapıları kişilerin, toplumların ve kültürlerin ifadesi yaptığını belirtmektedir (Kuban, 2016). İnsanın barındığı, çalıştığı, eğlendiği ve manevi tatminler yaşadığı mekanlar; dönemlere ait sosyal yaşamın, kültürün, gelenek ve alışkanlıkların mahiyetleri ve bunların bugüne kadar geçirdikleri çeşitli değişiklikler hakkında son derece aydınlatıcı bilgiler sunar. Yine, Kuban'a göre toplumların yarattığı biçimler; onların kendi varlıklarını ifade ettikleri araçlar olup, üst üste gelerek zenginleşen bir kültürel birikim olarak değerlendirilebilirler (Kuban, 2000). Bu biçimlerin tarihsel süreçte çeşitli çevresel etkilere karşı kendini en iyi koruyabildiği objeler olan yapılaşmayı izleme eylemiyse, bilimsel gerçekliklerden ayrılmamak bakımından mimari disiplin içinde oluşmuş muhtelif ölçüt, kavram ve değişkenlere başvurmayı gerektirmektedir. Bu noktada mimarideki fiziksel ve işlevsel değişim ve dönüşümleri gözlemleyebilmek için katmanlaşma kavramını temel almak, yer ile ilgili dönemseller bulgular arasında karşılaştırma yapabilmek adına aydınlatıcı bir yaklaşım olarak düşünülebilir. Bu kavramdan yola çıkıldığı takdirde, yer ile ilgili fiziksel, kültürel, sosyal ve politik bağlamda bugüne ve geleceğe dönük yorumlar yapmak mümkündür.

Mimaride katmanlaşma kavramından yola çıkılarak elde edilen veriler üzerinden sağlıklı yorumlar yapabilmek için, katmanlaşmanın okunabileceği bir sahne seçmek gerekmektedir. Geçmişteki kullanım değerleriyle bugün arasında değişik ölçeklerde bir karşılaştırma yapılabildiği veya ilişki kurulabildiği takdirde yerin kimliği ve yaşamsal süreci hakkında bilgi sahibi olunabilir. Geçmişten hiçbir iz

barındırmayan bir yerde katmanlaşmayı okumak olanaklı değildir. Bunun için de gerekli ve yeterli miktarda veri elde edilebilecek, korunmuş bir kentsel doku elzemdir. Ancak burada kentlerin donuk ve asla değişmeyen bir yapıya sahip olması gerektiği gibi bir düşüncenin ileri sürülmediğini belirtmek yerinde olacaktır. Oluştugu andan itibaren hiçbir değişime veya dönüşüme uğramamış bir yapılaşma alanında da herhangi bir katman oluşmaz. Nitekim, Erzen, zamanın süreçsel akışını ancak kentin belli ettiğini belirtirken, kentin ölü ve yalnızca geçmişi duyumsatan donuk bir yer olmamasının, zamanın akışı içindeki değişimleri yaşatmasının da önemine vurgu yapmaktadır (Erzen, 2017). Yani varlık varsa değişim de kaçınılmazdır. Yine Moussavi de benzer argümanlara dayanarak; çağdaş kentin sürekli yeni kültürlerin ortaya çıktığı bir mekan olması dolayısıyla, mimarinin de kültürdeki değişkenliğe cevap verecek şekilde çeşitlenmek zorunda olduğuna değinmektedir (Moussavi, 2009). Dolayısıyla bu noktada bir dengenin ideallüğinden hareketle yer-kavram uyumu yakalandığı takdirde tutarlı bir ilerleyiş söz konusu olacaktır. Geçmişle barışık, çeşitli dönemlerde oluşmuş mimari tasarım değerine sahip yapılaşma birikimine saygılı, yeni yapılaşmasını da bu birikime zarar vermeden üreten, özgünlüklerini bugünün dinamikleriyle bağdaştırabilmiş ve dün ile bugün arasında güncel bir uyum sağlanmasını başarmış bir kent yerleşimi, söz konusu yer-kavram uyumunun yakalanması için ideal bir yerdir, denilebilir.

Çalışmanın Konusu ve Problem Alanı

Kentsel mekanlar üzerinden mimari katmanlaşmayı okumaya çalışmak, kentsel hafızanın insan-yapı ilişkisi bağlamında canlı olması ve mümkün mertebe süreklilik arz etmesi durumunda mümkündür denilebilir. Ancak dünya genelinde gitgide yaygınlaşan neoliberal politikaların ve küreselleşme yönelimlerinin sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimler, kentlerin dokusunda da büyük dönüşümlere yol açmıştır. Bu noktada kentsel düzenleri ve yapılaşmayı dönemsel olarak hangi önceliklerin şekillendirdiğini sorgulamak yerinde olabilir. Gür, söz konusu köklü dönüşümleri/öncelikleri, insanlığın yaşamış olduğu büyük değişim dalgalarının tüm disiplinlerde olduğu gibi mimarlık disiplinde de hissedilmesiyle ilişkilendirerek açıklamaktadır (Gür,2014). Özellikle 1980 sonrasında yaygınlaşan

neoliberal ekonomi politikalarının da etkisiyle kent kültürünü yok edici mahiyetteki uygulamalarla dönüşen ve değişen günümüz kentlerinde artık geleneksel doku, yerel estetik ve kentsel hafızanın barındırdığı anılar ivmeli bir hızla silinmektedir. Bu değişimlerin kent belleklerini silmeye başlaması, yerel özgünlüklerin yavaş yavaş ortadan kalkmasına ve tüm dünyada bir aynılaştırmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu aynılaştırma adeta birbirinin kopyası olan yerleşimler oluşturmakta, hafızası silinmiş kentler meydana getirmektedir. Harvey, burada bahsedilen kentsel yeniden yapılanmalara esas olarak, ileri kapitalist dünyadaki günümüz kentlerinin bir sermaye cezbetme aracı haline gelmiş bulunmalarını ve dolayısıyla birbirleriyle finans ve tüketim merkezi olma nitelikleriyle yarışan durumlarını göstermektedir (Harvey, 1990).

Yakın geçmişe kadar insan yaşamının ve refahının temel referans olarak gözetilmesiyle inşa edilen şehirler, artık neredeyse salt ekonomik sebepler ve sermayenin çıkarları doğrultusunda alınan kararlar yönünde şekillenmeye başlamıştır. Spencer bu şekillenmenin tezahürlerini incelerken; şehircilik ve mimarlığı bir işletmecilik pratiğine dönüştüren uygulamaların kaynaklarını, neoliberalleşme süreçlerinin mimarlık üzerinden eğitim, kültür, çalışma ve tüketim hayatına nasıl nüfuz ettiğini sergilemektedir (Spencer, 2016). Ülkemizde de bu düzlemde ilerleyen kentleşme politikaları yukarıda değinildiği gibi kent kültürünü yok edici sonuçlar doğurmaktadır. Bu yok oluşta, Türkiye ekonomisinin serbest piyasa modeline geçtiği 1980'lerden bu yana cereyan eden ticaret eksenli kentsel dönüşüm sistemlerinin büyük etkisi söz konusudur (a.g.e.). Erzen'e göre, Türkiye'de görüldüğü gibi kentsel bir alanın dönüştürülmesi veya tekrardan tasarlanması çoğunlukla ekonomik ve parasal ilişkiler ve çıkarlar barındırmakta, çağdaşlaşma ve büyüme adına tarihi ve doğal dengelerin yok edilmesine neden olan birçok güncel proje bu nedenle eleştirilmektedir (Erzen, 2017). Bu yeni yaklaşımlar, şehircilik bağlamında kent geneline yansıdığı gibi, yapı ölçeğinde mimari tasarımları da etkilemektedir. Yapı bazında korunmuş ve korunmaya devam eden mekanlar mevcut olsa da, kentsel ölçekte genel bir korunmuşluğa sahip yerler oldukça nadir olduğu için kentsel hafızayı alan bazında okumak gitgide zorlaşmaktadır.

Bu noktada gerek kültürel, gerek ekonomik bir değer olarak kentsel mirasın çeşitli disiplinler arası etkenlere işaret eden mimari kavramlar üzerinden analizi ve belgelenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın konusu bu bağlamda mimari katmanlaşma kavramını temel alarak, bu kavram üzerinden okumaların yapılabileceği, kentsel hafızası canlı yerel bir örnek üzerinden; tarihsel, kültürel ve sosyo-ekonomik etkenlerin mimariye ve mimarının kullanımına olan dönemsel etkilerini araştırmak üzerine şekillenmiştir. Bu etkilerin sonucunda katmanlaşmanın oluşumuna yol açan dinamikleri dönemsel ve sosyo-kültürel dönüm noktaları üzerinden değerlendirebilmek açısından araştırmanın ilgileneceği yer olarak, İstanbul Adaları dahilinde bulunan Büyükada seçilmiştir. Büyükada'nın, yukarıda değinilen argümanlara uygunluk çerçevesinde, dolayısıyla yer-kavram uyumu bağlamında sergilediği yerel niteliklere ikinci ve üçüncü bölümde detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Çalışmanın Amaç ve Hedefleri

Büyükada, tarihsel süreçte mimari bakımdan birçok uygulamanın ve akımın vücut bulmasına sahne olmuş bir yerleşim yeridir. Bu sahnelenme dönemsel olarak gerçekleşmiş, çeşitliliğin uyumlu bir birliktelik sergilediği, tarihi ve kültürel açıdan oldukça zengin bir birikimin oluşumuna katkı sağlamıştır. Bu anlamda Büyükada, mimari birikiminin oluşumu açısından önemli bir veri potansiyeline sahiptir. Diğer yandan, İstanbul'un genelinde on yıllardır süregelen ve kentin yapısal ve yerleşimsel belleğinde bir takım köklü değişimlere neden olan uygulamaların Adalar'da olmayışı, dolayısıyla bölgenin geçmiş dönemlere ait somut izler barındıran bir yapılaşmayı koruyabilmiş olması, söz konusu yerle ilgili bu çalışmanın konusu bağlamında önemli bir husustur. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, İstanbul Adaları dahilinde bulunan Büyükada özelinde geçmişten bugüne değin kozmopolitliğin ve sosyo-kültürel çeşitliliğin mimariye yansımaları ve bu yansımaların getirdiği değişimleri, katmanlaşma kavramı bağlamında sistematize bir biçimde ele almaktır. Bu çalışmada katmanlaşma kavramının temel alınmasının sebebi, Büyükada gibi coğrafi konumu gereği doğal faktörlerin sınırladığı bir bölgede çeşitli kültürlere ait yerleşimlerin bir arada var olabildiği gerçekliğini

anlamanın, geleceğin planlanması ve tasarlanmasına yardımcı olacağı fikridir. Katmanlaşma belleğe başvurur ki gelecek bölümlerde bunun önemi üzerinde durulmaktadır. Bellek katman çözümlemesinde vazgeçilmezdir. Metaforik katman fikri ise, jeoloji ve biyoloji gibi doğa bilimleri kapsamında kalan ve insan müdahalesi olmaksızın oluşan katmanlaşmalardan farklıdır. Bu nedenle bu çalışmada katmanlaşma kavramı, yerle ilişkisindeki anlamını ve amacını açıklığa kavuşturmak amacıyla palimpsest metaforuyla özdeşleştirilerek ele alınmıştır. Yapılan alan çalışmasıyla da örneklem alan olan Büyükkada'daki tarihi ve kültürel birikime ilişkin fiziksel izlerin takip edilmesi ve bu izleri doğuran faktörlerin palimpsest kavramı rehberliğinde tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bunu yaparken palimpsesti de başlı başına bir araştırma tekniği olarak kullanmak amaçlanmış, incelemeler esnasında çalışmanın veri deposu olan yapıyı çevrenin geçirdiği değişimlerin söz konusu kavram ışığında nasıl sınıflandırılabileceğini örnekleme amacı güdülmüştür. Bu sayede bölge mimarisinin daha önce incelenmemiş bir bakış açısı ile incelenmesinin de gelecekteki araştırmalar için yönlendirici ve bilgilendirici bir adım olması arzu edilmektedir. Çalışma bütününde ve sonucunda ortaya çıkan verilerin araştırmacılara ve yerel yönetimlere yönlendirici mahiyette bir kaynak oluşturması çalışmanın temel hedefidir.

Kapsam ve İçerik

Bu çalışma, Büyükkada'nın mimarisindeki katmanlı olma gerçekliğinden yola çıkılarak yapılan bir çalışmadır. Örnek alan yukarıda bahsedilen faktörler göz önünde bulundurularak seçilmiş olan Büyükkada'nın yerleşime açık bölgesi ve bu bölgedeki yapı stokuyla sınırlıdır. Söz konusu yapıların büyük çoğunluğu orijinal halleriyle mevcuttur. Yine bir kısmı kapsamlı restorasyon görerek işlevi ve/veya fiziksel özellikleri değişmiş şekilde mevcuttur. Ancak, bir kısmının günümüze ulaşamamış olması nedeniyle ancak fotoğraflar veya arşiv belgeleri vasıtasıyla müşahade edilmeleri mümkündür.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, konuya giriş yapılmış olup, çalışmanın amaç, kapsam ve yönteminden bahseden

genel bir çerçeve çizilmiştir. Birinci bölümde ise tezdeki kilit kavram olan palimpsest kavramı literatür araştırmalarıyla konuyu destekleyici bir biçimde irdelenmiş ve ilgili diğer kavramlara değinilmiştir. Burada önce palimpsest kavramının kökeni ve terim anlamı, daha sonra ise mimarlıktaki kullanımı incelenmiş ve kavram çalışmanın konusuyla bütünleştirilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın inceleme alanı olan Büyükkada, genelden özele tarihsel süreç boyunca konuya dönük olarak tanıtılmış ve tarihsel birikimini dönemsel olarak inceleyen pasajlara yer verilmiştir. Burada doğal olarak kültürel ve tarihsel incelemelere de değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise alan araştırmalarına yer verilmiştir. Bu bölümde Büyükkada'daki yapıları çevrenin geçirdiği değişimler palimpsest kavramının yol göstericiliğinde kategorize edilerek parçalara ayrılmış ve bu kategorizasyon yardımıyla yapılan incelemeler sonucunda elde edilen veriler araştırma sonucunda bir araya getirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Ardından çalışmanın son bölümünde ise elde edilen verilerden hareketle sonuç ve değerlendirme kısmına yer verilmiştir.

Yöntem ve Plan

Çalışma kapsamında araştırma yöntemi olarak detaylı alan çalışmaları yapılmış, yerinde gözlemler gerçekleştirilmiş ve bunun yanı sıra doküman analizi yollarına başvurulmuştur. Tezin genel planında öncelikle tezde işlenecek kavramlar literatür taramasıyla irdelenmiş ve akabinde kilit kavram olarak belirlenmiş olan palimpsest kavramı ışığında alan araştırmaları yapılmıştır. Ardından araştırmalar sonucunda elde edilen veriler tartışmaya açılmış ve yorumlanmıştır.

Çalışma boyunca palimpsest kavramı konuya yaklaşım biçimine referans alındığı gibi, alan araştırmalarında da palimpsest referanslı bir düşünme tekniği geliştirilmeye çalışılmış ve araştırmalar; parşömen üzerinde silinip yazılma ve birlikte okunma durumuna karşılık gelen yıkılıp yapılma gerçekliğine yaslanarak genel anlamda değişimler ve birlikteliklerin tespiti üzerinden şekillendirilmiştir. Alan araştırmaları esnasında gerçekleştirilen yerinde gözlemler, Büyükkada'daki yapıları çevrede tarihsel sürecin ilerleyişinin etkilerinin okunabileceği ve dönemsel

katmanların analiz edilebileceği örnekler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada örnekler, tarihsel bağlamdan ve tezin amaç ve kapsamından kopmamak adına dönemler üzerinden gruplandırılmıştır. Gözlemlerin ardından, yapı ve yer ölçeğindeki ve toponimik bağlamdaki değişimler üzerinden elde edilen veriler, katmanlı birlikteliklerle beraber yorumlanmıştır. Bu aşamada yorumların yer yer oransal verilerle de takviye edilmesi söz konusu olmuştur.

Kaynak taramasının ilk bölümlerinde, tezin kavramsal çerçevesini oluşturacak çatkının kurulmasına yardımcı olacak nitelikteki yazılı kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmanın ilgilendiği kentsel alanla ilgili verilerin toplandığı ilerleyen bölümlerde ise, söz konusu alan hakkında mimari bağlamda yazılı, sözlü ve görsel kaynaklara başvurulmuştur. Yazılı kaynakların bir kısmı, çalışmanın ilgilendiği alan olan Büyükkada'daki yapılaşma üzerine gerçekleştirilmiş salt mimari araştırmalar niteliğinde olup, bir kısmı ise yerin tarihine sosyo-kültürel bir gözle bakan tarihsel araştırmalardır. Yine doğrudan mimari veya tarihe ilişkin olmamakla birlikte yer ile ilgili bilgi edinilebilecek her türdeki edebi metin, arşiv belgesi ve süreli yayınlar da bu yazılı kaynaklar arasındadır. Geçmişte ve günümüzde çekilmiş fotoğraflar, gravürler, eski ve yeni haritalar, planlar ve çizimler gibi dokümanlar da tarihsel süreç boyunca mimari doku ve yerleşimde gerçekleşen değişimleri tespit edebilmek adına yardım alınan kaynakları oluşturmaktadır.

Çalışmanın çatkısı kurulurken ve metnin ilerleyişi boyunca konuyu ele alış biçimi bakımından kullanılan yöntemde ise; kuramsal bir ilerleyişten ziyade seçilen alan üzerinde objektif bir bakışla incelemeler yapılması söz konusu olduğundan konu bütününe nesnel bir perspektiften bakılmaktadır. Çalışmanın ilgilendiği yerle ilgili araştırmalar ve bu araştırmalar sonucunda elde edilen verilerin analiziyle ortaya çıkan kanılar, verileri yorumlama aşamasında diyalektik bir yöntemle birbiriyle bütünleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Katmanlı olma gerçekliğini mimari disiplin bağlamında okumak adına kilit kavram olarak seçilen palimpsest kavramının irdelendiği bu bölümde; söz konusu kavramın çeşitli kaynaklarda yer alan sözlük anlamları, ortaya çıkışı, çeşitli disiplinlerdeki kullanım biçimleri ve bu çalışmanın ait olduğu disiplin olan mimarlıktaki kullanımını araştırılarak konunun ilerleyişine söz konusu kavram ışığında bir altlık oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.1. Palimpsest Kavramının Tanımı

Palimpsest:

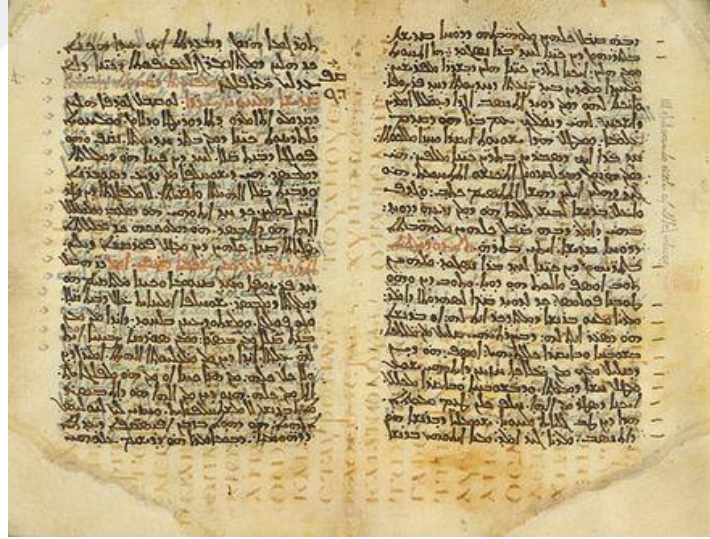
- Tümü, ya da bir bölümü silindikten sonra üzerine ikinci kez yazı yazılan yazma. Silinti yazma. (Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü, 1974),
- 1. İkinci yazıya yer açmak üzere orijinal yazısı silinmiş parşömen veya başka bir yazı malzemesi. 2. Jeolojide metamorfizmadan önce sahip olduğu dokuları koruyan ve sergileyen kayaç. (Oxford English Dictionary),
- 1. Yazıları silinerek üzerine yeniden yazılan çok eski belge. 2. Belirgin aşamalara veya anlam gelişim ve tarih seviyelerine sahip olan bir şey. (Macmillan Dictionary),
- 1. Önceki yazı silindikten sonra birden fazla kez kullanılan parşömen veya tablet gibi yazı malzemesi. 2. Yüzeyinin altında genellikle farklı katmanlara veya yönlere sahip olan bir şey. (Merriam-Webster),
- Eskiden parşömen veya tablet kıtlığı nedeniyle, parşömenlerdeki mürekkebin kazınarak, tabletin düzeltilerek, boşalan yere yeni metnin yazılmasıyla yeniden kullanılmış olan parşömenlerden elde edilmiş kitaplar veya yazıtlar veya bu şekilde değerlendirilen sayfalar. (Gür, 2002b)
- Üzerindeki elyazmasından temizlenerek tekrar kullanılmış parşömen. (Dillon, 2017)

1.2. Kavramın Ortaya Çıkışı

Palimpsest kavramının metaforlaşma sürecine girmesi bağlamında ilk kullanımı, 1845 yılında İngiliz deneme yazarı Thomas de Quincey tarafından kaleme alınan bir makaleye tarihlenir. Her ne kadar bu tarihe kadar sık kullanılmış olmasa da, ortaya çıkışı üzerinde düşünüldüğünde, kavramın tarih bilimi bünyesinden doğmuş bir kavram olduğunu söylemek yerinde olabilir. Özünde tarihsel bir terim olan söz konusu kavramın geçmişten günümüze; arkeoloji, edebiyat ve felsefede, coğrafya ve kültür çalışmalarında, mimarlıkta, hatta bilişim ve bilgi teknolojilerinde dahi kullanılageldiği görülmektedir (Dillon, 2005). Yaygın görüşlere göre yüzyıllar öncesinde kağıt yapımında kullanılmakta olan papirüs bitkisinin ve ondan elde edilen parşömenlerin kolay temin edilemeyişi ve pahalı oluşları nedeniyle, çoğunlukla ortaçağ keşişlerinin kullanılmış sayfalar üzerindeki yazı mürekkeplerini kazıma ya da ıslatıp kurutma gibi çeşitli değişik tekniklerle silerek tekrar tekrar kullanmalarından doğmuştur. Bu kullanımın bir benzeri, tablet ve yazıtlarda da kendini göstermektedir. Kelimenin terim anlamı eski Yunanca yeniden kazınmış anlamına gelen *palimpsestus* kelimesinden gelir ve özgün hali silinip kazınarak üzerine yeniden yazılmış elyazması olarak tanımlanabilir (Dillon, 2017). Gür, palimpsesti; “eskiden parşömen ve tablet kıtlığı nedeniyle, parşömenlerdeki mürekkebin kazınarak, tabletin düzeltilerek, boşalan yere yeni metnin yazılmasıyla yeniden kullanılmış olan parşömenlerden elde edilmiş kitaplar veya yazıtlardan veya bu şekilde değerlendirilen sayfalardan palimpsest diye söz edilir” açıklamasıyla tanımlamaktadır (Gür, 2002b). Dolayısıyla palimpsest kavramının, köken itibarıyla tarih biliminin yardımcı bilim kollarından olan paleografya ve epigrafya kökenli bir kavram olduğu söylenebilir.

Dillon, ilk palimpsest örneklerinin çoğunlukla, yedinci ila on beşinci yüzyıllarda büyük manastır kurumlarının skriptoryumlarında yani yazı odalarında kaleme alınmış, dini metinler içeren yazmalar arasından çıktığından söz etmektedir (Dillon 2005). İlk palimpsest incelemeleri ise Rönesans devrinde başlamış olup, 18. yüzyıldan itibaren kimyasal işlemler yardımıyla palimpsest üzerindeki ilk yazılar okunabilmiş ve eskiçağda kaybolmuş birçok klasik metnin yeniden ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu metotlarla palimpsest metinler incelendiğinde, yeni

yazının altından silinmiş olmasına rağmen eski yazıların izleri görülebilmektedir. Eski yazıların yeterince silinmediği durumlarda ise, aynı sayfa üzerinde üst üste yazılmış birkaç metni bir arada okumak mümkün olabilmektedir. Bu durumdan hareketle terimin metafor olarak kullanımına yönelik yüklendiği anlam da, eski ile yeninin iç içe geçmek suretiyle birlikte olduğu, eski ile yeninin bir arada okunabildiği bir tür katmanlaşma halini tarif etmesine dayanan bir anlamdır (Apaydın, 2019). Dolayısıyla kavramın bir metafor haline gelmesi de büyük bir ihtimalle, soyut ve/veya somut nitelikte katmanlaşmaları ortak bir çağrışımla işaret etmek ve durumu birden çok kelime veya cümle ile anlatmak yerine kısa ve net bir şekilde ifade etmek ihtiyacından kaynaklanmıştır. Zira disiplin içi kavramlarla net ifade edilemeyen bazı durumlarda disiplinler arası kavram kullanımı son derece açıklayıcı olabilmektedir. Palimpsest kavramı da bu nedenle kullanım alanını genişletmek üzere disiplinler arası bir yolculuk gerçekleştirmiştir.

Şekil 1. Yunanca Luka İncili Metni (6. yüzyıl) Üzerine Yazılmış Süryanice¹ Bir Metin (M.S. 8. veya 9. yüzyıl) (Codex Nitriensis)

Kaynak: <https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2010/03/codex-nitriensis.html>

¹ Süryani Alfabesi için bkz.: *Türk Süryaniler Tarihi*, Horepiskopos Aziz Günel, (1970).

1.3. Kavramın Disiplinler Arası Yolculuğu

Disiplinler arası bir kavram olarak; tarih, arkeoloji, edebiyat, sosyoloji, coğrafya, resim, sinema, mimarlık gibi birbiriyle farklı ilişki yoğunluklarına sahip çeşitli disiplinlerde kullanılmakta olduğu görülen palimpsest kavramı, belli bir tanımlamaya sahip olsa da kullanım alanları doğal olarak farklılaşmaktadır. Tarihsel araştırmalarda teknik bir terim olarak kullanılırken, yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülen edebiyat alanında; metinlerin tarihsel olarak öznellik, zamansallık gibi farklı parametrelerle okunması ve yorumlanması bağlamında rol oynamaktadır. Kavramın orijinal kullanımında üst üste binmiş metinler söz konusu iken, yazınsal kullanımda aynı metin içinde konu bütünlüğü olmayan anlatım veya ilişkisizlik ön plana çıkmakta olup, metinleri anlama ve yorumlama için gerekli olduğu kadar metinler arası okumalarda da değerlendirilebilmektedir.

Yazınsal düzlemde kendine yer bulan palimpsest kavramı, Davidson tarafından, “text” kelimesiyle birleştirilerek “palimtext” şeklinde önerilmiş ve bu yaklaşımla; arkeolojik olmayan, iç içe katmanlılık arz eden ve metinlerarasılık barındıran her türlü metinselliği nitelikleme amacıyla değerlendirilmiştir (Sayak, 2018). Hutcheon ise, uyarlama eserleri; tekrarlama yoluyla üretilen varyasyonlar olması fikrinden hareketle, hafızalarda palimpsest olarak deneyimlenen bir tür metinler arasılık olarak görmektedir. Ve metinlerden sonra yaratıcı ve yorumlayıcı transpozisyonlar olarak adapte edilmiş yani uyarlanmış opera, tiyatro, film gibi sanat eserlerinin doğası gereği palimpsest olduklarını vurgulayarak bu eserler için ‘palimpsestous’ terimini kullanır. Bu düşüncesinin gerekçesini ise, üretilen uyarlamanın orijinal eserle açık bir ilişkisi olduğunu, köken olarak orijinalin izlerini yansıttığını belirterek ifade eder (Hutcheon, 2006). Antakyalıoğlu’nun anlatımıyla, metinlerarasılık kavramına göre hiçbir metin diğerlerinden bağımsız olarak tek başına ortaya koyulamaz ve anlamlandırılmaz. Her metnin diğer metinlerle doğrudan veya dolaylı ilişkisi söz konusudur. Her metnin içinde başka metinlerin izleri, etkileri veya sonuçlarına rastlamak mümkün olup, bunu bazen metnin yazarı kasten yaparken, hiç öyle bir kastı yokken dahi ortaya koyduğu eser yine bir şekilde metinlerarasıdır. Dolayısıyla hiçbir yazar kendinden öncekilerden bağımsız değerlendirilemez ve hiçbir eser başka eserlerden bağımsız var olamaz. Bu tutumla

oluşturulan metinler, metin üstüne metin bindirme yöntemiyle palimpsest tekniğini kullanır (Antakyalıoğlu, 2012). Yani daha önceki oluşumların yazarların düşünce dünyasına bir şekilde etki bırakarak kendinden sonraki eserleri beslemesi söz konusudur. Benzer şekilde Dillon, birbiriyle alakası olmayan metinlerin ilişki kurup iç içe geçerek birbirlerinde ikamet ettiği girift bir görüngü şeklinde tarif ettiği palimpsest kavramını; iç içe oluş, çok katmanlılık ve birbirleriyle uyumsuz unsurların birlikteliği gibi örnekleri karşılayan bir metafor olarak edebiyat düzlemine taşımaktadır. Ve bu durumu, edebi metinlerin insan zihninin ürünleri olması bağlamında, geçmişi katmanlarında saklayan parşömen parçaları ile; yaşanmışlıkları ve fikirleri belleğinde bulunduran insan zihni arasında bir benzerlik kurarak açıklamaktadır (Dillon, 2017). Bu noktada kavramın kullanım alanının yazınsal düzleme doğru genişleyişi düşünüldüğünde, yazı ile insan belleği arasındaki ilişkiyi açıklayan bazı görüşlerin palimpsest kavramını metafor olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim Baudelaire, hafızayı yazıldıkça silinen bir palimpsest olarak değerlendirmiş ve her an üst üste binen, ancak gerçekte hiçbiri yok olmayan anılar birikimi olduğunu söylemiştir (Buci-Glucksman, 2013). En eski örneklerden biri olarak da Theaitetos diyalogunda Platon, zihnin hatırlama eylemini; akılda kalması istenen şeylerin balmumu tabletlere işaretlenmiş olması ve işaretlenmiş şeylerin tablet üzerinde kaldığı müddetçe hatırlanacağı örneğiyle açıklamaktadır (Platon, 2014). Dolayısıyla bellekteki bu katmanlılık halinden hareketle müstear anlatımda palimpsest bir nevi bellek metaforudur denilebilir.

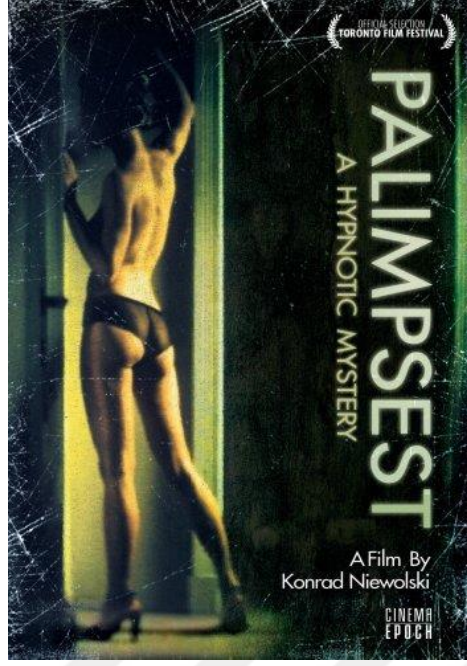
Edebiyatta olduğu kadar yaygın olmasa da güzel sanatların bazı diğer dallarında da palimpsestin yine metafor olarak kullanımına rastlamak mümkündür. Kavram, bu dallarda belli bir tanıma veya yöneme sahip olmasa da yine belleği temel alan bir metafor olarak bazı sanat çalışmalarına ilham kaynağı olabildiği görülmektedir. Ancak kavramın söz konusu sanat çalışmalarının temalarının oluşumuna edebiyatta olduğu gibi bir metafor olarak fikir verdiği görülmekte olduğundan, bu alanlardaki etkin rolünün de yazınsal düzlem kapsamında olduğu kabul edilebilir.

Şekil 2. Ressam Refik Doğu Özgün'ün 'Palimpsest Hafıza' Adlı Sergisinden Bir Yağlıboya Tablo (Sergi tarihi: 9-31 Mayıs 2015)

Kaynak: <https://www.artfulliving.com.tr/kultur-ve-yasam/palimpsest-hafiza-i-2815>

Ressam Refik Doğu Özgün, 2015 yılında açmış olduğu kültür, mekan, doğa ve insan temalı sergisine; kendi resim serüveni için temel referans olarak gördüğü belleksel birikimlerin, yaşanmışlıkların üst üste katmanlaşmasıyla oluştuğu fikrinden hareketle 'Palimpsest Hafıza' adını vermiştir. Özgün, sergideki eserlerini, kendi yaşamsal deneyimlerinden hareketle belleğinde iz bırakan gerçekliklerden yola çıkarak ve mekansal çağrışımlarla ilişkilendirerek hazırladığını ifade etmiştir (Şekil 2). Diğer yandan palimpsest kavramıyla sinema alanında da karşılaşmak mümkündür. 2006 yılında vizyona giren, senaryosu İgor Brejdygant tarafından kaleme alınan, Konrad Niewolski'nin yönetmenliğindeki 'Palimpsest' filmi sinema alanındaki en somut örnektir. Filmin senaryosu bir suç hikayesinin polis tarafından araştırılması etrafında şekillenmekte olup, gerçek dünya ile algılananlar arasındaki sınırları sorgulamak bağlamında gerçeklikler ve yanılsamalar üzerine iki ana düzlemde ilerlemektedir (Şekil 3).

Şekil 3. 'Palimpsest' Film Afişi (2006)

Kaynak: <https://www.imdb.com/title/tt0805580/mediaviewer/rm2572322304>

Şekil 4. Bir Palimpsest Gibi Üst Üste Binmiş Sokak Afişleri
(Hindistan/Pondiçeri)

Kaynak: https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Palimpsest_of_Street_Posters_-_Pondicherry_-_India.JPG

Başlangıç olarak tarih disiplinindeki terim anlamıyla teknik olarak nesneyi niteleyen ve somutu işaret eden kavram, ilk yolculuğunu yukarıda değinildiği gibi gitgide zihin, bellek veya kültür gibi soyut kavramlar için bir metafor olarak kullanılmak üzere yazınsallığa doğru gerçekleştirmiştir. Yazınsallıktaki kullanıma geçişle bu soyutlukları nitelemeye başlayan kavram, yazınsallıktan da mimari konulara doğru ikinci bir yolculuk gerçekleştirmiş ve bu ikinci geçişte yeniden somut bir mahiyet kazanmıştır. Yani bu noktaya kadar büyük oranda bellek metaforu olarak kullanılagelen palimpsest, buradan itibaren artık kent belleklerini metaforize etmeye başlar ve kentlerde yaşayan toplumların geçirdiği sosyal ve ekonomik değişimlerin, kente ve mimariye olan etkisini göstermek adına somutlaşır ve bir kilit kavram haline gelir. Huyssen, aslında yazınsal bir terim olan palimpsestin mimari ve kentsel konfigürasyonlar bağlamındaki kullanımının oldukça verimli olduğundan söz eder (Huyssen, 2003). Nitekim disiplinler arası bir kavram olarak, birçok kelimenin sıralanmasıyla ancak tarif edilebilecek bir durumu, tek başına net ve isabetli bir şekilde belirtmektedir. Takip eden bölüm, palimpsestin mimarlık camiası için ne anlam ifade ettiği, hangi durumları tanımladığı ve neye istinaden kullanıldığına dair bir takım araştırma ve tartışmaları haizdir.

1.4. Kavramın Mimarlıkta Kullanımı

Üzerinde yaşamış ve yaşamaya devam eden toplumların, alışkanlık, zevk ve beğenileriyle şekillendirdikleri kentsel mekanlar, toplumsal belleğin yansımalarını en net gösteren aynalardır. Toplumsal belleğin her türlü tezahürü, insan ürünü olan yapıları çevreye kısa veya uzun vadede bir şekilde yansır ve kent belleğini oluşturur. Başka bir deyişle kentsel mekanların kimliğini oluşturan ana etmen, anıların ve daha geniş anlamda tüm yaşamışlıkların birikimi olan ortak toplumsal bellektir. Yine bu durumun tersi de doğrudur. Yani belleğin hatırlama eyleminde bir araç olarak mekanların büyük önemi vardır. “Kolektif Hafıza” adlı eserinde Halbwachs, anımsanmaya çalışılan bir hatıra için belirleyici unsurların zaman ve mekan olduğuna değinir ve hatırlama eyleminde mekanın zamandan daha önemli olduğunu vurgular (Halbwachs, 1992). Benzer şekilde Assmann’a göre belleğin mekana ihtiyacı vardır ve mekansallaştırma eğilimindedir. Bu nedenle her bellek tekniğinin ilk aracı mekanlaştırmadır. Nitekim hatıralar, yaşanan bir mekana dayanırlar.

Kendilerini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen topluluklar, hatıralarının dayanak noktası olarak kimliklerinin sembolü olan mekanlar yaratırlar ve bunları garanti altına almak isterler (Assmann, 2015). Dolayısıyla bellek-mekan ilişkisi çift yönlüdür yani karşılıklı bağıntılıdır denilebilir.

Önceki bölümde değinildiği gibi bir bellek metaforu olarak palimpsest; aynı şekilde ortak toplumsal bellek ve kent kimliği ilişkisinde de başrolde-dir. Çünkü çeşitli tarih katmanlarından oluşan alanlar, kentlerin bellek arşivleri gibidirler. Çok katmanlı bir kentte görünen ve görünmeyen katmanların birbirleriyle ne şekilde eklemlendiğini anlamak kentsel belleği anlamının icabıdır. Ancak bu belleğin taşıyıcısı olarak kentte yaşayan insanların zamanla değişen ihtiyaçları ve öncelikleri; kentsel belleğin imgesi olan mekanlar üzerinde yıkıcı değişikliklere sebep olabilmektedir. Bu değişiklikler neticesinde de kentsel belleklerin ve dolayısıyla kent kimliğinin yok olmasıyla karşı karşıya kalınabilmektedir. Yılmaz ve Arabacıoğlu'nun ifadeleri bu kaniya örnek verilebilir: “Kentlerin yaşam döngüsü içerisinde var olan her bir katman, kentsel belleğe katkıda bulunarak kentsel kimliğin oluşmasında rol oynadığından; kentsel belleğin güçlendirilmesi, var olan katmanların bir aradalığına ve devamlılığına bağlıdır. Kurgusunu kentin potansiyelleri doğrultusunda oluşturmayan ve kentsel kimliğin varlığını göz ardı eden dönüşüm modelleri, kentsel mekanların çok katmanlılığını zedelemektedir. Dönüşümün temel olgusu olarak düşünülmesi gereken ve kentsel bellekle bir arada yürütülen aidiyet kavramı da, temelini bir önceki katmanın devamlılığından almayan dönüşüm modelinde değeri-yitirmektedir. Bu bakımdan dönüşüm senaryosunun, kentsel dokuya entegre fiziksel ve sosyal değere dayandırılması gerekmektedir.” (Yılmaz ve Arabacıoğlu, 2019). Kroessler'e göre ise; “Kentsel canlılık, yalnızca ekonomik refah, kamu güvenliği ve sağlıklı bir çevreden daha fazlasını ifade etmelidir. Somut, dokunsal bir tarihi olmayan, sakinlerinin ve ziyaretçilerin şimdiyi yaşarken geçmişe ulaşma kapasitesi olmayan hiçbir şehir gerçekten hayati olamaz.” Dolayısıyla bir şehrin tarihini canlı tutmak adına, sadece silip yeniden inşa etmekten ziyade, daha nüanslı bir uygulama olarak kentsel formun ardışık katmanlarını bir palimpsestin katmanları gibi canlı tutmak gerekmektedir (Kroessler, 2015). Nitekim AI, kentteki yeninin eskiyi tahrip ederek ona tutunmaya çalıştığı her uygulamanın, bağlamından kopuk bir yeniyi inşa ettiğini ve bu durumda ortaya çıkan örtüşme sorununun kentin

kimliğini koruyamaması sonucunu doğurduğundan bahseder. Böylece, kentli ile kent arasındaki duygusal bağın ve kente dair yüklendiği hatıraların da yıkımı söz konusu olmaktadır (Al, 2001). Gür, bu kimliği gerçek ve doğuştan gelen kişilik özellikleriyle uyumlu bir estetik incelik içinde sürdürmek için, “farklılaştırıcı kökene inmenin bir yolu olarak palimpsesti deşifre etmeyi” önerir (Gür, 2002a). Bu nedenlerle olsa gerektir ki kent ve mimarlık bağlamında yukarıda değinilen yansımalar üzerine düşünmek, bu konular dahilindeki her tür katmanlaşmaya palimpsest gözlüğüyle bakmayı gerekli kılar.

Bartolini, palimpsest kavramının; modern kalkınma ve altyapı konuları içine kentsel maddi mirasın da dahil edilmesine yönelik fikirlere yardımcı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle kentsel kültürel mirasın korunması üzerine yapılan çalışmaların, bu alanların korunması ve adaptif bir şekilde yeniden kullanılmasını teşvik ederken palimpsest metaforunu kullandıklarını vurgulamaktadır (Bartolini, 2014). Bu minvalde mimari yazında palimpsest kavramından bir metafor olarak ilk yararlananın 1976 yılında kaleme aldığı ‘Old Buildings as Palimpsest: Towards a theory of remodeling’ yazısıyla Radolfo Machado olduğu görülmektedir. Machado bu metninde palimpsest metaforunu, restorasyonda yeniden yapılanmanın ‘yeniden yazma’ olarak düşünülebileceğinden hareketle ele alır (Plevoets ve Van Cleempoel, 2013). Gür, modernite sonrası kentleri çok tüketilmiş palimpsestler gibi parçalı, yan yana konmuş yamalara benzetir ve bu doğrultuda bugünün mimarlık ve şehirciliği için; bu arda kalan kertik ve çentik içinde bırakılmış palimpsesti okumanın önemini vurgular. Çünkü Gür’e göre “kentlerin akli, kentlerin ayrıcalığı olarak palimpseste yazılmıştır.” Ve “yerin akli, herşeyin inceden inceye örülmüş olduğu, planlanmış bir birliktelik olan palimpseste gizlidir.” Dolayısıyla “palimpsest, deşifre edilmek için bekleyen incelikli mesajlarla doludur.” (Gür, 2002b).

Farklı dönem katmanlarını bünyelerinde barındıran kentler, mimari bağlamda palimpsest kavramını karşılamaktadır. Daha geniş bir anlatımla, palimpsestin parşömendeki tripod aşamaları olan yazma, silme ve yeniden yazma; mimari örneklemede yapıların inşa, yıkım ve yeniden yapılanma süreçlerine karşılık gelir (Farahani, Setayesh ve Shokrollahi, 2015). Bir kentin palimpsest kavramıyla nitelenebilmesi için, katmanlarının -parşömendeki eski yazıların da yeniyle birlikte

okunabiliyor olması gibi- mümkün merteye gözlenebilir olması gerekir. Bu bağlamda İstanbul gibi farklı dönemlere ve kültürlere ait izlerin bir arada bulunduğu ve belirgin olarak gözlenebildiği kentler palimpsest kentlere örnek gösterilebilir. İstanbul çeşitli tarih katmanlarından oluşmuş bir palimpsest kenttir ancak, bu palimpsestin katmanları arasındaki sınırlar çoğunlukla bulanıktır. Kesişimler, başkalaşım ve eskimişliklerle dolu bu gibi kentlerde söz konusu gözlemlenebilen katmanları birbirinden keskin sınırlarla ayırtmak genellikle mümkün olmadığından, parşömende olduğu gibi birlikte okumak, birbiri üzerinden görmeye çalışmak söz konusu olmaktadır. Ancak bu katmanlar dönemsel olduğu gibi aynı zamanda sosyo-kültürel farklılıklar üzerinden de oluşmuş olabilir (Şekil 5). Yani bir kentte dönem içi farklılıkların kesişimi de, tıpkı edebiyatta olduğu gibi zamansal farklılıklar olmaksızın palimpseste katkı sunabilir. Dolayısıyla bu noktada katmanlaşmanın; kronolojik bir üst üste binışı de içeren, ancak daha ziyade Bartolini'nin deyimıyla birbirinden farklı olarak birbiriyle örülmüş unsurların birlikteliği yönünü de düşünmek gerekir (Bartolini, 2014). Bu örüntülere de sahip bir kent mimarisinin, kültürlerin ve modaların somut yönlerini bir arşiv gibi koruduğu söylenebilir. Tüm bunlardan hareketle çalışmanın genelinde palimpsest, Büyükada'nın mimari dokusunda katmanlaşmanın araştırılması bağlamında referans alınarak yol gösterici bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu düşünceden yola çıkarak bir sonraki bölümde, katmanlarını zamansallık ve buna ilaveten dönem içi farklılıklarla oluşturmuş ve bunu korumayı başarmış bir yer olan Büyükada'nın, yapılaşma bağlamında tarihsel gelişim süreci incelenmiştir.

**Şekil 5. Dönemsel ve Dönem İçi Sosyo-Kültürel Farklılıklara Ulaşım Araçları
Üzerinden Bir Örnek-Büyükada (Amil Faruk Gezen-2020)**

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BÜYÜKADA

Her yerleşik alanda olduğu gibi, çalışmaya örnek alan olarak seçilen Büyükada'nın yapılı çevresi de ada üzerinde yerleşimin oluşmaya başladığı dönemlerden itibaren tarih boyunca birçok farklı etkiyle şekillenegelmiştir. Bu etkilerin çalışmanın konusuna temel oluşturan palimpsest kavramı ışığında okunabilmesine altlık oluşturması adına bu bölümde Büyükada'nın genel coğrafi özelliklerine ve tarihsel süreçte üzerindeki yerleşik yaşamın dinamiklerini etkileyen dönüm noktalarına değinilmiştir.²

2.1. Büyükada'nın Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

Literatürde genellikle İstanbul Adaları olarak tabir edilen, batılı tarihçilerce ve turistik bağlamda ise daha çok Prens Adaları olarak bilinen takımadalar; Marmara denizi üzerinde, İstanbul ilinin güneydoğusunda, Anadolu yakasının da güneyinde yer alan dokuz adet adadan ibarettir. Anadolu yakası sınırlarında bulunan diğer adalar olan Pendik sahilindeki Pavli Adası ve Tuzla'daki iki adet ada, sahil şeridini yakın konumları ve bahsi geçen takımadalara olan uzaklıkları sebebiyle bu ada grubunun dışında değerlendirilirler. Çalışmanın inceleme alanı olan Büyükada da söz konusu dokuz adadan biri ve en büyüğüdür. Aynı zamanda gerek ekosistemi ve tarihsel geçmişi gerekse bugünkü demografik ve sosyo-kültürel özellikleri bakımından en çok çeşitlilik arz eden ada olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu özelliklere sahip olması, çalışmanın başında da belirtildiği gibi inceleme alanı olarak seçilmiş olmasının başta gelen nedenlerinden biridir.

² Bu bölüm, alanı tanıtıcı bir giriş niteliğinde olması dolayısıyla alan araştırmaları kapsamında düşünülebilirdi. Ancak özgün bir tespitte bulunmaktan ziyade tamamen literatüre dayalı olması nedeniyle alan araştırmaları bölümüne dahil edilmemiştir. Alan araştırmaları bölümü tamamen mimariye dönük bir biçimde palimpsest kavramının temel alındığı bir düşünme biçimiyle şekillenmiş olup, önce mevcut yapılaşmayı tarih ve dönemlere göre gruplandırarak örneklendirdikten sonra değişimi tespit etmeye yönelik gözlemler ve alan deneyimlerinden oluşmaktadır.

Şekil 6. Adalar'ın ve Büyükada'nın Marmara Denizi'ndeki Konumu

Kaynak: <https://www.kitapbilgini.com/marmara-bolgesi-haritasi-70x100-gurbuz>

Büyükada, Maltepe-Kartal sahil şeridi hattından yaklaşık 1.5 deniz mili uzaklıkta yer alan, çevresi 8 km, kuzey-güney hattı boyunca uzunluğu 5.2 km, doğu - batı hattı boyunca genişliği ise 1.9 km olan bir kara parçasıdır. Adanın 5.4 km² olan yüzölçümünün yaklaşık 3 km² si orman sahasıdır. En yüksek tepesi olan Yüce-tepe (Aya Yorgi Tepesi) 203 m yüksekliğiyle, adanın doğu batı yönünde tam ortasından geçen bir eksen çizildiği varsayılırsa, güneyde kalan kısmında yer alan tek tepedir. Adanın diğer üç tepesi ise bu doğu – batı ekseninin kuzeyinde yer alır. Bu tepelerin yükseklikleri sırasıyla İsa Tepesi'nde (Hristos Tepesi) 163 m, Nevruz Tepesi'nde 150 m, Avcı Tepesi'nde ise 145 m'dir. Adanın tam ortasından batı yönüne doğru 500 m uzunluğunda 100 m genişliğinde uzanan Dil Burnu yer alır. Dil Burnu'nun güneyinde Yörükali, kuzeyinde ise Nizam koyları bulunur. Daha güneyde ise batı sahilinde Eskibağ Koyu, doğu sahilinde ise Aya Nikola Koyu yer alır (Erdenen, 1962).

Adalar jeolojik ve topografik yapı bakımından bir çöküntü ile Kocaeli yarımadasından kopmuş bulunan toprak parçalarıdır. Trakya – Kocaeli penneleminin

yer yer alçalıp yükselmesi ve bilhassa güney kısmının deniz suları altında kalması sebebiyle bu penepenin üzerinde yükselen ve su üzerinde kalan parçaları niteliğindedir (Türk (İnönü) Ansiklopedisi).

Adalar ılıman Akdeniz ikliminin görülmekte olduğu bir bölgedir. Kocaeli yarımadasında bulunan Kayış Dağı, Aydos Dağı, Başbüyük ve Çamlıca gibi tepeler Karadeniz'den gelen sert kuzey rüzgarlarını yılın büyük bir bölümünde tutarak bölge ikliminin Akdeniz iklimine yakınsamasına katkıda bulunurlar. Adanın kuzey – güney eksenini boyunca uzunlamasına konumlandığı yeniden hatırlanacak olursa, kuzey rüzgarlarından korunaklı olması sebebiyle güneye bakan kısımların kuzeye bakan kısımlardan daha ılıman bir mikro klima barındırdığı söylenebilir (Akpinar, 2014a). Adalar'ın ve Büyükada'nın, İstanbul'un güneye bakan mevkileriyle birlikte Akdeniz ikliminin en kuzeydeki sınırlarında bulunmasının bir sonucu olarak doğal bitki örtüsü de maki florası ve yaprak dökmeyen ağaçlardan oluşan ormanlardan müteşekkildir. Ada ormanlarını kuran primer ağaç türü olan kızılçam; sekonder doğal türler olarak laden, kocayemiş, funda, menengiç, defne, ardıç, meşe ve yabancı zeytin gibi maki türü bodur ağaçlar eşlik etmektedir. Akdeniz iklimlerinde kızılçamlı birlikte görülen doğal bitki türleri olan bu bitkilerin ada ormanlarında da kızılçamlı birlikte görülmesi, söz konusu ormanların doğal yolla oluştuğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla Akdeniz karakteri taşıyan bir yer olarak Adalar'da, İstanbul'un güneye bakan bazı kesimlerinde yetişen bitkilerin tümünü görmek mümkündür. Ayrıca adada söz konusu doğal bitki örtüsünün yanı sıra özel mülklerde veya kamusal alanlarda servi, sedir, fıstık çamı, okaliptüs, mimoza gibi ağaç türlerini ve palmye, zakkum, begonvil, oya ağacı, acem borusu gibi egzotik (yabancı kökenli) bitkileri de görmek mümkündür (Yaltırık ve diğ., 1993).

2.2. Tarih Boyunca Büyükada

Büyükada, bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca farklı medeniyetlerin izlerini barındırmış ve bu medeniyetlerin bıraktığı kültürlerin izlerini bünyesinde korumuş ve sindirmiş bir yerleşim yeridir. Her medeniyet, kendi izlerini yansıtan farklı katmanlar bırakmak suretiyle ada kültürünü ve ada mimarisini etkilemiştir. Dolayısıyla misafir ettiği kültürlerin de dönemseller olarak birçok farklı etnik grup

arasında geçişkenlik göstermesine ve kaynaşmasına sahne olmuştur. Bu özelliğiyle hemen yanı başındaki İstanbul'un mikro ölçekte bir örneğini teşkil etmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bağlı bulunduğu takımda grubu içinde, önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi bu özelliğiyle birçok yönden en çok öne çıkan ada olması, çalışmanın ilgi alanı olan mimari birikimin oluşmasına da çeşitlilik ve dönemsellik bakımından tarihsel süreç içerisinde çok büyük etkilerde bulunmuştur. Bu etkileri tarihsel açıdan irdelemenin; kültürel ve demografik değişimlerin mimari oluşuma ne şekilde yansıdığını, yani insanların dönemsel olarak değişen moda algılarının, değişen zevk ve beğenilerinin bu oluşumu şekillendirmede nasıl bir rol oynadığını görmek bakımından yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Geç Roma-Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere üç ana idari dönem yaşayan Büyükkada yerleşimlerine bakıldığı takdirde, tespit edilebilen ilk yapılaşma izlerinden en modern anlamdaki yapım teknikleriyle inşa edilen günümüz yerleşim birimlerine kadar söz konusu üç dönemin her birinin etkilerini görmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu tarihsel inceleme, tarihin radikal dönüm noktalarının ve kırılma anlarının sosyo-kültürel değişimlere yol açtığı düşünülerek; Roma – Bizans dönemi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere üç ana kısımda yapılmıştır.

Tablo 1. Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Boyunca Büyükada

GEÇ ROMA – BİZANS DÖNEMİ	OSMANLI DÖNEMİ		CUMHURİYET DÖNEMİ
	Düzenli Ulaşım Öncesi	Düzenli Ulaşım Sonrası	
-Kırsal yaşam -Köy yerleşimleri -Manastırlarda inziva ve sürgünler -Balıkçılık ve butik tarım faaliyetleri -Madencilik faaliyetleri	-Düzenli vapur seferleri (1846) -Sayfiyeleşme -Nüfus artışı -Yapılaşmada artış -İlk altyapı düzenlemeleri -İlk belediye teşkilatı (1861) -İlk oteller -İlk eğitim kurumları -İlk sosyal kulüpler	-Mübadele ve göçler -Toponimik değişiklikler -İlk sağlık tesisleri -Modernizm ve betonarme -İlk villa ve apartmanlar -Büyük yıkımlar -Sit alanı ilanı (1984)	

2.3. Büyükada’da İmar ve İnşa Süreçlerinin Dönemsel Olarak İncelenmesi

Büyükada’daki yapılı çevre; Geç Roma-Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin her birinin kendi sosyo-ekonomik ve kültürel iç dinamikleriyle etkilenecek şekilde şekillenmiş olsa da bu üç dönemin her birinin etki derecesinin farklı olduğu görülmektedir. Daha kırsal bir yaşamın sürmüştüğü Bizans ve düzenli ulaşım öncesi Osmanlı dönemlerinin etkileri yakın geçmişe göre daha zayıf kalmışken, düzenli ulaşım sonrası Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin etkileri kuşkusuz çok daha belirgindir. Bu durumun doğal olarak dönemler arası teknolojik ve bilimsel gelişmişlik ve kültürlerarası etkileşim farkından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ancak toplumların, gerçekleşen teknolojik ilerlemeler sayesinde giderek daha fazla mobilize olmasıyla bilgilerini ve kültürlerini birbirlerine daha kolay aktarması ve belki de buna paralel olarak giderek daha etkin yönetim

biçimlerinin görülmeye başlaması sonucunda birçok konuda olduğu gibi bayındırlık bağlamındaki etkinlikler de daha çeşitli, etkili ve kalıcı hale gelmiştir. Dolayısıyla dönemler arası etki farklarını görebilmek adına çalışmanın inceleme alanı olan Büyükada'daki imar ve inşaa faaliyetlerine tarihin dönemleri üzerinden bakmanın aydınlatıcı olacağı kanısına varılmıştır.

2.3.1. Geç Roma-Bizans Dönemi

İstanbul Adaları'nın tarihi, Akpınar'ın da deyimiyle Pagan Doğu Roma, Hristiyan Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan İstanbul ile yakından ilgilidir (Akpınar, 2014a). Zira İstanbul'un yanı başında bulunması münasebetiyle bu imparatorlukların bünyesinde cereyan eden birçok siyasi hadisenin çeşitli etkileri, Adalar'daki sosyal hareketliliğin canlanmasına ve farklı yönlerden gelişim göstermesine sebep olmuştur. Fakat, Adalar'da ve Büyükada'da bu sosyal hareketliliklere dair ilk izler Geç Roma veya Erken Bizans olarak adlandırılan döneme denk gelmekle birlikte, daha öncesine yönelik yazılı tarihe başvurulduğunda Adalar hakkındaki en eski bilgiler bazı Roma kaynaklarında mevcut olsa da bu dönemlere ait somut bir iz veya tarihin ilk çağlarından kalma herhangi bir yaşam izine Adalar'da rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Adalar'ın ve Büyükada'nın tarihine dair genel bilgilendirme mahiyetindeki okumaları Geç Roma döneminden itibaren yapmanın yeterli olacağı kanısına varılmıştır. Nitekim Özbayoğlu, Adalar'da tarihöncesi buluntuya veya yerleşmeye rastlanmadığını kaydetmekte, ilk eskiçağ tanıklıklarının ise Adalar'daki bazı maden faaliyetlerinden bahsederek Adalar'ın konumuyla ilgili bilgiler veren Aristoteles ile başladığını vurgulamaktadır (Özbayoğlu, 2006).

Akpınar, tarihçi Timones'e göre Adalar ile ilgili tarihlenebilen ilk önemli olayın, Makedonya Kralı Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos'un oğlu Dimitrios Poliorkites'in M.Ö. 311'de Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını Lisimakhos ve Kasandros'a karşı kurtarma harekâtına giriştikten sonra M.Ö. 298'de babasının adına ve anısına o dönemdeki adı "Panormos" olan Burgazada'da bir kale inşa ettirmesi ve adaya da Antigoni adını vermesi olduğunu kaydetmektedir. Ve Burgazada'nın tepesinde bulunan üzeri Latince yazılı bir mezar taşı ile 1930'da

Büyükada'da Aya Nikola mevkiinde bir bahçe kazısında tesadüfen bulunan, içinde Büyük İskender'in babası Makedonya Kralı II. Filip'e ait 27 adet altın sikkeyi de ihtiva eden ve M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen toplam 207 adet altın sikkeden ibaret olan Büyükada Definesi'nin³ bunu yeterince doğrular nitelikte olduğunu vurgulamaktadır (Akpınar, 2014a).

Şekil 7. Büyükada'da Bulunan Kyzikos Definesinin Bir Bölümü

Kaynak: Özbayoğlu, E. (2006). *Hükümdarın Adası Büyükada / Eskiçağ ve Bizans Dönemi*

Diğer taraftan Kumsal semtinde 1988 yılında yapılan kanalizasyon çalışmaları esnasında tesadüfen bulunan, M.Ö. 4. yüzyıl heykelleriyle olan benzerliğinden dolayı bu yüzyıla ait olduğu tahmin edilen ve 1.70 m boyundaki baş kısmı eksik mermer bir erkek heykeli de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Yine heykelin bulunduğu mevkiin yakınındaki Hagios Dimitrios (Aya Dimitri) Kilisesi'nin restorasyonu sırasında gerçekleştirilen kazılar esnasında İmparator II. Justinus'un (520-578) kabartma monogramıyla tezyin edilmiş bir sütun başlığı gün ışığına çıkarılmış ve yan bahçede ise akant yapraklarıyla süslü başka bir

³ Söz konusu define, Kyzikos Definesi adı altında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenmektedir.

sütun başlığı bulunmuştur (Şekil 8). Kilisenin bahçesinde sergilenen bu buluntular ise, bazı yerel tarihçiler ve arkeologlar tarafından Aya Dimitri Kilisesi'nin yerinde inşa edilmiş olan II. Justinus'a ait bir kilise/manastır ya da saray kalıntısına ait parçalar olarak yorumlanmakta ve söz konusu Bizans yapısı elemanlarının 1856 yılında inşa edilen Aya Dimitri Kilisesi'nin yapımında kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Deleon,2003).

Şekil 8. Aya Dimitri Kilisesi Bahçesinde Bulunan Mimari Elemanların Bir Kısmı

Kaynak: http://erkmensenan.blogspot.com/2009_04_15_archive.html

Dolayısıyla Kyzikos definesinden sonra yukarıda sözü edilen heykelin ve sütun başlıklarının ve sütunların kullanıldığı yapıya ait olduğu tahmin edilen diğer küçük mermer parçalarının Büyükada'da günümüze kadar gün ışığına çıkarılmış insan elinden çıkma en eski eserler olduğu söylenebilir. Bunlara adanın doğusunda yer alan Maden semtinde Nakibey plajı civarında yer alan bir yapı olan ve II. Justinus'un sarayı gibi 6. yüzyıl yapısı olan Kadınlar Manastırı kalıntıları da dahildir. Nitekim Erdenen de 6. yüzyıl Bizans yazarlarından Sodranos'un, bu manastır ve saray yapılarının II. Justinus tarafından 569 yılında yaptırıldığını kaydettiğinden

bahsetmiştir (Erdenen, 1962). Söz konusu manastır kalıntıları, Deleon'un deyimiyle Büyükada'nın anıtsal dokusunun başlıca yapısıdır (Deleon,2003). Çünkü Kadınlar Manastırı'nın kalıntıları, Büyükada'da tespit edilmiş gözle görülebilen en eski yapı izleridir denilebilir. Schlumberger, bir gezgin ve Bizans tarihçisi olarak 19. yüzyılın sonunda gerçekleştirdiği Adalar seyahatinin sonrasında yazdığı eserinde söz konusu manastıra ait harabelerden bahsetmiş ve kalan harabeleri; birkaç kemerli yapı kalıntısı, molozlarla dolu bir sarnıç kalıntısı, yıkıntılar altında kalmış dehlizler, hamam olduğu tahmin edilen bir yapıya ait temeller, yer yer çeşitli duvar bölümleri ve yıkıntılara ait çevreye saçılmış mimari elemanlar olarak tarif etmiştir. Buna ilaveten 19. yüzyılın başlarında manastır arazisinde tesis edilmiş olan ve Maden semtine adını veren bir demir madeni ocağının kalıntıları ve cüruf yığınları sebebiyle manastır yapısının varlığına tanıklık eden bulguların büyük oranda tahrip edilmiş olduğunu ifade etmiştir (Schlumberger, 1996). Bugün bakıldığında ise asfalt yollar ve yoğun yapılaşma sebebiyle bu kalıntıların bile çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiş olup, gözlemlenebilen kalıntılar kayıkthane ve özel mülkiyetler içinde kalan birkaç parça duvar ve kemer kalıntısından ibarettir.

**Şekil 9-10. Kadınlar Manastırı Harabelerine Ait Tonoz ve Duvar Kalıntıları
(Nakibey Plajı Yakınları)**

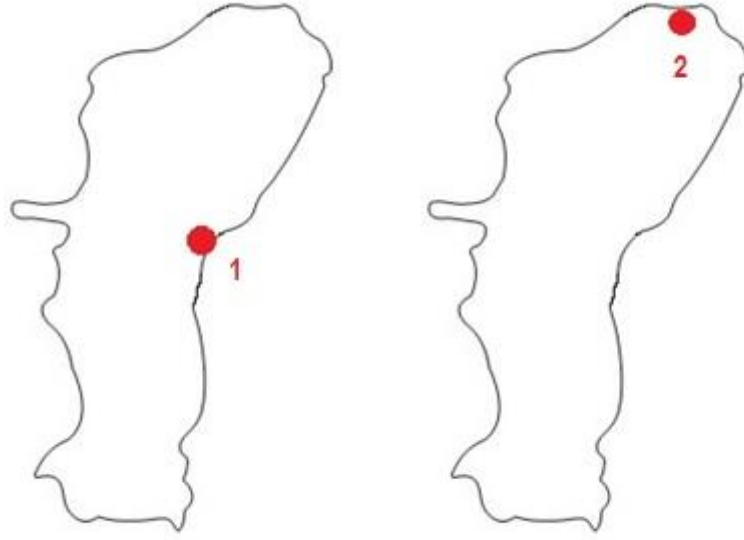
Kaynak: Özbayoğlu, E. (2006). *Hükümdarın Adası Büyükada / Eskiçağ ve Bizans Dönemi*

İmparator II. Justinus'un sarayını inşa ettirdiği tarihlerde adanın II. Justinus'un arazisi olması sebebiyle ve söz konusu yapıları inşa ettirmesi dolayısıyla, adanın ilk çağ kaynaklarında geçmekte olan ve Yunanca "Büyük / Büyük Ada" anlamlarına gelen "Μεγάλο / Μεγάλο νησί" (Megalo / Megalo nisi) adları, "Prens / Prens Adası" anlamlarına gelen "Πρίγκηπος / Πρίγκηπο νησί" (Prinkipos / Prinkipo nisi) olarak geçmeye başlamıştır. Bu durumun sonucunda da Adalar'ın tamamı "Prens Adaları" olarak bilinmeye ve anılmaya başlamıştır (Ostrogorski, 1981 ve Pinguet, 2018). Nitekim adanın bu isimle anılmasına, 16. yüzyılda üç yıl boyunca İstanbul'u gezen Fransız doğa bilimci ve topoğraf Pierre Gilles de, The Antiquities of Constantinople (İstanbul'un Tarihi Eserleri) adlı eserinde aynı sebebi göstermektedir (Gilles, 1729). Yine Özbayoğlu da "Prinkipos" adının 6. yüzyılda belgelendiğini aktarmaktadır (Özbayoğlu, 2006). M.S. 1. yüzyılda yaşamış Romalı doğa bilimci Plinius'un Naturalis Historia (Doğa Tarihi) adlı eseri ise adanın ilkçağdaki isminin "Megalo" olarak geçtiğini kaydeden bir antik kaynak olarak örnek gösterilebilir (Plinius, 2016).

Büyükada, şehrin dışında ve gözden uzak bir konumda yer alması sebebiyle, yukarıda bahsedilen yapıların inşa edilmesinin ardından, Bizans İmparatorluğu'nda çeşitli dönemlerde ortaya çıkan taht kavgaları ve dini konularda cereyan eden fikir ayrılıkları sonucunda mücadelelerinde başarısız olan devlet adamları, askerler, imparatorlar ve din adamlarının sürgüne gönderildiği bir yer haline gelmiştir. Adadaki en büyük manastır olan Kadınlar Manastırı'nın dışında peyderpey üç manastır daha inşa edilmiş ve bu manastırların da kuruluş tarihleri Bizans dönemlerine uzamakla birlikte, Haçlı Seferleri esnasında Latinler tarafından tahrip edildikleri ve yağmalandıkları için Osmanlı İmparatorluğu döneminde yeniden inşa edilmişlerdir. Söz konusu manastırlar, adanın en yüksek tepesi olan Yüce-tepe'de bulunan Hagios Georgios (Aya Yorgi), kuzeydeki İsa tepesinde bulunan Hristos manastırı ve doğu kıyısındaki vadide bulunan Hagios Nikolaos (Aya Nikola) manastırındır. Büyükada'da olduğu gibi diğer adalarda da benzer manastırların inşa edilmesiyle Adalar aynı zamanda din adamlarının buralara yerleşerek ibadet etmek üzere inzivaya çekildiği bir yer haline gelmiştir. Böylece bu tarihlerde Büyükada'da ve Adalar'ın tamamında, sürgüne gönderilen devlet ve din görevlileri, manastırlarda inzivaya çekilen papazlar ve balıkçılıkla ya da küçük çaplı tarım faaliyetleriyle

geçinen az sayıdaki yerli halkın yaşadığı küçük köy yerleşimleriyle oldukça sakin bir kırsal yaşamın sürdüğünü söylemek mümkündür. Bu sakin yaşamın İstanbul'un fethine kadar devam ettiğini ve hatta fetihten sonra dahi iktisadi ve sosyal hayatta çok büyük değişiklikler olmaksızın 19. yüzyılın ortalarına kadar süregeldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bizans döneminde yerleşim yeri mahiyetinde adanın üzerinde iki ana noktaya işaret edilebilir. Bunlardan biri, adanın doğu sahilinin tam orta kısmında yer alan ve bugün Aya Nikola Manastırı'nın bulunduğu yerin yakınındaki düzlükte kurulu olan Karia köyü yerleşimi, bir diğeri ise adanın kuzeyinde II. Justinus'un önceki paragraflarda sözü edilen sarayının bulunduğu yer olduğu tahmin edilen Aya Dimitri Kilisesi'nin yakın çevresini kapsayan ve adını adanın geneline veren Prinkipos köyüdür. Millas, 1182 yılında Cenevizliler tarafından yağmalanan Karia köyü yerleşiminin kuzey sahiline kaymasıyla adanın bugünkü Kumsal semti, Çınar Meydanı ve daha sonraları İskele civarını da kapsayarak merkezi yerleşimlerini içeren "Prinkipo köyü" nün oluştuğunu kaydetmektedir (Millas, 2014). Karia köyünden ise günümüze Aya Nikola manastırı ve yakınındaki birkaç küçük yapı dışında somut bir iz ulaşmamış olmakla birlikte, adanın bugünkü anlamda merkezi yerleşim birimi kuzeydeki Prinkipos köyü etrafında şekillenmiştir. Bu yerleşimlerin bulunduğu alanlar, ada kıyılarında deniz seviyesine en yakın yükseltiye sahip olan yerlerdir ve muhtemeldir ki denizden karaya çıkmakta kullanılabilecek en düz satha sahip alanlar oldukları için ilk yerleşimlerinin buralarda kurulması tercih edilmiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Büyükada'daki İlk Yerleşim Yeri Olan Karia Köyünün (1) Kuzeye Kayarak Prinkipos Köyünü (2) Oluşturması

2.3.2. Osmanlı Dönemi

Bizans dönemi boyunca pek fazla bir değişim yaşamamış olan ve o dönemlerden sınırlı sayıda izlerin bugüne ulaşabildiği Büyükada'nın, tarihi ve kültürel yönden ve dolayısıyla mimari bağlamda da en çok Osmanlı döneminde katman kazandığı söylenebilir. Kentsel yerleşimin organik dokusundaki ve mimarideki çeşitli dönemsel değişimler üzerinden bunu okumak mümkündür. Osmanlı dönemi, gerek ulaşım noktaları ve kadastral düzenlemeler, gerekse sivil mimari örnekleri ve dini yapılar bakımından Büyükada'nın halihazırdaki anlamda yerleşimsel durumunun oluşmaya başladığı dönemdir.

Büyükada'nın ve Adalar'ın Osmanlı hakimiyetine geçişi, İstanbul'un fethinden kısa bir süre öncesine denk gelmektedir. Erdenen, İstanbul kuşatmasının ilk günlerinde yani fetihden yaklaşık bir buçuk ay önce Fatih Sultan Mehmed'in emriyle otuz kadar kadirga ve birkaç küçük gemiyle Adalar önüne gelen Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın, savunmasız olan Kınalıada, Burgazadası ve

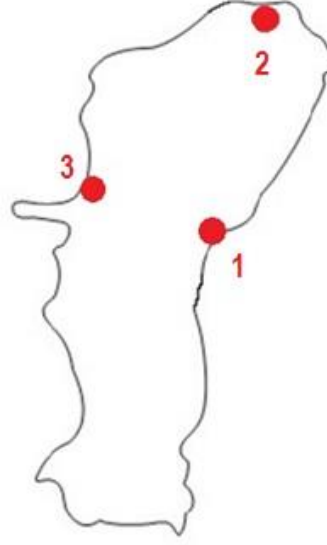
Heybeliada'yı kolaylıkla teslim aldıktan sonra Büyükada kalesinin bir miktar direnmesinin ardından Büyükada'yı da zaptettiğini ve ilk Türk Bayrağının 17 Nisan 1453'de buraya dikildiğini kaydetmektedir. Ve söz konusu kalenin de önceki bölümde bahsi geçen Kadınlar Manastırını çevreleyen burçlar olduğunu eklemekte, bir burç kalıntısının dairesel planlı temellerinin de manastır harabelerinin bulunduğu alanda 1980'li yıllara kadar görülebilmekte olduğunu ifade etmektedir (Erdenen, 1962).

Osmanlı dönemini düzenli ulaşım öncesi ve düzenli ulaşım sonrası olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Zira bölgedeki imar faaliyetlerinde gerçekleşen ilk büyük artışın, ilerleyen bölümlerde de detaylandırılacağı gibi bölgenin erişim ve ulaşılabilirlik durumundaki değişimlere paralel seyrettiği söylenebilir. Bu durumun gerekçesi ise, çalışmanın örneklem alanı olan bölgenin bir ada olması dolayısıyla ana karadan nispeten kopuk bir bayındırlık standardı sunuyor olmasıdır.

2.3.2.1. Düzenli Ulaşım Öncesi Dönem

Büyükada'nın iki ana yerleşim biriminden biri olan ve Osmanlı kaynaklarında Karye-i Rûmiyan⁴ olarak geçmekte olan Prinkipos köyü adanın bugünkü anlamda merkezini oluşturmaya başlamış, adanın arka kısmında doğu sahilinde yer alan ve Karye-i Karya ismiyle geçen yerleşim ise büyük oranda ortadan kalkmıştır. Karye-i Rûmiyan'ın bugünkü esas yerleşim bölgesinin nüvesi olduğunu vurgulayan Millas, ayrıca Hudutname kayıtlarındaki 1545 tarihli tutanaklarda adanın batı sahilinde Karye-i Serifiyen adıyla bir üçüncü köy yerleşiminin daha kaydedildiğinden bahsetmiş ve buranın muhtemelen bugünkü Nizam mevkiinin bulunduğu yerdeki ilk yerleşim yeri olduğunu ifade etmiştir (Millas, 2013) (Şekil 12).

⁴ Karye: Osmanlı literatüründe resmî kayıtlarda köy anlamında kullanılan kelime. (bkz. İslam Ansiklopedisi)

**Şekil 12. Karye-i Karya (1), Karye-i Rûmiyan (2), Karye-i Serifiyan (3)
Yerleşimleri**

Şekil 13. Antoine Ignace Melling'in Büyükada Haritası (1815)

Kaynak: http://erkmensenan.blogspot.com/2009_04_15_archive.html

Bizans dönemi boyunca adada devam etmiş olan sakin yaşamın, İstanbul'un fethi sonrasında da çok büyük bir değişiklik gösterdiğine dair herhangi bir tarihsel kanıt bulunmamaktadır. Bunun tek istisnası önceki bölümde de bahsedildiği gibi, Latin istilaları sırasında yağmalanarak tahrip edilmiş olan manastır komplekslerinin farklı yıllarda yeniden inşa edilip canlandırılmaları ve buralara yerleşen din adamlarının ve gelen ziyaretçilerin adadaki iktisadi ve sosyal hayata kattığı küçük kıpırdanmalar ve köy yerleşimlerine yapılan küçük çaplı göç ve iskanlar olabilir. Ayrıca bir değişim de Adalar'da ve dolayısıyla Büyükada'da Bizans döneminde devam eden sürgünlerin Osmanlı döneminde olmayışıdır. Böylece bu dönemde adadaki sosyal yaşamın, balıkçılık ve küçük tarımsal faaliyetlerle geçinen köy yerleşimleri ve manastırlardaki münzevi düzen üzerinden aynı şekilde devam ettiğini söylemek mümkündür (Pinguet, 2018). Nitekim 1555 ile 1560 yılları arasında Avusturya Habsburg Monarşisi için İstanbul'da elçilik görevinde bulunmuş Felemenk diplomat Ogier Ghiselin de Busbecq, o yıllarda yaşanan veba salgınından izole kalmak amacıyla üç ayını geçirmeyi tercih ettiği Büyükada'yı; üzerinde iki köy bulunan, balıkçılıkla ilgilenen az sayıda Rum nüfusun yaşadığı sakin bir yer olarak anlatmaktadır (de Busbecq, 2005). Bir sonraki yüzyılda ise Evliya Çelebi benzer nitelermelerde bulunmuştur. 1641 yılında seyahatine başlarken Adalar'a uğrayan Evliya Çelebi, Kızılada ismiyle bahsettiği Büyükada'dan da; üzerinde Rum nüfusun yaşadığı iki yüz kadar evin bulunduğu; kiliseleri, bağları, bahçeleri ve balık dalyanları ile mamur bir ada olarak bahsetmiştir (Kahraman ve Dağlı, 2010). Aynı yüzyılda Adalar'ı ziyaret eden bir diğer gezgin Eremya Çelebi Kömürciyan da Büyükada'dan Kızılada olarak söz etmiş ve Adalar'ın genelindense; sahillerinde köyler yer alan; tasvirli, kubbeli, bahçeli manastır ve kiliselerin bulunduğu mamur yerler olarak bahsetmiştir (Kömürcüyan, 1988). Bu kırsal yerleşim ve sakin yaşam düzeninin 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar sürdüğü ve bu yılların ada yaşamında bir kırılma noktası mahiyetinde olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bunun en büyük sebebi Tanzimat yılları sonrasında yani 1839'dan sonra batılı devletlerle olan ticari faaliyetlerine devam eden ve ekonomik durumu yükselen bazı ticaret erbabı azınlıklar ve Levantenlerin Adalar'da mülk edinmeye başlamasıyla Adalar'a olan rağbetin artmasıdır. Sözü edilen gruplar, Adalar'da ilk sayfiye yerleşimleri kuran topluluklar olmuştur. Bunu takiben 1846 yılında İstanbul-Kadıköy-Adalar hattında

başlatılan vapur seferleri sayesinde daha önceleri pazar kayıklarıyla sağlanmakta olan ulaşım bu tarihten itibaren kolaylaşmış ve hızlanmıştır.⁵ Böylece ana karadan yani İstanbul'dan Adalar'a günübürlük de gidip gelmek kolaylaşmış ve bölgenin ziyaretçilerin ilgisini çekmesi sonucunda sayfiyeleşme faaliyetleri daha da hız kazanmıştır.

2.3.2.2. Düzenli Ulaşım Sonrası Sayfiyeleşme ve Şehirleşme Dönemi

Önceleri şimdiki belediye binasının yakınlarında bulunan ada iskelesi, İstanbul'dan düzenli vapur seferlerinin işlemeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında vapurların yanaşmasına uygun bir iskele inşa etmek amacıyla bugünkü konumuna kaydırılmıştır (Şekil 14 ve 15). Günümüzde kullanılmakta olan söz konusu iskelenin inşa edilebilmesi için daha önceleri kayalık olan ve karaya çıkmakta kullanılmayan bu bölgedeki sahil 1867 yılında doldurularak rıhtım haline getirilmiş ve yeni yapılaşmalara zemin hazırlanmıştır. (bkz. Bölüm 3.2.1) Böylece ticari faaliyetlerin yoğunluk gösterdiği çarşı bölgesi adanın bugünkü iskelesinin bulunduğu yeni ulaşım noktasına doğru genişlemiş ve eskiden Kumsal semti ve Çınar Meydanı civarını kapsayan ve adanın merkezini oluşturan Prinkipos köyü, giderek bugünkü iskele civarını da kapsamıştır (Millas, 2013). Dolayısıyla Osmanlı son döneminde artan yapılaşma adanın kuzeyinde bulunan ve bugünkü merkezini oluşturan bölgenin etrafında şekillenmiştir (Şekil 16 ve 17). Yapılaşmadaki bu hareketliliklerle birlikte adanın kuzeyindeki merkezi yerleşim yavaş yavaş doğu, batı ve güney istikametlerinde yayılım göstermiştir. Bu dönemde söz konusu yapılaşmanın bu merkez bölgeden doğu yönüne doğru ilerlemesiyle Maden, yine merkezden batı yönüne doğru ilerlemesiyle de Nizam semtleri bugünkü yerleşim düzenini almışlardır. Bunu takiben her iki semtte de ana aksları oluşturan caddelerin alt ve üst paralellerinde de birçok yapı inşa edilmiş ve böylece bu yeni yerleşim yerlerinin kendi içlerinde de bir yatay genişleme söz konusu olmuş ve dik yokuşlarla birbirine bağlanan paralel sokakların oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Doğru ve batı yönlerindeki ilerleyiş güneye yani İsa (Hristos) Tepesi eteklerine doğru da gerçekleşmiş ve yerleşimin tepelere doğru yayılım göstermesi söz konusu olmuştur.

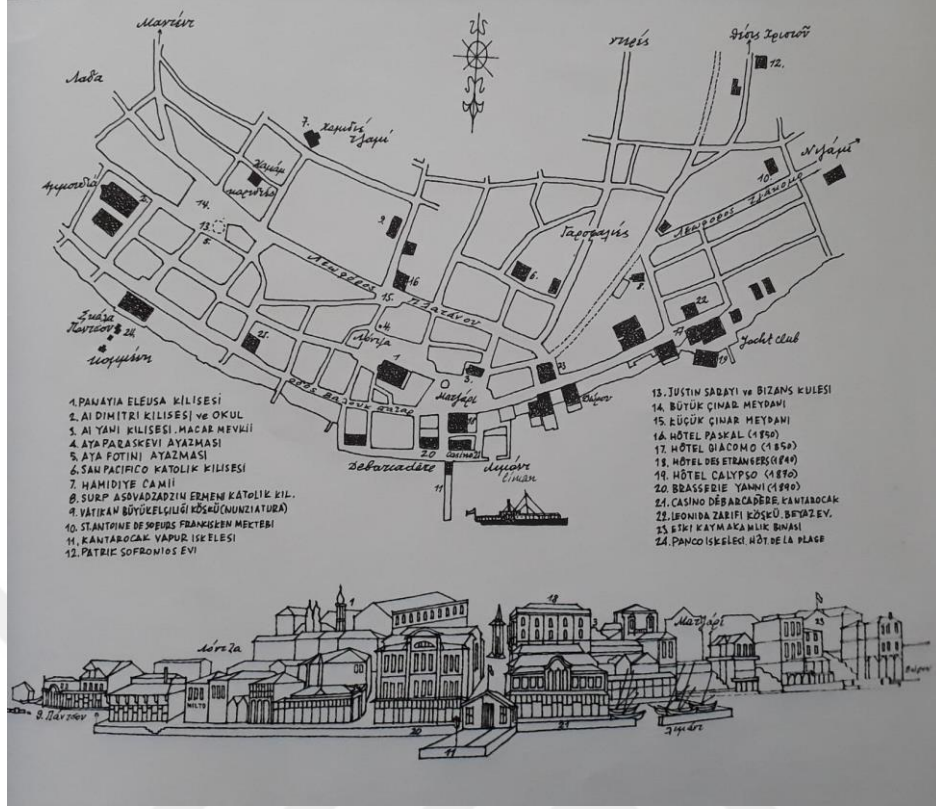
⁵ Adalar'a ilk düzenli vapur seferlerinin başlaması ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Millas, A. (2017) *Pazar Kayıklarından Şehir Hatları'na: İstanbul'da Seyrüsefer*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Yine doğu ve batı y6nlerindeki d6zenlerde olduğu gibi g6ney y6n6nde de ana akslar arasında yatay ilerlemeler gerekleŒmiŒ ve yerleŒim d6zeni giderek bug6nk6 halini almaya baŒlamıŒtır. Takip eden yıllarda ise adada Œose tarzında ilk yol d6zenleme alıŒmaları gerekleŒtirilmiŒtir.

Œekil 14. 19. Y6zyıl Sonlarında Bug6nk6 Yerinde İna Edilen B6y6kada İskelesi

Kaynak: Millas, A. (2013). *Hala Hatırlıyorum= Ακόμα θυμάμαι= I Still Remember*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 15. 20. Yüzyıl Başlarında Büyükada'nın Merkezi Yerleşim Bölgesini Gösteren Akillas Millas'a Ait Çizim

Kaynak: Millas, A. (2013). *Hala Hatırlıyorum= Ακόμα θυμάμαι= I Still Remember*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 17. 20. Yüzyıl Başlarına Ait Büyükada Haritası (Yerleşimin Henüz Doğu, Batı ve Güney Yönlerine Doğru Yoğunlaşmadığı Yıllar)

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Kazgan, Adalar'da sayfiyeleşme faaliyetlerinin hızlanmasını o yıllarda İstanbul'da bulunan Avrupa kökenli bazı subay ve diplomatların İstanbul'daki sosyal yaşamı etkileyen yaşam tarzlarıyla ilişkilendirmektedir. 19. yüzyılın ortalarında 1854-1855 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan İngiliz ve Fransızların yüksek rütbeli subaylarından ve diplomatlarından bazıları, aileleri ile birlikte İstanbul'da bulunmuş, kendi eğlence ve tüketim alışkanlıklarıyla İstanbul'un sosyal hayatına katılmaya başlamışlar ve İstanbul'un Anadolu Yakası sahilleri veya Boğaz'ın Rumeli yakası kıyılarını olduğu gibi Adalar'ı da sayfiye yeri olarak

kullanmışlardır. Daha sonraları bir kısım varlıklı Türk aileleri ve yüksek mevkilerde görev yapan Osmanlı bürokratlarından oluşan bazı devlet erkanının da bu hareketlilikten etkilenerek sayfiye tercihlerini Adalar'a yönlendirdiği söz konusu yıllar, Adalar'da ve Büyükada'da yazlık kullanım amaçlı ilk köşk ve konakların yapıldığı, bunun gereği olarak ilk altyapı faaliyetlerinin de başladığı yıllardır (Kazgan, 1991). Benzer şekilde Freely, Adalar'daki mimari birikimin neredeyse tamamen 19. yüzyılın ikinci yarısı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemin yani Tanzimat sonrası modernleşme sürecinin ürünü olduğunu, yüzyıl ortasında başlayan düzenli vapur seferleri sonrasında artan nüfusla birlikte yapı üretiminde de benzersiz bir canlanma olduğunu ifade etmektedir (Freely, 2010). Yani bu yıllarda ana karadan günübirlik ulaşım imkanı doğduğu için ada nüfusundaki artış dolayısıyla yapılaşma faaliyetlerinde de büyük bir artış gerçekleşmiştir. Böylece giderek artan yapılaşma ve nüfusun getirdiği planlama ihtiyacı sonucunda Adalar'da ilk belediye teşkilatı Yedinci Daire-i Belediye adı altında Sultan Abdülaziz dönemine rastlayan 1861 yılında kurulmuş ve idare merkezi Büyükada olmuştur (Erdenen, 1962). Aynı zamanda bu dönem, nüfusun artması ve günübirlik hareketliliklerin çoğalmasıyla ortaya çıkan konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk otellerin ve pansiyonların açıldığı dönemdir. Bu faaliyetler sonucunda Adalar'daki nüfus değişimini Erdenen; 1816'da Adalar'da ikamet etmekte olan yerleşik halkın nüfusu 1200 civarında görülmekteyken, 1865'te bunun 6000'lere çıktığı, 1900'lere gelindiğinde kış nüfusunun 12000'lere yükselmiş olduğu ve yazları ise bunun iki misli çoğaldığı şeklinde kaydetmektedir (Erdenen, 1962). Büyükada'da Türk nüfusun yerleşmeye başlaması da bu dönemlere denk gelmektedir. Giderek artan Rum, Ermeni, Levanten, Musevi ve Türk nüfuslarının birlikte yaşamaya başladığı bu dönem, ada nüfusunun çoğunluğunu gayrimüslim cemaatlerin teşkil ettiği ve adanın kozmopolit bir kimlik kazanmaya başladığı dönemdir, denebilir.

19. yüzyıl, adanın sosyal dokusunda olduğu gibi anıtsal dokusunda da bir takım değişiklik ve yeniliklerin gerçekleştiği bir zaman dilimidir. Bu durumun sosyal ve demografik değişimlerin doğal bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Artan konut yapılarının oluşturduğu dokuya yüzyılın sonunda adadaki ilk caminin, Ermeni ve Levanten cemaatlerine ait kiliselerin ve Musevi cemaati için bir sinagogun inşa edilmesiyle bu ibadethane yapılarının da katılması, adanın mevcut karakteristik

ibadethane yapıları olan Rum manastırları ve kiliseleriyle birlikte anıtsal dokunun çeşitlenmesini sağlamıştır. Bunların yanında mevcut manastırların gördüğü esaslı onarım faaliyetleri ve yeni Rum kiliselerinin inşa edilmesi de çoğunlukla bu yüzyıla denk gelmektedir. Kumsal semtinde bulunan ve bu dönemde ibadete açılan Hagios Dimitrios (Aya Dimitri) kilisesinin inşa tarihine bakıldığında, ön cephesindeki kitabesinden 1856-1857 yılları okunmaktadır. Benzer şekilde Arabacılar Meydanında bulunan ve ilk olarak 18. yüzyılda inşa edilen Hagia Panagia (Aya Panaya) Kilisesi de bu dönemlerde bugünkü halini almıştır. Saat Meydanındaki küçük parkın yerinde bulunan Hagios İoannes (Aya Yani) Kilisesi ise 1926 yılında belediye tarafından istimlak edilerek yıkılmış olup yerine hali hazırdaki park yapılmıştır. Söz konusu yapı bugün sadece fotoğraflarda görülebilmektedir. Maden semtinde bulunan Hagios Theodoros (Aya Todori) isimli ahşap şapel de 1903 yılında inşa edilen bir ibadethanedir. Yine ada merkezinde 1858 yılında inşa edilen Surp Asvazdzadin Ermeni Katolik Kilisesi, 1885 yılında inşa edilen Latin Katolik Kilisesi, 1893 yılında inşa edilen Hamidiye Camii ve 1904 yılında inşa edilen Hased Le Avraam Sinagogu da bu dönemde inşa edilen ve adanın anıtsal dokusuna dahil olan ibadethanelerdir (Kuruyazıcı, 2011 ve diğ.). Mimari tasarım değeri bakımından dikkat çekici olmasalar da bu dönemlerde bugünkü yapısal formlarına kavuşmuş olan; Dil Burnu'ndaki Aya Konstantinos ve Çınar meydanı yakınlarında bulunan Aya Fotini ayazmalarını da tarihsel öneme haiz ziyaretgahlar olmaları bakımından bu dokuya dahil etmek mümkündür. Ayrıca ilk Türk ve Rum okulları bu dönemde faaliyete geçmiş, Rum cemaatine ait ilk yetimhane bu dönemde açılmış, ilk otel ve pansiyonlar bu dönemde hizmet vermeye başlamış, kültürel ve sportif faaliyetlerin organize edildiği, otel ve restoran hizmetlerini de barındıran toplantı mekanlarıyla ilk sosyal kulüpler bu dönemde açılmış, ilk vapur iskelesi bu dönemde inşa edilmiş ve daha sonra 1915 yılında yenilenerek bugünkü şekliyle tekrar inşa edilmiştir. Benzer şekilde adada ilk Türk Mezarlığı da bu dönemde açılmıştır.

Şekil 18. 19. Yüzyıl Sonlarında Yapılaşmaya Başlayarak Şekillenen Nizam Caddesi'nden Bir Görünüm (Amil Faruk Gezen, 2020)

Tüm bunlardan hareketle, fetihten itibaren başlayan Osmanlı idaresi altındaki dönemin özellikle 19. yüzyıl itibarıyla, adanın sosyo-kültürel bağlamda bugünkü karakteristik özelliklerinin oluşmasını etkileyen en önemli zaman dilimi olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz bu dönemlere damgasını vuran en büyük olaylar 19. yüzyıl sonundan itibaren yaşanan savaşlar olmuştur. Bu savaşların beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar ve göçler gibi sosyal değişimler, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında hareketlenmeye ve şekillenmeye başlayan adadaki yaşamı da her yönden etkilemiş, devam eden süreçte bu etkilerin sonuçları Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte gelişen o günün dinamiklerine göre şekillenmiştir.

2.3.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin kuruluşu tarihsel bir dönüm noktası olması dolayısıyla tüm Türkiye’de olduğu gibi Büyükada’da ve Adalar’ın genelindeki yerleşik toplum üzerinde de bir takım sosyal değişimlere yol açmıştır. 20. yüzyılın ikinci çeyreğine denk gelen söz konusu yıllar yeni siyasal düzenin lokal bağlamda da temellerinin atıldığı, sosyal ve iktisadi hayatta etkilerini hissettirmeye başladığı dönemdir. Bu değişimlerin en somut örnekleri Mütareke yıllarının sona ermesiyle başlayan ve peyderpey gerçekleşen göç hareketleridir. Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte ve cumhuriyetin ilk yıllarında Rum azınlık adada nüfus bakımından çoğunluğu oluşturmaya devam ederken, dönem dönem gerçekleşen toplu göçlerle yüzyılın ikinci çeyreğinde bu sayı azalış eğilimine geçmiş ve üçüncü çeyrek itibarıyla da gideren artan Türk nüfus çoğunluğu oluşturmaya başlamıştır. Göçler sonucunda değişen demografik yapı, adada hakim olan sosyo-kültürel yapının da farklılaşmasına yol açmıştır.

30 Ağustos 1922’de Büyük Taarruz’un zaferle sonuçlanması ve Yunan ordusunun yenilmesi haberi üzerine işgal kuvvetlerinin ülke sınırlarından ve İstanbul’dan çekilmeye başlamasının yanı sıra ülkenin birçok yerinde olduğu gibi İstanbul’da ve adada bulunan ve Yunanistan pasaportu taşıyan bir kısım Rum azınlığın da Yunanistan’a göç etmesi söz konusu olmuştur. Söz konusu dışa göç hareketini, ada tarihinde yaşanan büyük çaplı ilk toplu göç olarak değerlendirmek mümkündür. Bu durum sonrasında mülklerini terk eden grupların geride bıraktıkları gayrimenkuller Cumhuriyet’in kurulmasını takiben “emvâl-i metruke” (terkedilmiş metruk mal) niteliğinde el değiştirmiştir. Daha sonra boş kalan mülklerin bir kısmı 1924 yılında Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında gerçekleştirilen mübadele sonrasında mübadil olarak gelenlerden adaya yerleştirilen ve çoğunluğu Selanik ve Girit’ten gelen bir grup Türk muhacire tahsis edilmiş, geri kalanlar ise müzayede ile satılmıştır (Akpınar, 2014a). Dolayısıyla mübadele ve iç göçler sonrasında adalarda değişen demografik yapının etkisiyle birçok mülkiyette tapu kayıtlarının da değişmeye başlaması söz konusu olmuştur. Bazı mülkler ise kamulaştırılarak resmi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri olan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarına denk gelen dönem adada yapılaşma ve nüfus artışı bakımından en hareketli dönem olmuştur. Bu hareketliliği Cumhuriyetin kuruluşu sonrası yani 20. yüzyılın ikinci çeyreğine denk gelen dönemde de yapılaşmada, çevre düzenlemelerinde ve yerel yönetim biçimlerinin kurumsallaşmasında olduğu gibi ticari faaliyetlerde ve sosyal hayatı şekillendiren günlük alışkanlıklarda da gözlemlemek mümkündür. İlk plajlar bu dönemde açılmış, spor faaliyetleri, balo, tiyatro ve konserler gibi kültürel organizasyonlar adada bu dönemde oldukça yoğun düzenlenmiştir. O dönemdeki adıyla *Prinkipo (Büyükada) Yat Kulübü* olan *Anadolu Kulübü*, adada bu tip organizasyonlara en sık ev sahipliği yapan kurum olmasıyla adanın sosyal yaşamı bakımından önemli bir yere sahiptir. Goloğlu'nun anlatımıyla, 1906 yılında İngilizler öncülüğünde *Prinkipo Yatch Club Company Ltd.* adıyla kurulan söz konusu kulüp kompleksi, 1923'de çıkarılan "Ecnebi Anonim Şirketleri Kanunu" gereğince "*Büyükada Yat Kulübü Osmanlı Anonim Şirketi*" olarak isimlendirilmiş ve Cumhuriyetin ilanıyla "*Büyükada Yat Kulübü Türk Anonim Şirketi*" adını almış, daha sonra 1937 yılında Atatürk'ün emri ile Ankara'daki *Anadolu Kulübü* tarafından satın alınarak feshedilmiş ve *Anadolu Kulübü*'nün Büyükada Şubesi olarak yazlık kullanım hizmeti vermeye başlamıştır (Goloğlu, 1981). Kurum, Cumhuriyet Türkiye'si'nin siyasi ve edebi kimliklerini ağırlamış olması ve birçok siyasi kararın burada alınmış olması bakımından da Büyükada'nın sosyal yaşamını büyük ölçüde etkilemiş ve şekillendirmiştir. Yine ada, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve kültürünü tanıtmaya amaçlı bazı festival ve benzeri turistik organizasyonlara da ilk defa bu dönemde ev sahipliği yapmıştır. Akpınar bu konuda, 1934 yılında adada düzenlenen, Balkan ülkelerinden ekiplerin katıldığı ve ülkelerin folklor ve kültürünü tanıtmaya amaçlı Balkan Festivali'ni örnek göstermektedir. Bunların dışında çevre düzenlemesi ve modern anlamda ilk büyük altyapı çalışmalarının da Cumhuriyet'ten sonraki yıllara rastladığı görülmektedir. Adaya ilk elektrik o dönemin İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın girişimleriyle 1929 yılında gelmiş, 1939 yılında ise şehir suyunu dağıtacak olan su şebekesi döşenmiş ve su deposu ile suyu getirecek tankerin yanaşması için bir de su iskelesi inşa edilmiştir (Akpınar, 2014a). Yine bu dönemde 1923 yılında Büyükada'da özel bir sanatoryum açılmış, son yıllarında daha çok bir prevantoryum mahiyetinde hizmet vererek 1977 yılında kapanmıştır. Adada ilk tam

teşekküllü hastanenin açılışı ise 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde 1964 yılında gerçekleşmiştir.

Şekil 20. Cumhuriyet Döneminde Büyükada (1915 Yılında İnşa Edilen İskele Binası)

Kaynak: <http://dokuzadabirdeniz.com/?p=4522>

Yüzyılın üçüncü çeyreği itibarıyla birkaç dışa göç dalgası daha yaşanmış ve bu göçlerle birlikte, adada yoğunluk gösteren Rum nüfus daha da azalmıştır. Bu hadiselerin devamında terk edilen menkul ve gayrimenkul değerler, el değiştiren veya boşalan mülkler, öğrenci olmaması sebebiyle boş kalan okullar ve yetimhanelerle ada ikinci ve üçüncü değişim dalgalarını yaşamış, daha önce olduğu gibi bu durum da adada yeniden bir sosyo-kültürel dönüşüm meydana getirmiştir. Bu dönemde boş kalan konut, okul, yetimhane gibi birçok metruk yapı harap olmuş veya yangın geçirmiştir. Dolayısıyla söz konusu yıllar adada yıkım faaliyetlerinin de en sık gerçekleştiği yıllardır. Bu yıllarda birçok yapı yıkılmış ve yerine başka binalar inşa edilmiştir. Adada en yoğun imar faaliyetlerinin görüldüğü dönemin, bu yılları ve yüzyılın son çeyreğini kapsayan dönem olduğu söylenebilir.

Yüzyılın son çeyreğinin de adada özellikle betonlaşmanın ve yeni imar faaliyetlerinin hız kazandığı ve yıkımların devam ettiği yıllar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, giderek artan yıkımların ve tahrip edici birtakım müdahalelerin önüne geçmek, adanın kültürel ve tarihsel birikimini korumak ve tanıtmak amacıyla bu yıllarda kurulan vakıf ve dernekler öncülüğünde bulunan girişimler sonucu, 1984 yılında Adalar'ın "Bütünü ile Doğal ve Kentsel Sit Alanı" ilan edilmesi bu dönemde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu adımla yıkıcı veya tahrip edici uygulamalar kısmen de olsa önlenebilmiştir denilebilir. Söz konusu dönem adanın yeni imarlarla birlikte yapılaşma ve altyapı bakımından son durumunun oluşmaya başladığı yıllar olarak değerlendirilebilir. Mendirek ve rıhtım gibi yeni liman yapıları, balıkçı barınaklarının düzenlenmesi, sahil doldurma ve anroşman gibi kıyı düzenlemeleri ile yol asfaltlama çalışmaları bu dönemde hız kazanmıştır. Daha sonrasında 1990'lı yıllarda adadaki mevcut su dağıtım şebekesinin şehir suyu isale hattına direkt olarak bağlanması ve yenilenmesi, 2000'lerin başlarında doğalgaz hattının döşenmesi ile elektrik iletim hatlarının yer altına alınması gibi enerji odaklı faaliyetlerin projelendirilmesi de bu dönem içerisinde gerçekleştirilmiş altyapı çalışmalarına örnek verilebilir.

Büyükada hakkında tanıtıcı mahiyette genel bilgilendirmeler, ada tarihinde önemli yer tutan olaylar ve tarihsel dönüm noktaları bağlamında adadaki imar ve inşaa süreçlerinin dönemsel olarak incelenmesiyle oluşturulan düşünsel zemin üzerinde ilerleyen bir sonraki bölümde alan araştırmalarına yer verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMALARI

Önceki bölümde değinildiği gibi çalışmanın örnek alanı olan Büyükkada'da dönemsel eşikler imar ve inşa faaliyetlerinde yoğunlaşmalar oluşturmuş, bu durum da sivil mimari üzerinde bariz değişim ve dönüşümler gerçekleştirmiştir. Her dönemin ve her döneme ait kültürün getirdiği katman üst üste binerek yapılaşma ve mimariye yansımıştır. Bu durumun yapılı çevrede bir dikey katmanlaşma oluşturduğu düşünülebilir. Bununla beraber bölgede aynı dönemler içerisinde farklı kültürlerin bir arada oluşu da bir katmanlaşma durumu yaratmıştır. Bunun da yatay bir katmanlaşma olduğu yorumu yapılabilir. Bu yansımaları okumak, tarihsel süreç boyunca farklı dönemlerin ve dönem içi farklılıkların taşıdığı kültürel katmanların yapılı çevre üzerindeki izlerini sürmek bakımından yol gösterici bir husustur. Bu okumayı yapabilmek için bir alan araştırması bağlamında yerinde gözlemlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Alan araştırmasında; farklı dönem örnekleri ve üslupların bulunduğu Büyükkada'daki mimari doku, öncelikle dönemlere göre gruplandırılarak örnekler üzerinden incelenmiştir. Ardından palimpsest kavramı bağlamında katmanlar üzerinden yorum yapabilmek adına gözlemler yapılarak alan ve yapı bazlı değişimler tespit edilmiş ve örneklendirilmiştir. Bu aşamada eskiyi ve yeniye bir arada görüp karşılaştırma yapabilmek ya da zamanla oluşan değişimleri görebilmek için görsel birleştirmelerden de yararlanılmıştır. Buradaki amaç, fiziksel olarak varlığını devam ettirse de kullanıcısı değişen, bunun sonucunda işlevi de değişmiş olabilen veya biçimsel ve yapısal olarak değişime uğrayan, kısmen ya da tamamen ortadan kalkan veya küçük bir parçası günümüze ulaşan yapılar, alanlar ve oluşan birliktelikler üzerinden katmanları somut bir şekilde görmeye çalışmaktır. Bu yüzden değişim incelemelerinin yapı ölçeği bağlamında; fiziksel ve işlevsel değişimlerle birlikte kayıp yapılar da incelenmiştir. Alan ve yapı ölçekli incelemelerin ardından ise; dönemsel kültürel dinamiklerin yere bir yansımaları olan ve yer üzerinde bir üst üste okunma gerçekliği yaratan yer adlarının değişimleri, bir üçüncü değişim incelemesi olarak toponimik değişimler başlığı altında incelenmiştir. Dolayısıyla çalışma; palimpsesti bir araştırma metodu olarak kullanırken, ilk başta seçili alanda yapılı

çevrenin değişim süreçlerini bölgeye özgü değişim eşikleri üzerinden sınıflandırarak irdelemeyi; ardından katmanlaşma bağlamında değişim incelemelerini ise alan, yapı ve toponimi üçayağı üzerinde kurulan ölçekler yardımıyla gerçekleştirmeyi, son olarak ise anlamlandırılabilen katmanlı birliktelikleri saptayıp yorumlamayı ve tüm bu süreçte sentezlenen bilgileri kavramın kuramsal ışığında temellendirmeyi önermektedir.

Şekil 21. Alan Çalışmalarının Akış Düzeni

3.1. Büyükada'da Yapılı Çevrenin Değişim Süreçleri

Bu çalışmada Büyükada'nın barındırdığı yapı stokunu örneklerle gruplandırmak, çalışmanın söz konusu alan üzerinde gerçekleştirdiği araştırmalardan elde edilen verileri yorumlamak bakımından ortaya çıkan bir gerekliliktir. Çünkü yorumlama aşamasında katmanlı olma durumunu somut örneklerle desteklemek için bir referans noktası ortaya koymanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Ancak bu gruplandırmayı, ikinci bölümde adanın tarihsel süreç boyunca geçirdiği sosyo-kültürel ve demografik değişimleri anlamak amacıyla yapıldığı gibi üç ana dönemde yapmak eksik olacaktır. Zira üç dönem halinde gruplandırma yapmak söz konusu bağlamlardaki değişimleri okumak adına fonksiyonel olsa da, bu bölümün kurgusu tamamen mimari düzlemde olacağından, bahsi geçen üç dönemin de kendi içlerinde mimari düzlemde birçok farklılık barındırıyor olması bu seçeneği elemektedir. Bir diğer alternatif olarak yapıları taşıyıcı sistem, malzeme veya mekan ilişkileri üzerinden kategorize etmenin de araştırmayı bağlamından uzaklaştıracağı ve tarihsel bakışın dışına taşıyacağı düşünülmektedir. Kamusal veya özel olma bağlamında bir ayırımın yapılmamasındaki neden ise, ağırlıklı çoğunluğu, Adalar ilçe merkezi olan

Büyükada'da yer alan kamu kurumlarının faaliyet gösterdiği mekanların geçmişten günümüze oldukça sık yer değiştirmiş olmasıdır. Yani adadaki birçok yapının geçmişte kamusal kullanımdayken bugün özel mülkiyet olması veya özel mülk iken bugün kamusal kullanımda bulunuyor olması söz konusudur. Dolayısıyla örneklenen bir yapıyı kamusal ya da özel alan olarak nitelenmek de bu anlamda pek bir netlik ifade etmediğinden bu şekilde bir ayırım da tercih edilmemiştir. Tüm bu fikir yürütmelerden sonra buradaki gruplandırmanın yapılmasındaki en uygun kriterin, üsluplarla örneklenen dönemsel çeşitlilikler üzerinden seçilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Zira bu çalışmada tarihsel süreç katmanlaşma temelli bir bakış açısıyla ele alındığından, bu yaklaşımı bağlamsal olarak en iyi destekleyecek ve yönlendirecek kriterin dönemsellik olacağı düşünülmektedir.

Bu başlıkta, adada yapılaşma süreci dönemlere ayrılmış ve dönemsel eşikler üzerinden örnekler verilmiştir. Burada ada mimarisinin dönemsel farklılıklar üzerinden ve üslup, biçim, strüktür gibi ayrımlarla karakterize olan dönem içi farklılıklar üzerinden oluşan katmanları okunmaya çalışılmıştır. İlerleyen başlıklarda ise bazı örneklerin zaman içinde geçirdiği değişimlere değinilmiş ve fiziksel müdahaleler ve işlevsel değişimlerden doğan farklılıklarla oluşan katmanlar okunmaya çalışılmıştır. Dönemlere ayrılan değişim süreçleri; sayfiyeleşme öncesi geleneksel dönem, sayfiyeleşme ve köşkler dönemi, villa tipi müstakil konutlar dönemi ve apartmanlaşma dönemi olarak sıralanmıştır. Söz konusu dönemlerde yapı örneklerinin inşa yılları bu dönemler içerisinde değişiklik gösterebildiğinden dönemlerin kendi aralarında kısmen geçişken olduğu düşünülebilir. Ancak her tipolojideki yapının ilk örneklerinin görülmeye başladığı yıllar dönemsel değişimin başladığı yıllar olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla dönemler arası bu ayrımı zaman bağlamında keskin bir şekilde sınırlandırmak mümkün olamasa da burada önemli olan nokta, bir yapının inşa edildiği yıldan ziyade dönemsel özellikleri yansıtır olmasıdır. Çalışmada örnekler ağırlıklı olarak, her döneme ait karakteristik özelliklerin belirgin bir şekilde görülebildiği yapılar üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Sayfiyeleşme Öncesi Geleneksel Mimari Dönemi

Büyükada'da gerek Bizans döneminde gerekse Osmanlı döneminde 19. yüzyıl ortalarına kadarki süreçte daha önce de değinildiği gibi bir köy yerleşiminin süregeldiğini söylemek mümkündür. Söz konusu dönemler, adadaki sosyal ve iktisadi yaşamın daha çok kendi içinde devingenlik sürdürdüğü bir dönemdir. Günümüze göre az sayıda insanın yaşadığı ve balıkçılık ve tarımla geçimini sağlayarak yaşamını sürdürdüğü bu dönemler, adadaki yapılaşmanın da söz konusu insan topluluklarının sosyo-ekonomik durumları, o yıllara ait yapım teknikleri ve yapı malzemeleri gibi parametrelerle şekillendiği dönemlerdir. Burada ada mimarisinin geleneksel dönemi olarak nitelenen dönemden kasıt; adanın sayfiyeleşme döneminden önce inşa edilen, gösterişten uzak, fonksiyonelliğin ön plana çıktığı, görece sade ve yalın tasarımlara sahip, ancak kendi içinde bir estetik denge ve çevreyle uyum gözetilerek tasarlanmış örneklerin inşa edildiği dönemdir. Bu dönemlerden kalan yapılaşmanın günümüze uzanabilen en eski karakteristik örnekleri, çoğunluğu ahşap ve müstakil konutlarla birlikte klasik bazilikal planda kâgir taşıyıcı sistemle inşa edilmiş Rum-Ortodoks kiliseleri ve manastır kompleksleridir. Söz konusu yapılar arasında konutlar çoğunlukla 19. yüzyıla tarihlenmekte olup, kilise ve manastırların bugünkü yapıları ise 19, 18 ve 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Millas, 2014). Konut örneklerinin 19. yüzyıldan öncesine uzanamamasının başlıca nedeninin küçük veya büyük çaplı yangınlar nedeniyle oluşan kayıplar olduğu söylenebilir.⁷ Nitekim Millas çarşı bölgesinde yer alan ve büyük çoğunluğu ahşap olan yapıların ağırlıklı olarak 1940 yılındaki büyük çarşı yangınından sonra yıkılıp değiştiğini kaydetmektedir. (a.g.e.) Bu değişim, yanan ahşap yapıların kaldırılarak yerlerine yığma veya betonarme karkas yapıların inşa edilmesidir.

Bugün adanın en eski konut örnekleri olan ve geleneksel üslup taşıyan veya bu üsluba en yakın detaylarla tasarlanmış olan ahşap ada evleri; 19. yüzyılda ya da 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş, genellikle iki katlı, çoğunlukla cumbalı ve

⁷ Büyükada'da 1870 ve 1918 yıllarında meydana gelen geniş çaplı yangınların adanın merkezi yerleşim bölgesinde yayılım göstererek birçok yapının zarar görmesine neden olduğuna dair arşiv belgeleri için bkz.: Ekici, C. (2010). *Belgelerde İstanbul Adaları*. İstanbul: Adalar Kültür Derneği Yayınları.

karakteristik Türk ahşap konut mimarisinin İstanbul'da veya İstanbul'a yakın yörelerde benzer örneklerine sıklıkla rastlanan tipte konutlardır (Şekil 22). Ada mikroklimasına uyarlanmış basit kapalı çıkmaları, ve yine çok sade olarak ele alınmış, eliböğründelerle desteklenmiş açık çıkmalarıyla, dönemlik ikinci ev izlenimi bırakmaktadırlar.

Şekil 22. Büyükkada Çarşı Bölgesinde Geleneksel Tipte Ahşap Konutlar (Amil Faruk Gezen-2020)

Küçük çaplı ticari faaliyetlerin gerçekleştiği adanın merkezî konumunda yer alan “çarşı” bölgesinin ve bu bölgenin etrafında yayılım gösteren konut yerleşimlerinin de bu dönemde büyük çoğunlukla tek, iki veya üç katlı ahşap ve müstakil aile evlerinden oluşan yapı topluluklarından meydana geldiği söylenebilir. Bu yapılaşma düzeni, çarşı çevresinde yalnız konut amaçlı kullanılan mülkiyetlerin bulunduğu alanlarda genellikle bitişik nizamda, eğer varsa çoğunlukla arka cephede konumlanan küçük bir bahçenin yer aldığı bir düzendir. Ticari faaliyetlerin yürütüldüğü çarşı bölgesi içinde ise yine bitişik nizamda olup tamamen ticarethane olarak kullanılan tek katlı yapılaşmalarla birlikte; alt katı ticarethane, üst katları ise genellikle dükkan sahibine ait konut olarak kullanılan iki ya da üç katlı bir yapılaşma

düzeni mevcuttur. Türker, hâlâ işlevini sürdüren dükkan-konut karışımı söz konusu yapıların üst bölümlerindeki çıkmalı kısımların mekan genişletme ve daha fazla ışığa yönelme amaçlı olduğunu vurgular (Türker, 2004). Bu bölgede çok sade tutulmuş ve büyük olasılıkla aslına uygun olarak restore edilmiş küçük, yerleşmiş geleneksel evler insan ölçeğindeki sokakları belirleyerek yere özgü bir aura oluşturmaktadırlar.

Şekil 23. Çarşı Bölgesinde Bitişik Nizamda Bir Sokak (Amil Faruk Gezen-2020)

Adanın merkezi yerleşimini oluşturan bu bölgenin sık yerleşim biçimi; dar sokakları, dönemeçli aralıkları, küçük meydanları ve çıkmaz sokaklarıyla; oluşum biçimi bakımından iklim şartlarından ve/veya dış tehditlerden korunma amacı güdülerek zaman içinde organik bir büyümeyle şekillendiği izlenimini vermektedir. Tüm bu özellikler dikkatle incelendiğinde tipik bir ada köyünün eski bir İstanbul mahallesine dönüşerek günümüze ulaştığını görmek mümkündür. Sokakların zarif bir biçimde kıvrılarak bir başka açı yaptığı noktalarda genellikle sofaların çıkmasında yer alan şahnişinler yerin anlamını tamamlar.

Merkez ve alt-merkezler en eski yerleşim alanları olduğu için büyük olasılıkla zamana dayanamayan ahşap evler betonarme olarak yenilenmiştir.

Şekil 24. Çarşı Bölgesinde Dönemeçli Bir Sokak (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 25. Büyükada'da Bir Çıkmaz Sokak (Amil Faruk Gezen-2020)

Ayrık nizamda yerleşime ise ancak çarşı bölgesinden uzaklaştıkça konut yerleşiminin dış çeperlerinde rastlanmaktadır. Bu durumu Zorer, iskeleden uzaklaştıkça yapılaşmadaki yoğunluğun azalmasıyla sıkışık dokunun giderek seyreltiğini, parsellerin ve yapıların büyüdüğünü ifade ederek açıklamaktadır (Zorer, 2005). Nitekim Sunalp, adadaki kentsel dokunun; merkezde bitişik nizam biçiminde olduğu, merkezden uzaklaştıkça ise bitişik nizam ile ayrık nizamın yan yana yer aldığı ve giderek nispeten geniş parsellerde ayrık nizamın hakim olduğu yapı adalarından oluştuğunu ifade etmektedir (Sunalp, 2020). Söz konusu bahçeli ayrık nizam yerleşimleri daha çok adanın sayfiyeleşmeye başladığı 19. yüzyıl sonlarından itibaren artış göstermiştir.

3.1.2. Sayfiyeleşme ve Yazlık Köşkler Dönemi

Önceki bölümde de anlatıldığı gibi Adalar'ın genelinde ve Büyükkada'da 19. yüzyıl ortalarından itibaren artan sayfiye yerleşimlerinden bahsedilirken, büyük çoğunluğu geniş bir bahçe içinde yer alan ahşap yapılar olan köşkler kastedilmektedir. Ada'da ilk sayfiye yapıları olan köşkların yapım tarihleri 19. yüzyıl ortalarından başlayarak 20. yüzyıl başlarına kadar uzanan zaman dilimi içerisinde yayılmaktadır. Birçok farklı üslup, strüktür, büyüklük ve biçimleriyle Büyükkada'nın ilk müstakil yazlık konutları olan köşkların büyük çoğunluğu günümüze kadar birçok kez el değiştirmiş olsa da, gerek yerel tarih anlatılarında gerekse edebi veya mimari yazında çoğunlukla ilk sahiplerinin adlarıyla anıldıkları görülmektedir.

Köşk tipi yapılar adanın yerleşim bölgelerinin geneline yayılım göstermiş olsa da, çoğunlukla; adanın merkez yerleşimini oluşturan bölgenin doğu yönünde uzanan Maden semti, güney yönünde adanın yamaçlarına doğru uzanan bugünkü Kadıyoran, Karanfil gibi semtler ve özellikle de batı yönünde uzanan bugünkü Çankaya ve Nizam semtlerinde yoğunluk göstermektedirler. Özellikle, aynı aks üzerinde bulunan Çankaya ve Nizam Caddelerinin oluşturduğu omurga üzerinde şekillenen batı yönündeki söz konusu bölge, Büyükkada'da 19. yüzyıl köşklarının en büyük ve karakteristik örneklerinin yoğunlaştığı bölgedir. Hisar, romanında bu bölgeyi ve köşklere şu şekilde betimler:

“...Benim çocukluğumda İstanbul'un zaten nispeten serbest yerlerinden biri olan Büyükkada'nın Nizam Caddesi de en şık ve en alafranga semti sayılırdı. Bu yol üstünde sahiplerinin isimleri o devirde ağızlardan düşmeyen ve gazetelerden eksik olmayan yerli ve yabancı birçok zenginün küçük, büyük bahçeler içinde ve birbirinden daha süslü, daha gösterişli köşklere sıralanırdı. Öyle ki, bunların önünden geçerken cadde sanki gittikçe hem daha nazlı, hem daha rahat bir kıvama erişirdi. Günlerimizin keyfine göre bu köşkler ya kuyumcu dükkanlarında sıralanmış mücevherat mahfazalarına benzer, ya mükafat günlerinde dağıtılan ciltleri ve kağıtları yaldızlı kitaplara benzer, yahut da kazandıkları bu mükafatların şaşaaası içinde memnurlukla tebessüm eden ve atilerine emniyetle bakan çocukların bizzat kendilerine benzerdi...” (Hisar, 1994)

Yazarın tasvir ettiği Nizam Caddesi ve yakın çevresinin, günümüzde sayfiyeleşme dönemi köşklerinin en iyi korunduğu bölge olmasıyla birlikte, daha sonraki dönemlerde inşa edilen ve takip eden başlıkta değinilmiş olan villa tipi müstakil konut örneklerine de en sık rastlanılan bölge olduğu söylenebilir.

Bu başlıkta anlatılan dönem, yazlık kullanım amaçlı köşk tipi müstakil konut inşaatlarının yoğunlaştığı dönem olması nedeniyle “sayfiyeleşme ve yazlık köşkler dönemi” olarak isimlendirilmiştir. Ancak sadece köşkler değil, sayfiyeleşmenin ve düzenli ulaşımın getirdiği kalıcı ve geçici yoğun nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere adanın mimari birikiminde önemli yer tutan otel, okul, ibadethane gibi konut dışı kullanımlara yönelik yapılar da çoğunlukla bu dönemde inşa edilmiş olduğundan bu başlıkta bu örneklere de yer verilmiştir. Freely, söz konusu dönemi “mimarlıkta çeşitlilik, serbestlik, zenginlik” dönemi olarak yorumlamaktadır (Freely, 2010). Nitekim örneklerde görüldüğü üzere söz konusu dönemin adanın üslupsal bakımdan en çok çeşitlilik kazandığı dönem olduğu söylenebilir. Buna form, fonksiyon ve malzeme çeşitliliğini de eklemek mümkündür.

Con Paşa Köşkü

Nizam Mahallesi’nde Çankaya Caddesi üzerinde 70 numarada yer alan, geniş bir bahçe içinde konumlanan ahşap köşk İdare-i Mahsusa genel müdürü Con Paşa tarafından 1880 yılında inşa ettirilmiştir. Eklektik bir tasarıma sahip olan köşk iç mekan ve cephe süslemeleri, çatı kuleleri, bahçe parmaklıkları ve bahçesinde yer alan selsebiller ve heykellerle adanın en dikkat çekici yapılarındandır (Tuğlacı, 1989). Yapı yakın geçmişte aslına uygun bir kapsamlı restorasyon geçirmiş olup günümüzde özgün durumunu korumaktadır (Şekil 26-27). Özgün halini koruyan yapının tüm sembolizmi binanın sahibine işaret eder mahiyette dönemin birçok motifini karma bir biçimde kullanmaktadır. Açıklıkların çatı yükünü yayması çatının taşınmasını sorunlu hale getireceğinden köşelerde Gotik payandalar, mahya üzerindeki saat binada Neo-klasik mimarinin seçmeci dönemini pek güzel yansıtmaktadır. Buna karşın cephe bölümlenmesi ve pencere çözümleri oldukça karma olup bir tür maniyerist anlayış sergilemektedir.

Şekil 26-27. Con Paşa Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Sevastopulo Köşkü (Troçki Evi)

Nizam Mahallesi'nde Hamlacı Sokağı'nda Con Paşa Köşkü arazisinin alt tarafındaki geniş bir bahçe içerisinde yer alan, Neo-gotik mimariye sahip, 1884 yılı yapımı kâgir yapıdır. Sovyet devrimci Lev Troçki, Büyükada'da kaldığı 1929-1933 yılları arasında İliasko Köşkü'nden sonraki ikinci ikameti olması nedeniyle Troçki Evi olarak da bilinmektedir (Millas, 2013). Kırmızı tuğlalı dış cephesi ve mazgallı kuleleriyle dikkat çekmekte olan yapı günümüzde metruk durumda olup, restorasyon görmemiş olması nedeniyle yıkılan çatısı ve bakımsız bahçesiyle harap vaziyettedir

(Şekil 28). Con Paşa Köşkü için söylenenler bu köşk için de geçerli olmakla birlikte Endülüs geleneğindeki akuamarin süslemeler ve yoğun taş işçiliği tarzın kökenini tespitte zorluk çıkarmakta, bina tam bir geç 19. yüzyıl eklektisizmi sergilemektedir.

Şekil 28. Sevastopulo Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Keresteciyan Yalı Köşkü

Nizam Mahallesi, Hamlacı Sokağı'nda yer alan dört katlı yirmi beş odalı ahşap binadır. 19. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olan yapı, denize hakim konumuyla bir yalı mahiyetinde olup Büyükkada'nın en büyük köşklerindedir. Tuğlacı, Osmanlı Bankası'nın yabancı uyruklu personeli için yazlık lojman olarak inşa edilmiş olan köşkün, İtalyan uyruklu Kont Levarenco Bella kızı Dorina adına kayıtlı iken daha sonra bankada uzun yıllar genel müdürlük görevinde bulunan TBMM İstanbul Mebusu Berç Keresteciyan Türker'e intikal ettiğini kaydetmektedir (Tuğlacı, 1989). Yapı günümüzde bakımlı bir şekilde özgün durumunu korumaktadır (Şekil 29). Çok sık kullanılan elibögründeler nedeniyle uzaktan bindirme taş çıkma gibi algılanan, göz okşayıcı bir biçimde ele alınmış olan bu ev bembeyaz rengiyle çekingen bir gelini andırmaktadır.

Şekil 29. Keresteciyan Yalı Köşkü

Kaynak: Kadir Can kişisel arşivi

Mizzi Köşkü

Çankaya Caddesi üzerinde 31 numarada yer alan üç katlı, kuleli kâgir yapı, yol kotundan setler halinde yükselen bir bahçe içinde konumlanan bir 19. yüzyıl yapısıdır. Adıgüzel, köşkün Art Nouveau kulesinin rasathane olarak kullanılmak amacıyla İtalyan Mimar Raimondo D’Aronco’ya tasarlattırılarak yapıya sonradan eklendiğini ve 1894 depreminde hasar gören binanın yine Raimondo D’Aronco tarafından onarıldığını aktarmaktadır (Adıgüzel, 2013). Tuğlalı cephesi, merdivenli yüksek girişi, sütunlu ve kemerli verandası ile dikkat çeken yapı, yakın geçmişte aslına uygun bir restorasyon projesiyle uzun bir onarım süreci geçirmiştir (Şekil 30). Seyir kulesine benzeyen “gözde”si ile Ada’nın en karma tarzdaki yapısıdır. Yatık kemerler, renk ve dokusuyla kendine işaret eden Art Nouveau tarzında parapetli bir balkonet, diğer uçta Osmanlı tarzı çokgen bir çıkma...

Şekil 30. Mizzi Köşkü (Amil Faruk Gezen-2021)

Mihalinos Köşkü

Çankaya Caddesi 45 numarada setler halinde yükselen geniş bir bahçe içerisinde yer alan, üç katlı, Neo-klasik stilde inşa edilmiş kâgir yapıdır. Dorik ve İyonik düzendeki mermer sütunları ile üçgen alınlığı yapının karakteristik Neo-klasik mimari öğeleridir (Tuğlacı, 1989). 20. yüzyıl başlarında inşa edilen yapının özgün mimarisi günümüzde özenle korunmaktadır (Şekil 31). Üçlü vestibuler düzeni, kusursuz pedimentleri ve çatıdaki akroterleriyle ile tam bir Rönesans Neo-klasikidir. Merdivenli girişi Palladio'nun Villa Rotonda'sını anımsatır.

Şekil 31. Mihalinos Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Splendid Palace Oteli

Yirmi Üç Nisan Caddesi 39 numarada bulunan ve 1911 yılında Sakızlı Müşir Kazım Paşa tarafından inşa ettirilen yapı kâgir zemin kat üzerine üç ahşap kat olmak üzere dört katlı bir yapıdır. *Kazım Paşa Oteli* adıyla açılan, daha sonraları *Splendid Palas Oteli* adını alan bina Büyükkada'nın ayakta kalan en eski otelidir ve adanın ilk asansörlü yapısı olma özelliğiyle öne çıkmaktadır. Geniş bir iç avluya sahip bina iç mekanda ahşap asansörü ve dönem mobilyalarıyla dikkat çekerken, dış cephede ise en karakteristik özellikleri kubbeleri ile kırmızı boyalı panjurlarıdır. Yakartepe ve Binan, yapı cephesinde Neo-klasik ve Oryantalist öğelerin birlikte kullanıldığını vurgulamaktadır (Yakartepe ve Binan, 2011). Ancak Oryantalist öğelerden neyi kastettikleri çok anlaşılamamaktadır. Eğer İstanbul azınlıklarının, özellikle Balyan ailesinin Barok ağırlıklı tavrı ima ediliyorsa, bina daha çok Rönesans-Erken Barok'un yataylık izlenimini veren parapet elemanlarıyla güçlendirilmiş olup doğrudan Batı'nın 19. yüzyıl otel tasarımlarına gönderme yapmaktadır. Otelin günümüzde orijinal durumunu büyük bir özenle korumakta olduğu görülmektedir (Şekil 32).

Şekil 32. Splendid Oteli

Kaynak: Kadir Can kişisel arşivi

Stefanidis Köşkü

Kadıyoran Caddesi 9 numarada yer alan geniş bir bahçe içerisinde bulunan dört katlı kuleli ahşap köşktür. 1864 tarihinde inşa edilen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında İbrahim Necmi Dilmen'e geçmesi nedeniyle Dilmen Köşkü olarak da bilinmektedir (Tuğlacı, 1989). Adanın en büyük köşklerinden olan yapı yakın geçmişte aslına uygun bir restorasyon geçirmiş olup günümüzde özgün durumunu koruyan yapılardandır (Şekil 33). Asıl bu yapı Osmanlı'nın karakteristik bazı öğelerini taşımaktadır. Beşik çatı çıkmasının koruma altına aldığı balkonların çok sadeleşmiş de olsa geometrik yaşmakları derhal İstanbul'un Osmanlı konaklarını akla getirmektedir.

Şekil 33. Stefanidis Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Rizzo Köşkü

Kadıyoran Caddesi 29 numara üzerinde meyilli bir arazi içerisinde bulunan ve bir 19. yüzyıl yapısı olan dört katlı, kuleli ahşap köşktür. Söz konusu yapı, adanın genel manzarasına hakim bir konumda bulunmakla birlikte günümüzde kullanılmadığından bakımsız olsa da orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 34). Ahşap kaplama gövdesi, çatıdaki tanımsız eki, balkon payandalarıyla Doğu Karadeniz'deki Türk olmayan nüfusun kırsal evlerinin çoktan seçmeli melez tavrını anımsatmaktadır.

Şekil 34. Rizzo Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Sabuncakis Köşkü

Maden Mahallesi, Yılmaz Türk Caddesi 31 numarada yer alan Neo-Grek stilindeki bahçeli kâgir binadır. Yol kotu altında kalan meyilli bir arazide konumlanan üç katlı yapının girişi en üst katta bulunmakta ve yapıya yoldan bir köprü ile ulaşılmaktadır. 1904 yılında inşa edilen söz konusu yapı yakın geçmişte aslına uygun bir restorasyon geçirmiş olup günümüzde özgün mimarisini korumaktadır. Yapının en dikkat çekici mimari öğeleri sütunlu verandası, üçgen alınlığı, soğan kubbesi ve cephedeki karakteristik bezemeleridir (Şekil 35). Oldukça sade ama kurallı pedimentıyla Parthenon tanrı evinin insan için yorumlanmış ev modelidir.

Şekil 35. Sabuncakis Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Şehzade Abdülkadir Efendi Köşkü

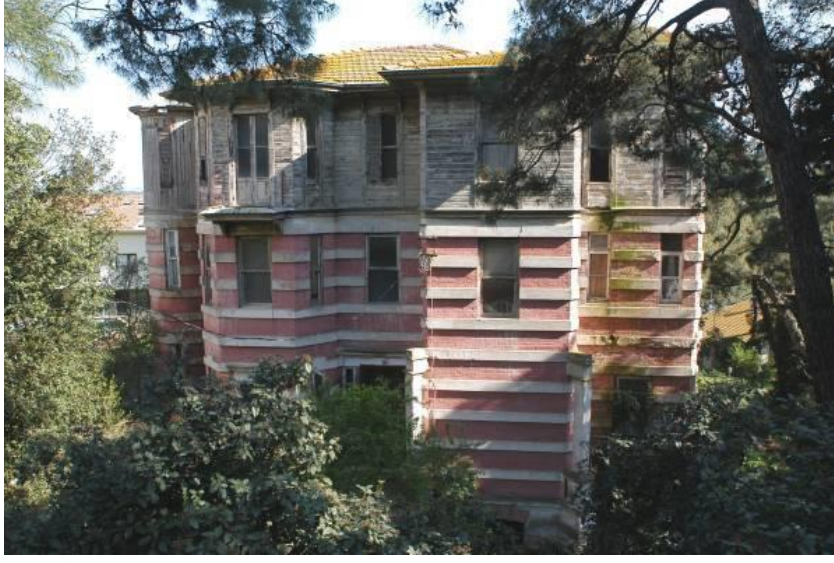
Maden Mahallesi, Malûl Gazi Caddesi 30 numarada, yol kotundan bir miktar yüksekte konumlanan geniş bir bahçe içinde yer alan iki katlı ahşap köşktür. Tuğlacı, Sultan II. Abdülhamid'in şehzadesi Abdülkadir Efendi'nin oturduğu söz konusu yapıyı Osmanlı konut mimarisinin görkemli ve zarif örneklerinden biri olarak yorumlamaktadır (Tuğlacı, 1989). Yapı günümüzde bakımlı bir durumda olup özgün mimari durumunu korumaktadır (Şekil 36). Geç Osmanlı köşk motiflerinin hemen hepsi bu binada görülmektedir. Çatıdaki şahnişin aynı anda varlıklı olma durumunun bir göstergesidir.

Şekil 36. Şehzade Abdülkadir Efendi Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Yorgiadis Köşkü

Maden Mahallesi, Yılmaz Türk Caddesi 143 numarada geniş ve meyilli bir arazi içinde yer alan bir 19. yüzyıl yapısıdır. Üç katlı köşkün ilk iki katı kâgir, son katı ise ahşaptır ve bu özelliğiyle adada ünük bir yapı olduğu söylenebilir. Kâgir katlarda yer alan silmelerle cephede yataylığın vurgulandığı yapı orijinal halini korumakla birlikte günümüzde metruk ve bakımsız durumdadır (Şekil 37).

Şekil 37. Yorgiadis Köşkü

Kaynak: Kadir Can kişisel arşivi

Fresko Köşkü

Maden Mahallesi Yılmaz Türk Caddesi 29 numarada yer alan, geniş bir bahçe içinde konumlanan üç katlı kâgir evdir. 19. yüzyıl yapısı olan söz konusu bina sade bir cephe tasarımına sahip olmakla birlikte, en karakteristik mimari öğesinin karmaşık ve heyecan verici beşik çatısı olduğu söylenebilir. Fasatların ele alınışı gelmekte olan Modern Mimarinin sinyallerini vermektedir. Yapı günümüzde orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 38).

Şekil 38. Fresko Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Yuvanoğlu Köşkü

Altınordu Caddesi 31 numarada geniş bir bahçe içerisinde yer alan bina kâgir bir bodrum kat üzerine iki ahşap kattan oluşmaktadır. Art Nouveau stildeki yapının bahçe kapısı ve parmaklıkları da yapıyla aynı stil bütünlüğü içerisinde olmasıyla dikkat çekmektedir. Tuğlacı (1989), yapının kayıkhanesi ve iskelesi olduğunu kaydetse de, sahilin doldurulması nedeniyle yapı günümüzde denizle doğrudan ilişkisini kaybetmiştir. Konumu itibarıyla yalı niteliğinde bir köşk olan söz konusu yapı günümüzde orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 39).

Şekil 39. Yuvanoğlu Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Büyükada Rum İlkokulu

Aya Dimitri Rum Ortodoks Kilisesi'nin yanında yer alan yapıya Alaçam Sokağı'ndan 15 numaralı, Pervane Sokağı'ndan ise 12 numaralı bahçe girişlerinden ulaşılmaktadır. 1914 yılında inşa edilen binada eğitim faaliyetleri 1999 yılına kadar devam etmiştir. Okul, 1999 depreminde hasar görmesi nedeniyle boşaltılmış olup öğrenime bu tarihten itibaren Çınar Meydanı'nda apartmandan okula dönüştürülen başka bir binada devam edilmektedir (Akpınar, 2014a). Yapıda cephenin genelinde belirgin silmelerle vurgulanan yataylığın yanı sıra eşit aralıklı pencerelerle ise düşeyde bir ritim sağlanmıştır. Yapı söz konusu tarihten bu yana metruk durumda olup herhangi bir restorasyon görmemiştir (Şekil 40).

Şekil 40. Büyükada Rum İlkokulu (Amil Faruk Gezen-2021)

Vatikan Büyükelçiliği

Şehbal Sokağı 15 numarada geniş bir bahçe içerisinde yer alan 19. yüzyıl yapısı üç katlı kâgir binadır. Tuğlacı, ilk sahibi Bartholomeo Iustiniani tarafından Papalık makamı temsilcilerinin yazlık kullanımı için 1908 yılında Vatikan Devleti'ne hibe edildiğini kaydetmektedir (Tuğlacı, 1989). Mermer işlemeli merdivenleri ve sütunlu girişiyle dikkat çeken yapı günümüzde bakımlı bir şekilde özgün durumunu korumaktadır (Şekil 41). Girişin ele alınışı, Röneans triforyumunun korunması, Rönesans pencere oranlarına yakın pencere elemanlarının seçilmesi Rönesans saraylarının ciddiyetini anımsatmaktadır.

Şekil 41. Vatikan Büyükelçiliği

Kaynak: <http://www.atakaninsaat.com/listings/vatikan-konsoloslugu-tarihi-eser-restorasyonu/>

Büyükkada İskelesi

Eski ahşap iskelenin yerine İzmitli mimar Mihran Azaryan tarafından tasarlanmış ve 1914 yılında inşa edilmiştir (Kuruyazıcı, 2011). 1. Ulusal Mimari üslubunda ve betonarme taşıyıcı sistemle inşa edilen iki katlı yapı; İstanbul'un en büyük iskele binasıdır. Bünyesinde ticari işletmeler için ayrılan sekiz adet mekan yer aldığından, binanın alt katı küçük bir çarşı niteliğindedir (Şekil 43). Büyükkada İskelesi'nin, bu özelliğiyle ticari kullanım yönü de olan ünük bir yapı olmasının yanında; revakları, çini süslemeleri, kubbesi, ön ve arka cephede bulunan geniş teraslarıyla adanın simgesi haline gelmiş ikonik bir yapı olduğu söylenebilir (Şekil 42). Alt katında Gotik üst katında Romanesk açıklıklarıyla bir Gotik eklektisizmi örneğidir. İstanbul'un birçok eski iskelesini çağrıştırmaktadır.

Şekil 42. Büyükada Vapur İskelesi (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 43. Büyükada Vapur İskelesi İçinde Ticari Alanlar (Amil Faruk Gezen-2020)

St. Pasifico Latin Katolik Kilisesi

Yazgölü Sokak'ta büyük bir bahçe içerisinde yer alan dikdörtgen planlı, tek nefli, beşik tonoz örtülü ve ahşap beşik çatılı Neo-gotik üslupta bir kilisedir (Tuğlacı, 1989). 1862 yılında inşa edilen kilise ile aynı arsada papazlar için konut olarak inşa edilmiş iki katlı bir de kâgir yapı mevcuttur. Günümüzde özgün durumunu koruyan kilisenin yan cepheleri sade bir yüzeye sahipken ön cephede Neo-gotik süslemeler ve mermer heykeller dikkat çekici detaylardır (Şekil 44).

Şekil 44. St. Pasifico Latin Katolik Kilisesi (Amil Faruk Gezen-2020)

Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi

Mehmetçik Sokağı 11 numarada yer alan dikdörtgen planlı, tek nefli, beşik tonoz örtülü ve ahşap beşik çatılı Neo-klasik stilde kâgir kilisedir (a.g.e.). Ön cephede pilastrlar ve üçgen alınlık, yan cephelerde çatıya yakın konumlandırılmış pencereler ve arka cephede yer alan kırmızı tuğlalı yüksek çan kulesi yapının en dikkat çeken karakteristik mimari öğeleridir. 1858 yılında inşa edilen kilise yakın geçmişte kapsamlı bir restorasyon geçirmiş olup bakımlı bir şekilde orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 45).

Şekil 45. Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi (Amil Faruk Gezen-2020)

Hased Le Avraam Sinagogu

Pancur Sokak'ta 13 numarada yer alan, Avram Aslan Fresko Efendi'nin bağışladığı arsa üzerine Mimar H. Motola tarafından tasarlanan proje ile 1904 yılında inşa edilen ilk sinagog yetersiz kalınca yıktırılmış ve yerine 1921 yılında daha geniş

bir yapı olan bugünkü sinagog inşa edilmiştir (Kuruyazıcı, 2014).⁸ Sinagog, dikdörtgen planlı ve sivri kubbeli betonarme bir yapıdır. Ön cephesindeki pilastrlar ile üzerinde dört adet yuvarlak pencere bulunan sivri kubbesi, sinagogun dikkat çeken mimari öğeleri olup, doğu duvarında kadınlar katına çıkan bir dış merdiven mevcuttur. Erdenen, 1921 yılında inşa edilen yapının mimarının Alexandre Vallaury olduğunu kaydetmektedir (Erdenen, 1962). Sinagog günümüzde bakımlı bir şekilde özgün durumunu korumaktadır (Şekil 46).

Şekil 46. Hased Le Avraam Sinagogu (Amil Faruk Gezen-2021)

Hamidiye Cami

Hamidiye Camii Sokağı 8 numarada yer alan, 1893 yılında inşa edilen, iki katlı, dikdörtgen planlı, eklektik bir yapıdır. Kesme taştan inşa edilen caminin alt katı da mescit olarak tasarlanmış olup, asıl ibadet yerine çift taraflı merdivenle çıkılıyor

⁸ Gülerüz, 1904 yılında inşa edilen sinagogun mimarının Gabriel Tedeschi olduğunu belirtmekte olup, yapının yıkılıp yeniden inşa edilmesi konusuna ise değinmemektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Gülerüz, N. (2008). *İstanbul Sinagogları*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

olması dolayısıyla özgün bir mimariye sahiptir. Dış cephedeki pilastrlar ile kurşun kaplı kubbe ve tonozun, yapının önemli mimari öğeleri olduğu söylenebilir (Erdenen, 1962). Cami yakın geçmişte restorasyon geçirmiş olup özgünlüğünü büyük oranda korumaktadır (Şekil 47).

Şekil 47. Hamidiye Camii (Amil Faruk Gezen-2020)

3.1.3. Villa Tipi Müstakil Konutlar Dönemi

Büyükkada'daki yapı çeşitliliğine, Osmanlı sayfiye kültürünün klasik konut tipolojisi olan köşklere sonra 1930'lu yıllardan itibaren; tasarımı, strüktürü ve malzeme detaylarıyla yeni bir anlayış getiren villa tipi müstakil konutlar dahil olmaya başlamıştır. Tüm dünyada hızla yayılan modern, Art Deco gibi stiller bu yıllardan itibaren Büyükkada'da da görülmeye başlanmış ve yine büyük çoğunluğu

yazlık kullanım amaçlı konutlar olup geniş bahçeler içinde yer alan ünük yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların çoğunluğu kâgir yapılar olmakla birlikte, bir kısmı ise adada betonarme karkas taşıyıcı sisteme sahip ilk binalardır. Ayrıca villa tipi konutların taş ve ahşap işçiliğinin yer tuttuğu detaylara da sahip oldukları görülmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısının karakteristik tasarımları olan söz konusu villalar, köşklere olduğu gibi adanın geneline yayılım göstermekte, ancak çoğunlukla adanın batı yakası olan Nizam semti ve çevresinde yer tuttıkları görülmektedir. Büyükada'da yakın geçmişte yıktırılarak yerlerine apartman yapılan birkaç örnek dışında söz konusu villaların günümüze kadar özgün durumlarını korumayı başarabilen yapılar olduklarını söylemek mümkündür. Aşağıda örnekleri verilen konutlar, adada villa tipinin görülmeye başladığı 1930'lu yıllardan 1960'lara değin inşa edilmiş olan ve tasarım değeri olarak barındırdıkları mimari üsluplarla karakterize olan yapılardır.

Dersan Evi

Nizam Caddesi 78 numarada geniş bir bahçe içerisinde yer alan üç katlı bahçeli kâgir yapıdır. 1932 yılı yapımı olan Art Deco bina Büyükada'da villa tipi konut mimarlığının ilk örneklerindedir (Tuğlacı, 1989). Yapıya, meyilli arazisi dolayısıyla orta kattan giriş sağlanmaktadır. Asimetrik bir plan ve cephe düzenine sahip söz konusu bina, iç mekan ve dış cephesiyle orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 48 ve Şekil 49).

Şekil 48. Dersan Evi (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 49. Dersan Evi Merdiven Detayı

Kaynak: <https://adalarpostasi.com/2016/08/13/2803/>

Sırmalı Evi

Maden Mahallesi, Yılmaz Türk Caddesi 99 numarada bahçe içinde yer alan ve yol kotundan bir miktar alçakta konumlanan iki katlı kâgir yapıdır. Mimar Şevki Balmumcu tasarımı olan ve erken modern tarzını yansıtan bina 1933 yılında inşa edilmiştir (Akay, 2020). Asimetrik bir plan ve cephe düzenine sahip söz konusu ev, günümüzde özgün durumunu korumaktadır (Şekil 50).

Şekil 50. Sırmalı Evi

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Dikmen Evi

Nizam Mahallesi, Bahçelerönü Sokak'ta 14 numarada geniş bir bahçe içinde yer alan, 1934 yılı yapımı, Art Deco üslubunda iki katlı kâgir yapıdır. Her iki ucu pahlı mansard çatısı, cepheye yatayda ve dikeyde hareketlilik kazandıran geometrik bezemeleri ve pencere kepenklerinin yapının en karakteristik mimari elemanları olduğu söylenebilir. Yapı günümüzde iç mekan detayları ve dış cephesiyle orijinal durumunu tamamen koruyan bir yapıdır (Şekil 51).

Şekil 51. Dikmen Evi

Kaynak: Kadir Can kişisel arşivi

Vedat Tek Evi

Nizam Caddesi, Yahşi Bey Sokak'ta bulunan bahçeli, iki katlı, kâgir binadır. 1935 yılında Mimar Vedat Tek tarafından kendisi için inşa edilmiş olan ev, daha sonra 1942 yılında Ali Muhiddin Hacıbekir'e satılması nedeniyle Hacıbekir evi olarak da bilinmektedir (Tuğlacı, 1989). Söz konusu yapı, bahçede ve üst katta yer alan ahşap çardaklarıyla karakterize olup, günümüzde orijinal halini korumaktadır (Şekil 52).

Şekil 52. Vedat Tek Evi

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Ali Fethi Okyar Evi

Adanın batı yakasında Büyük Tur Yolu üzerinde bulunan yaklaşık 42 bin metrekarelik alanda yer alan iki katlı kâgir yapıdır. Yapının alt katı mutfak, bahçıvan odası ve depo gibi işlevlere ayrılmış olup, üst katta misafir odası ile birlikte beş oda mevcuttur (Tuğlacı, 1989). Prof. Sedat Hakkı Eldem tarafından tasarlanan yapı 1936 yılı yapımıdır. Mevcut kâgir bir kır evinin genişletilip yeniden düzenlenmesi suretiyle inşa edilen yapının en karakteristik özelliği, üç cepheyi tamamen çevreleyen ve ritmik düzenli direkler dizisiyle taşınan saçaklı ahşap verandasıdır (Hasol, 2017). Yapı günümüzde orijinal halini korumaktadır (Şekil 53 ve Şekil 54).

Şekil 53. Fethi Okyar Evi İç Mekan

Kaynak: Kadir Can kişisel arşivi

Şekil 54. Fethi Okyar Evi Dış Cephe

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Dört Evler

Nizam Mahallesi'nde Ziya Paşa Sokak ile Aşıklar Yolu'nun kesiştiği konumda meyilli bir arazi içinde bulunan, Prof. Asım Mutlu ve Prof. Ahsen Yapanar tarafından tasarlanan ve 1941 yılında inşa edilen rustik yapılardır. Aysel, dört aile için tasarlanan söz konusu evlerin, mimarlarının meslek pratiklerinde yer alan köy enstitüleri temasının ve kırsal deneyimlerinin etkisiyle, geleneksel ve nitelikli bir

Anadolu mimarlığının izlerini taşıyan örnekler olduklarını belirtmektedir (Aysel, 2020). Taş ve ahşap işçilikleriyle dikkat çeken yapılar, günümüzde özgün durumlarını korumaktadırlar (Şekil 55 ve Şekil 56).

Şekil 55-56. Dört Evlerden Ön ve Yan Cepheler (Amil Faruk Gezen-2020)

Hamaratlar Evi

Nizam Caddesi 14 numarada yol kotundan bir miktar alçakta kalan bir bahçe içinde yer alan iki katlı yapıdır. Emin Necip Uzman tarafından tasarlanan yapı 1942 tarihinde inşa edilmiş olup orijinal durumunu korumaktadır (Kuruyazıcı, 2011). Yapının en belirgin özellikleri; sundurmalı girişi, geniş balkon ve verandaları ile geniş saçaklarıdır. Ayrıca bahçe girişi yanında yapıyla mimari dil bağlamında bir bütünlük içinde tasarlanmış çatılı bir bisiklet park yeri mevcuttur (Şekil 57).

Şekil 57. Hamaratlar Evi – Ön Cephe (Amil Faruk Gezen-2020)

İhsan İpekçi Evi

Nizam Sokağı 22 numarada büyük bir bahçe içinde olup, 1943 yılında inşa edilen iki katlı ahşap evdir (Tuğlacı,1989). Ahşap bir villa olması dolayısıyla inşa edildiği dönemdeki diğer örneklerden farklı olarak özgün bir tasarıma sahip olan yapıyı Akay; kolonyal dönem ahşap ada villalarının modern bir yorumu olarak yorumlamaktadır (Akay, 2020). Zemin katta geniş bir verandaya sahip olan evin üst katında küçük bir veranda daha mevcuttur. Yapı günümüzde orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 58).

Şekil 58. İpekçi Evi

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Kolay Evi

Nizam Caddesi 18 numarada, geniş bir bahçe içinde yer alan yapı Emin Necip Uzman tarafından tasarlanmış olup 1944 yılında inşa edilmiştir. Rustik bir tarzda inşa edilen ve taş ve ahşap işçiliğinin bir arada kullanıldığı yapının en dikkat çekici özellikleri; farklı boyut ve formlardaki pencere tasarımları, deniz manzarasına hakimiyetin referans alındığı geniş terasları ve cephedeki taş işçilikleri ile furuşlu ahşap cumbalarıdır (Akay, 2020) (Şekil 59).

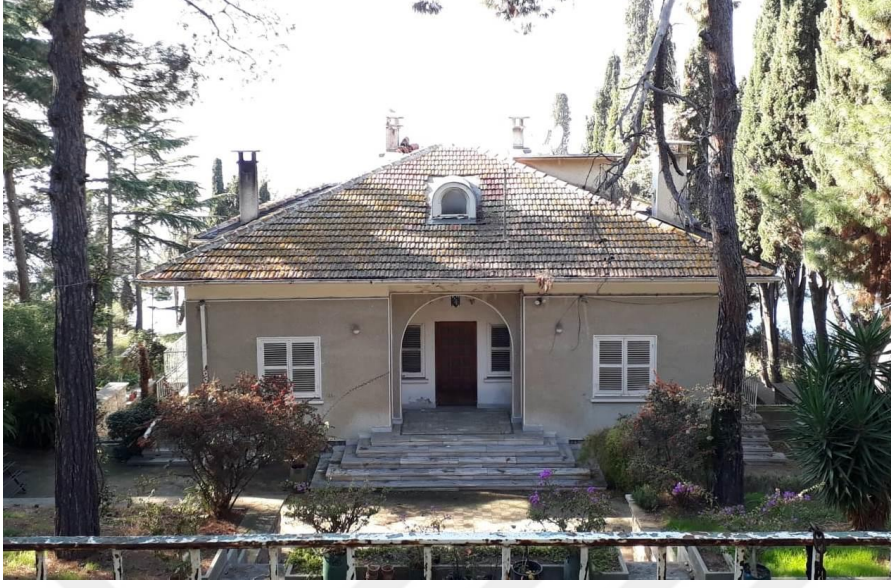

Şekil 59. Kolay Evi

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Hamson Evi

Nizam Caddesi 20 numarada, yol kotundan bir miktar aşağıda kalan geniş bir arazi içinde yer alan iki katlı kâgir yapıdır. Setler halinde düzenlenmiş bir bahçeye oturduğundan yapının ana girişi en üst katta bulunmaktadır. 1950’li yıllarda inşa edilen yapı günümüzde orijinal halini korumaktadır (Bulutoğlu, 2020). Simetrik ön cephesiyle dikkat çeken yapı sade bir tasarıma sahip olup, kemerli girişi ve kare formlu kepenkli pencereleriyle karakterizedir (Şekil 60).

Şekil 60. Hamson Evi (Amil Faruk Gezen-2020)

Rıfat Yalman Evi

Nizam Mahallesi, Yahya Kemal Beyatlı Sokağı 5 numarada bulunan, eski bir evin bodrum katı üzerine iki kat ilave edilmesiyle 1952 yılında inşa edilen ve günümüzde özgün halini koruyan betonarme yapıdır. Aysel, yapının basit bir modernist dile sahip olmakla birlikte, yol cephesindeki ölçülü sadeliğe karşın arka bahçeye bakan cephesinde ise yüksek cam yüzeyler vasıtasıyla doğa ile bütünleşen bir tasarıma sahip olduğunu belirtmektedir (Aysel, 2020) (Şekil 61).

Şekil 61. Rifat Yalman Evi (Amil Faruk Gezen-2020)

Villa Sadıkoğlu

Nizam Caddesi 68 numarada geniş bir bahçe içerisinde yer alan iki katlı betonarme yapıdır. Emin Necip Uzman tasarımı olan söz konusu yapı 1953 yılında inşa edilmiştir (Kuruyazıcı, 2011). Akay söz konusu yapıyı; “eğimli araziye kademelerle kullanışı, tek yöne kırılmış çatısı, güneş kontrolü sağlayan belirgin balkon çıkmaları, taş kaplamaları ve ölçülü süslemeli korkuluklarıyla adaya özgü bir modern dil arayışını yansıtan bir yapı” olarak değerlendirmektedir (Akay, 2020). Yapı günümüzde orijinal durumunu korumaktadır (Şekil 62).

Şekil 62. Villa Sadıkoğlu

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Dr. Rıza Derviş Evi

Nizam Caddesi 24 numarada geniş bir arazi içinde yer alan iki katlı betonarme binadır. 1956 yılında inşa edilen ve bir Prof. Sedat Hakkı Eldem tasarımı olan L planlı yapı günümüzde özgün durumunu korumaktadır. Aysel, yapının tasarımında; peyzaj içinde güçlü bir yatay etkinin var olduğunu ve evin yaşam alanlarının doğa ile bütünleşmesi tercihli bir yaklaşımın söz konusu olduğunu belirtmektedir (Aysel, 2020). Yalçın ise; Eldem'in bu yapıda yalın bir tasarım anlayışını ön plana çıkardığını ve Fethi Okyar Evi'nden farklı bir tasarım anlayışıyla, genel tarzı olarak bilinen "Türk Evi" yorumlamasından uzaklaşıp büyük cam yüzeyler, kayan kapılar ve bant pencerelerle modernist bir dil kullandığını vurgulamaktadır (Yalçın, 2007) (Şekil 63 ve Şekil 64).

Şekil 63. Dr. Rıza Derviş Evi

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 64. Dr. Rıza Derviş Evi'nde Bant Pencereler (Amil Faruk Gezen-2020)

Orhan Şahinler – Büyükada'da Konut

Nizam Mahallesi'nde Çankaya Caddesi 51 numarada yol kotundan bir miktar yüksekte ve setler halinde düzenlenmiş bir bahçe içerisinde konumlanan, 1957 yılında inşa edilen iki katlı betonarme yapıdır. Mimarı Prof. Orhan Şahinler'in uygulanmış ilk yapısı olma özelliğiyle öne çıkan söz konusu yapı, Aysel'e göre dönemin modernist etkilerinin izlerini yansıtan bir yapı olmakla birlikte, üst katta

bulunan manzara ve peyzaja yönelik küçük üçgen çıkımların oluşturduğu yüzey hareketi de binanın kimliğinin belirleyicisidir (Aysel, 2020). “Büyükada’da Konut” proje adıyla inşa edilen yapı günümüzde orijinal durumunu bakımlı bir şekilde korumaktadır (Şekil 65).

Şekil 65. Orhan Şahinler – Büyükada’da Konut (Amil Faruk Gezen-2020)

Zeki Sayar Evi

Maden Mahallesi’nde Yılmaz Türk Caddesi 62 numarada bulunan iki katlı betonarme yapı, 1962 yılında mimar Zeki Sayar tarafından kendisi için inşa edilmiştir. Bugün orijinal durumunu koruyan yapı için Akay, dış merdiveni ve taşıyıcı sistem detaylarını vurgulayan tasarımıyla modern bir Akdeniz kimliği sergilediğini ifade etmektedir (Akay, 2020). Yapının yol cephesinde yani deniz yönünde konumlanan geniş balkon ve verandanın, yapıyı manzaraya hakimiyet bağlamında biçimlendirme amaçlı mimari öğeler olduğu söylenebilir (Şekil 66).

Şekil 66. Zeki Sayar Evi

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

3.1.4. Apartmanlaşma Dönemi

Büyükkada'da geleneksel mimari dokuya 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında köşk tipi sayfiyeler ve sonrasında ise müstakil konutların eklenmesinin ardından, 20. yüzyılın ikinci çeyreği itibarıyla apartmanlar sahneye çıkmaya başlamış ve ada iki veya üç katlı ilk apartman örnekleriyle tanışmıştır. Çoğunluğu ahşap strüktürdeki yapılardan oluşan mevcut geleneksel dokunun, geçirilen yangınlar sonrasında yığma yapılarla zenginleşmesinin ardından özellikle Cumhuriyet dönemiyle birlikte yazlık kullanım amaçlı villa tipi konutlar yaygınlaşmaya başlamış ve daha sonra İstanbul'un genelinde olduğu gibi adalarda da çok sayıda apartman tipi yapı inşa edilmiştir. Büyükkada'da ilk apartman örnekleri, adanın merkezi yerleşimi olan çarşı bölgesi ve civarında bitişik nizamda inşa edilmiş olan, iki veya üç katlı konutlardır (Şekil 67, 68 ve 69). Söz konusu konutların bezeme bakımından zengin yapılar oldukları görülmektedir.

Şekil 67. Büyükkada'da Bitişik Nizamda Yer Alan İki Katlı Bir Apartman
(Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 68. Büyükkada'da Bitişik Nizamda Yer Alan Üç Katlı Bir Apartman
(Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 69. Büyükada'da Bitişik Nizamda Yer Alan Üç Katlı Bir Apartman

(Amil Faruk Gezen-2020)

20. yüzyılın ortaları itibarıyla ise, kat sayısının artmaya başladığı, giriş kapısı ve pencere boyutlarının genişlediği apartman tiplerinin orta çıktığı görülmektedir. İlk örneklerde cephede göze çarpan geometrik bezemeler bu tip yapılarda sadeleşmekle birlikte, düz yüzeyli mozaik kaplamaların kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Şekil 70).

Şekil 70. 1950'lerden İtibaren İnşa Edilen Bitişik Nizam Apartman Örnekleri

(Amil Faruk Gezen-2020)

Ayrıca söz konusu yıllarda sayfiye bölgelerine özgü bahçeli, geniş teraslı ve balkonlu apartmanlar da yaygınlaşmaya başlamıştır (Sunalp, 2020). Nitekim Büyükkada'da merkezi yerleşim bölgesinden uzaklaştıkça geniş parseller içerisinde ayırık nizamda konumlanan apartman örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Söz konusu ayırık nizam örneklerinin özellikle 20. yüzyılın üçüncü çeyreği itibarıyla yaygınlaşan yapılar oldukları görülmektedir. İlk apartman örneklerine kıyasla genişleyen kütleleriyle dikkat çeken söz konusu yapıların cephe bezemelerinde ise sadeleşme göze çarpmaktadır (Şekil 71 ve 72).

Şekil 71. Büyükkada'da Ayrık Nizamda İnşa Edilen İlk Apartman Örneklerinden (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 72. Büyükkada'da Ayrık Nizamda İnşa Edilen İlk Apartman Örneklerinden (Amil Faruk Gezen-2020)

Büyükkada'da apartman tipi konutların yaz-kış sürekli kullanıma veya sadece yazlık kullanıma yönelik tasarlanmış olmasına göre kendi içinde çeşitlendiği görülmektedir. Adanın merkezinde yer alan ve büyük çoğunluğu bitişik nizamda

konumlanan apartmanların genellikle yaz-kış sürekli kullanımda olan yapılar oldukları, buna karşın ayırık nizamda konumlanan apartmanların ise çoğunlukla yazlık kullanımda olan konutlar oldukları görülmektedir. Bu durumu, bir tasarım anlayışı olarak mevsimlik kullanım kriterinin mimariye yansımaları üzerinden de okumak mümkündür. Söz gelimi merkezi yerleşimde yer alan bitişik nizam apartmanlarda kalın duvarlar, küçük pencereler, dar balkonlar ve siperlikli girişler göze çarparken, yazlık kullanımda ağırlık gösteren ayırık nizam apartmanlarda ise geniş balkonlar, veranda ve teraslar, yerden başlayan büyük boyutlu kayar pencereler gibi mimari detaylar göze çarpmaktadır (Şekil 73, 74, 75 ve 76). Ayrıca bu tip yapılarda, ilk apartman örneklerinde görülen üç boyutlu geometrik biçimler, kat silmeleri, desenli parmaklıklar, pencere kepenkleri, mozaik kaplamalar veya belirgin pervazlar gibi cephe bezemelerinin ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. Bu gibi sadeleşmiş örneklerin ise daha çok 20. yüzyılın dördüncü çeyreğine rastlayan yılların ürünleri oldukları görülmektedir.

Şekil 73. Büyükkada’da Ayırık Nizamda Yer Alan Bir Apartman (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 74. Büyükada'da Ayrık Nizamda Yer Alan Bir Apartman
(Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 75. Büyükada'da Ayrık Nizamda Yer Alan Bir Apartman
(Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 76. Büyükada'da 2000'li Yıllarda İnşa Edilen Ayrık Nizam Bir Apartman
(Amil Faruk Gezen-2021)

Büyükada'da apartman tipi konut dokusu 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden günümüze kadarki süreçte strüktür, malzeme, biçim ve üslup bakımından kendi içinde zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik tarihsel bağlamda gözlemlendiği takdirde; iki ya da üç katlı bitişik nizam yapılarla başlayan apartmanlaşma sürecinin, giderek kat sayısı artan geniş cepheli apartmanlar ortaya çıkardığı ve daha sonrasında ise söz konusu yapı tipinin bahçe içinde yer alan, havuzlu, geniş teraslı ve balkonlu sayfiye yapılarına evrildiği görülmektedir. Bu durumdan hareketle adada; geleneksel mimari, yazlık köşkler, villa tipi tekil konutlar ve apartmanlar olmak üzere dönemsel olarak sınıflandırılan mimari doku içerisinde tasarım bağlamında en çok değişim ve gelişim sergileyen yapılaşma biriminin apartman tipi konutlar olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz bu durum üzerinde, 20. yüzyılda hızla gelişen yapım teknolojilerinin ve değişen sayfiye kültürünün etkisi büyüktür.

3.2. Katmanlaşma Bağlamında Değişim İncelemeleri

Yapılan araştırmalar ve gözlemler ışığında Büyükada'daki yapılı çevrenin büyük bir kısmının tarihsel süreç içerisinde çeşitli fiziksel müdahaleler sonucunda değişik şiddet ve boyutlarda başkalaşım gösterdiği tespit edilmiştir. Bölgede gerçekleşmiş söz konusu müdahaleler tarihsel süreç boyunca hiçbir zaman kentsel dönüşüm tarzı toplu hareketlenmeler şeklinde olmamış, her müdahale bulunduğu mülkiyet dahilinde farklı zamanlarda tekil tadilatlar biçiminde gerçekleşmiştir. Fakat yapıların tek tek de olsa değişime uğraması sonucunda doğal olarak sokak, cadde mahalle, meydan gibi birçok alanda bütüncül değişimler de ortaya çıkmıştır. Bu müdahaleler kapsamlı veya kısmi restorasyon, renovasyon ya da yıkımlar olarak örneklenebilir. Değişimleri ise alan bazında ve yapı ölçeğinde iki ana ölçekte sınıflandırmak mümkündür. Söz konusu değişimlerin belirgin bir şekilde gözlemlenebildiği mahallerde katmanları da net bir şekilde görmek görece kolay olmakta ve örnekleri çıplak gözle yorumlamak ve fotoğraflayıp kaydetmek mümkün olabilmektedir. Ancak, bir dönemler var olan yapı, yapı grubu ya da alanların günümüze ulaşmadığı mahallerde gözlem yapmak mümkün olmadığından bu gibi yerler için eski fotoğraflar, haritalar, çizimler, eskizler veya bulunduğu takdirde yapıya ait proje gibi belgelerden yararlanılmıştır. Ayrıca bu gibi yapı veya alanlardan varsa geriye kalan ve o dönemin izlerini yansıtan herhangi bir parçanın günümüz fiziksel çevresiyle oluşturduğu birliktelikler, toplumsal ilişkilerin dönemsel niteliklerini yansıtarak geçmiş ve bugün arasında bir köprü kurma imkanı sunabilmektedir. Nitekim bu noktada Mumford'un savı da bu kanıyı destekler niteliktedir:

"... Kentin günümüzdeki durumuna ilişkin daha iyi bir kavrayışa sahip olmak için, tarihsel ufku ötesine bir göz atmamız, daha eski yapıların ve daha ilkel işlevlerin cılız izlerini sürmemiz gerekir..." (Mumford, 2007).

Bir yapıya ait parçanın, modülün ya da kalıntının geçmişte ne amaçla kullanıldığını tespit etmek, bütünle olan ilişkisini anlamak ve bugünkü kullanım değerini saptamak; kentsel mekan ve yapılaşmadaki katmanların şifrelerini çözerek palimpsestin satır aralarını okumak gibi düşünülebilir. Birinci bölümde de değinildiği gibi, bir palimpsesti palimpsest yapan, parşömendeki silinip yazılma ve üst üste

yazılma gerçekliğidir. Bu üst üste binme halinde eskiyi tamamen okuyabilmek söz konusu olabildiği gibi, kısmen okuyabilmek veya ancak çok küçük bir parçasından hareketle ilkyazı hakkında çıkarımlar yapabilmek de ihtimaller dahilindedir. Bu gerçekliğe dayanarak, şehir ve mimarinin palimpsestini okuma yani katmanlarını anlamlandırma bağlamında söz konusu parçaların önemi ortaya çıkmaktadır. Zira bir yapı tamamen ortadan kalkmış olup o yapıya ait tüm somut izler silinmiş olabileceği gibi, yapıya ait bir takım kalıntılar hala varlığını sürdürüyor da olabilir. Mesela bir yapı elemanı veya eklentisi, hatta yerle ilgili günümüze ulaşmış somut ya da soyut herhangi bir detay; bugün bulunduğu yerde kendi başına bir anlam ifade etmese de, geçmiş dönemlerdeki yapıyı çevreyle olan ilişkisi veya ait olduğu yapıdaki fonksiyonu üzerine fikir sahibi olunabildiği takdirde yeri okumak ve palimpsesti görmek adına bir yol alınabilir. Söz gelimi eski bir sokak tabelası, değişen sokak isimleri ve kapı numaraları, bir bahçe duvarı kalıntısı ya da parmaklığı, bir merdiven basamağı veya işlevini yitirmiş bir çeşme; bütünleştikleri yapısal detaylarla birlikte, buldukları alanda sürmüş olan yaşantıların sessiz tanıkları olarak geçmişten günümüze ışık tutan izler barındırabilirler. İşte bu bakış açısı, bu çalışmanın alan üzerinde gerçekleştirdiği gözlemlerin ve fikir yürütmelerin temel dayanağını ve mantıksal motivasyonunu oluşturmaktadır.

3.2.1. Alan Bazlı Değişimler

Büyükada'daki yapıyı çevre içerisinde inşa edildiği tarihten itibaren bir veya birkaç kez restore edilen, yeni kısımlar eklenen veya bazı bölümleri ya da donatıları yıkılan ya da tamamen yıkılarak ortadan kaybolan her yapının, komşusu olduğu mevcut yapıyı çevre ile olan fiziksel ilişkisi değişmiş ve bu durum birçok yapı grubunda ve meydan, sokak, mahalle gibi alanlarda yeni manzaralar meydana getirmiştir. Birçok yapının uğradığı değişiklik, sadece kendisini değil bulunduğu yapı adasını veya yolu da etkilemiştir. Buna sokak ve caddelerdeki değişimleri de eklemek mümkündür. Adalar'da ve dolayısıyla Büyükada'da araç trafiğinin olmaması nedeniyle mevcut yolların araç trafiğine göre değil, yaya trafiğine göre biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bu yolların ana akslarını önceleri gezinti ya da bir noktaya ulaşım gayesiyle şekillendiren yaya sirkülasyonu, zamanla adada arazinin organik dokusuna uyarak gelişen yapıyı çevrenin yayılımıyla yoğunlaşmış ve

ikinci bölümde de değinildiği gibi ana akslar arası yeni yollar oluşmaya başlamıştır. Nitekim Adalar'ın genelinde de araç trafiğine göre açılmış herhangi bir yol yoktur. Dolayısıyla adadaki mevcut yol düzeninin adanın organik dokusu içinde zamanla kendiliğinden oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak mevcut yollardaki en gözle görülür değişimler şu şekilde sıralanabilir: Yollar ilk başta doğal zeminin stabilize edilmesiyle düzenlenmiştir. Nitekim Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde, adadaki ilk yol düzenleme çalışmalarının 1888 de yapıldığını Sermet Muhtar Alus'dan aktarmaktadır (Koçu, 1966). Daha sonraları yollar parke taş kaplanarak düzenlenmiş ve ilk kaldırımlar oluşturulmuş, ikinci olarak ise 20. yüzyılın ikinci yarısında asfaltlama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Özellikle geçtiğimiz çeyrek asırda yoğun bir şekilde gerçekleşmiş olan içme suyu ve atık su hatlarının rehabilitasyonu, elektrik iletim hatlarının yer altına çekilmesi ve doğalgaz hatlarının döşenmesi gibi çalışmalar akabinde gerçekleşen üst üste asfaltlama çalışmaları esnasında yollar bir miktar yükselmiş ve yol-yapı ilişkisi de doğal olarak değişime uğramıştır. Dolayısıyla bahçe duvarı, giriş kapısı veya merdiven gibi birçok yapıya ait dış donatıların kısmen veya tamamen yol kotu altında kalması söz konusu olmuştur. Bu durum dolayısıyla katmanlaşmaları yapılar ve yollar arasındaki ilişkilerin değişimi üzerinden de okuyabilmek mümkün olmaktadır.

Bir ada üzerinde şekillenmiş olması dolayısıyla Büyükada'daki yerleşimleri sınırlayan, yol ve yerleşme biçimlerini şekillendiren en büyük etkenlerden birinin arazinin doğal coğrafi sınırları olan kıyı şeridi olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda adada dönem dönem gerçekleştirilmiş kıyı dolgu çalışmaları da adadaki en belirgin alan bazlı değişim örnekleri olarak gösterilebilir. Büyükada'nın tarih boyunca yapılaşma sürecine bakıldığında belki de en önemli alan bazlı değişimin; 1867 yılında inşa edilen, Saat Meydanı civarını ve bugünkü iskelenin ve restoranların yer aldığı rıhtımı kapsayan kıyı dolgu alanı olduğunu söylemek mümkündür. Adanın en kuzeyinde yer alan ve daha önceleri kayalık yarlar ve falezlerle⁹ sınırlanan söz konusu alanın, Fransız müteahhit Joseph Baudouy'un şirketinin yükleniciliğinde toprakla doldurulmasıyla adanın bugünkü anlamda en merkezi konumu

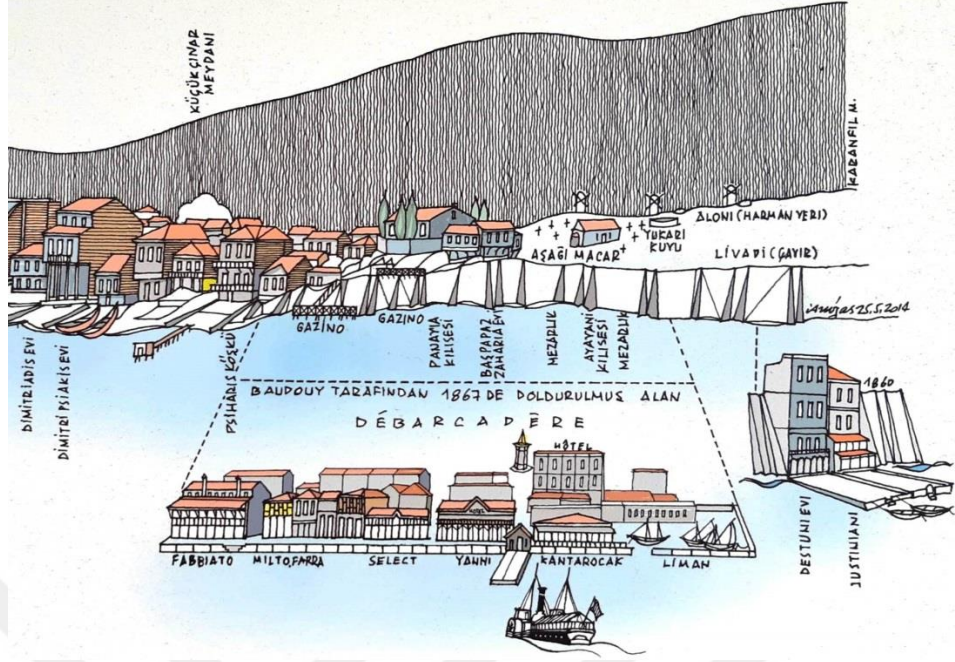
⁹ Söz konusu falez oluşumunun batı uzantısı bugünkü Yirmiüç Nisan Caddesi ile, iskeledeki park alanı arasında yer alan binaların parsellerinde kalmakta olup iskeleden bu bölgeye doğru bakıldığında fark edilebilmektedir.

oluşturulmuştur. Söz konusu alanda falezlerden denize doğru doldurulup düzlenerek meydana getirilen meyilli alan üzerinde bugünkü Saat Meydanı oluşturulmuştur. Sahil kesiminde ise kübik kesimli blok taşlardan örülen bir rıhtım ve bu rıhtımdan denize doğru uzanan bugünkü iskele inşa edilmiştir. İnşa edilen rıhtım, batı yönünde bugünkü motor iskelelerinin yer aldığı park alanının bulunduğu eski liman alanına, doğu yönünde ise bugünkü Gülistan Sokak ile Fenerbahçeli Lefter Sokağı'nın keşiştiği köşe konuma kadar uzanmaktadır.¹⁰ Dolgu alanının şekillenmesi akabinde alanın kuzeyinde inşa edilen rıhtım üzerinde yer alan ve halen kullanılmakta olan vapur iskelesinin de hizmet vermeye başlamasıyla sahilden iç kesimlere doğru yeni bir ulaşım aksı meydana gelmiştir. Böylece bu aks üzerinde ve çevresinde yeni turistik tesisler, eğlence mekanları ve ticari işletmeler gibi adanın sosyal yaşamında önemli yer tutacak yeni mekanların ve geniş bir buluşma alanı olan Saat Meydanı'nın oluşumuna da zemin hazırlanmıştır (Akpınar, 2014a ve Millas, 2014). Dolayısıyla söz konusu dolgu alanını gerek hacim gerekse yarattığı etki bakımından niceliksel ve niteliksel olarak adadaki en büyük ve en dikkat çekici alan bazı değişim olarak değerlendirmek mümkündür (Şekil 77-78).

Şekil 77. Rıhtım Dolgusunun İskeleden Görünümü (Amil Faruk Gezen-2021)

¹⁰ Günümüzde vapur veya motorlarla denizden Büyükkada'ya yaklaşırken veya vapur iskelesinden kıyı şeridine dikkatle bakıldığında söz konusu rıhtımı taşıyan blok taşlar açıkça ayırt edilebilmekte ve böylece bahsi geçen rıhtımın sınırlarını da gözlemlemek mümkün olmaktadır (Şekil 77).

Şekil 78. Rıhtım Dolgusunu Gösteren Akıllas Millas'a Ait Çizim

Kaynak: Adalar Müzesi yerel tarih tanıtım panoları

1867 yılında inşa edilen söz konusu rıhtım üzerinde yer alan ve bugünkü vapur iskelesinden günümüzdeki adıyla Fenerbahçeli Lefter Sokağı'nın başlangıcına kadar ilerleyen Gülistan Sokak, 1980'li yılların sonlarında sahilin ikinci kez doldurulması neticesinde doğu yönüne doğru uzatılmış ve böylece bugünkü Adalar Belediye Başkanlığı binasının önünden geçen sahil yolu oluşturulmuştur. Üzerinde çeşitli rekreasyon alanlarının bulunduğu sahil yolu sadece yaya ve bisiklet trafiğine açık olup, lineer formda bir park niteliğindedir. Söz konusu alan Büyükada'da günümüze kadar gerçekleştirilen en uzun kıyı düzenlemesi olmakla birlikte alan bazı bir diğer değişim örneği olarak gösterilebilir (Şekil 79 ve 80).

Şekil 79. Raymund Haritası Üzerinden Sahil Yolu Dolgusunun Gösterimi

Kaynak: Raymund, A. (1912). Plan de Prinkipo.

Şekil 80. 1980'lerde Gerçekleştirilen Sahil Dolgu Alanının Başlangıç Noktası
(Amil Faruk Gezen-2020)

Alan bazında değişimlere bir başka örnek ise, yine aynı rıhtımın batı ucunda denizin doldurulmasıyla park haline getirilen ve bugün üzerinde cafe, restoran gibi ticari işletmelerle birlikte, motor ve deniz otobüsü iskelelerinin ve Atatürk Meydanı'nın yer aldığı alandır (Şekil 81 ve 82). Söz konusu alan, eski liman ve çevresinin sınırlı mekansal organizasyonunun yarattığı kapasite yetersizliğinden dolayı 1980'li yıllarda kıyı şeridinin doldurulmasıyla geniş bir kamusal alan haline getirilmiştir. Böylece iskeleleri çarşı bölgesiyle ve iç kesimlerle ilişkilendiren yaya yolu alternatifleri çoğalmış ve çok seçenekli bir ulaşım merkezi oluşmuştur (Ayataç ve diğ., 2018). Geçmişte liman olarak kullanılan alanın yerinde, günümüzde geniş bir park mevcuttur. Eski limandan günümüze kalan tek iz, geçmişte Liman Çıkmaı adını taşıyan ve liman alanının doldurulması sonrasında oluşan park ile Büyük İskele Caddesi'ni birbirine bağlar hale gelen sokaktır (Akpınar 2014b; Millas 2013) (Şekil 83).

Şekil 81. Raymund Haritasında Limanın Bulunduğu Konum

Kaynak: Raymund, A. (1912). Plan de Prinkipo.

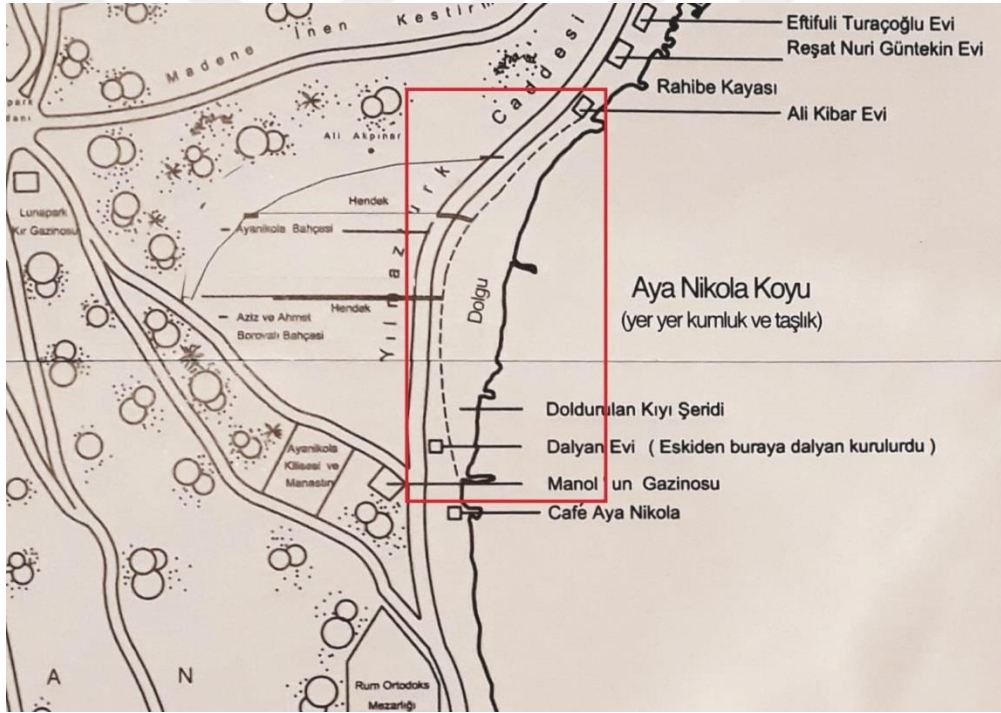

Şekil 82. Günümüzde Parkın ve Motor İskelelerinin Bulunduğu Dolgu Bölgesi
(Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 83. Liman Çıkma Sokak (Amil Faruk Gezen-2020)

Bir diğerk alan bazlı değişim örneği ise yine bir kıyı şeridinde yer almakta olup, adanın doğu kıyısında bulunan Aya Nikola mevkiindeki dolgu alanıdır. Bizans döneminde Karia köyü yerleşiminin bulunduğu söz konusu bölge, denizle aynı seviyedeki sahiliyle doğal bir koyun etrafında şekillenmektedir. 1980’li yıllarda inşa edilen liman dolgu alanının inşa edilmesiyle birlikte Yılmaztürk Caddesi adlı yol ile deniz arasındaki sahil genişleyerek doğal kıyı şeridi özelliğini yitirmiş ve yol-deniz ilişkisi uzun bir mesafe boyunca kaybolmuştur (Akpınar, 2014b) (şekil 84). Bugün *Yıldırımspor Gençlik ve Kültür Kulübü* ve Adalar Müzesi’nin de yer aldığı söz konusu dolgu alanının büyük bir kısmı da belediye tarafından feribot iskelesi ve araç park alanı olarak kullanılmaktadır (şekil 85).

şekil 84. Aya Nikola Koyu Dolgu Alanı

Kaynak: Akpınar, S. (2014). *Harita ve Sokak Planlarında Büyükada: Eski ve Yeni Sahipleriyle Binalar, Dükkanlar (1870-1990)*. Adalı Yayınları.

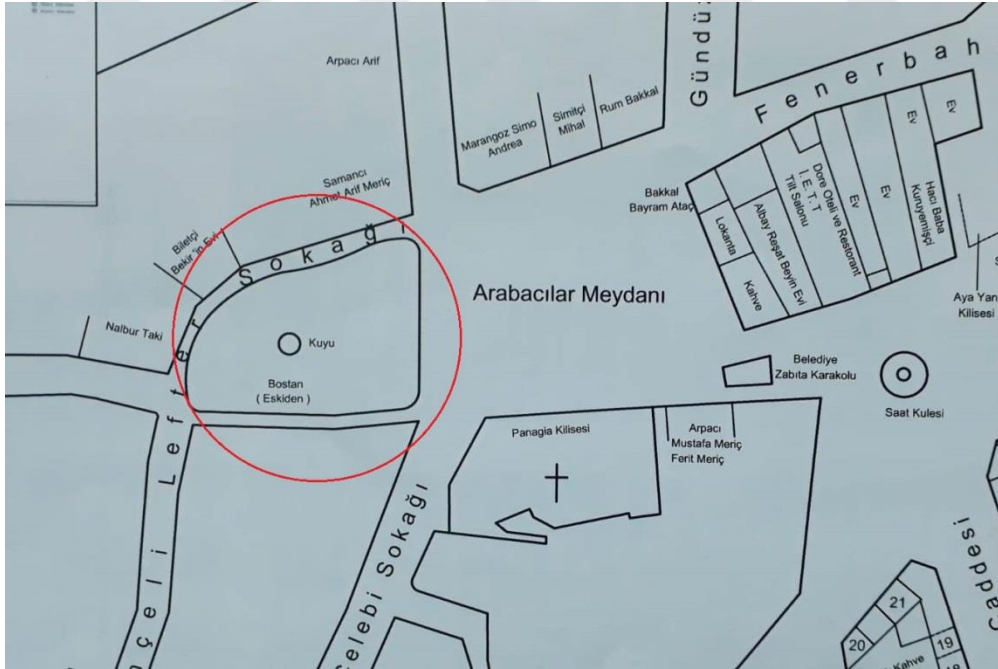

Şekil 85. Aya Nikola Koyu Dolgu Alanı (Amil Faruk Gezen-2021)

Diğer yandan tarihsel süreçte Büyükada'nın birçok noktasında bütünüyle bir yapı adasını dönüştüren veya yol geçirilmesi suretiyle birkaç parçaya bölen, hatta herhangi bir yapı adasını tamamen ortadan kaldıran, çoğunlukla da yeni yapı adaları meydana getiren değişimler de gerçekleşmiştir. Bu değişimleri de alan bazında gerçekleşen değişimler olarak nitelemek mümkündür. Bugün ulaşılabilen en eski haritalar olan 19. yüzyıla veya 20. yüzyıl başlarına ait haritalarla bugünkü haritalar karşılaştırıldığında veya yerinde gözlemler yapıldığında söz konusu kadastral değişiklikler net bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin günümüzde Arabacılar Meydanı olarak bilinen alanın doğu kesimi için 20. yüzyıl başlarına ait sokak düzenlerini gösteren haritalara bakıldığında geçmişte burada bir yapı adasının mevcut olduğu görülmekteyken; günümüzde söz konusu alanın yol niteliğinde asfalt kaplı bir biçimde boş durumda olduğu görülmektedir (Şekil 86 ve 87). Akpınar (2014b) bu alanı 1950'li yıllar için bostan olarak kaydetse de Raymund (1912) haritasında söz konusu alan bir yapı adası olarak görülmektedir.

Şekil 86. Günümüzde Büyükada Arabacılar Meydanı Doğu Kesimi
(Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 87. Günümüzde Arabacılar Meydanı'na Dahil Olan Yapı Adası

Kaynak: Akpınar, S. (2014). *Harita ve Sokak Planlarında Büyükada: Eski ve Yeni Sahipleriyle Binalar, Dükkanlar (1870-1990)*. Adalı Yayınları.

Büyükada'da geçmişte boş arsa, tarla veya çayır niteliğinde olup, yakın geçmişte yapılaşan kesimler de alan bazlı değişim örneği olarak değerlendirilebilir. Bu gibi alanlara daha çok adanın merkezi yerleşim bölgesinden Tepeköy semtinin bulunduğu güney-doğu yönüne doğru ilerledikçe mevcut yerleşim alanlarının çeperlerinde kalan yeni yerleşimler örnek verilebilir. Bu alanlar genellikle 1980'li yıllardan itibaren imara açılan, çoğunlukla ayırık nizamda ve seyrek dizilimde bahçeli konutların ve bazı eğitim yapılarının yer aldığı yapı adalarından ve bu adaları birbirinden ayıran sokaklardan oluşan alanlardır (Şekil 88-89).

Şekil 88-89. Tepeköy Civarında Yeni Yerleşimler (Amil Faruk Gezen-2021)

3.2.2. Yapı Ölçeğinde Değişimler

Büyükada'da yapı ölçekli değişimlerin büyük çoğunluğunun, konut ya da ticari amaçlı kullanılan özel mülklerde ve kamusal kullanımda bulunan yapılarda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Geri kalan yapılardan ibadethane ve eğitim yapıları gibi yapılar büyük oranda orijinal durumlarını korumaktadır. Bu durumun bir nedeninin yangına karşı dayanıklılıkla ilgili olduğu düşünülebilir. Zira çoğunluğu ahşap olan konut yapılarının bir kısmı dönem dönem yaşanan yangınlara veya uzun süre metruk kalma gibi durumlara direnemeyip yıkılma veya bakımsızlık sonucu yıpranma ya da salt işlev değiştirme gibi nedenlerle kapsamlı restorasyonlar geçirerek değişime uğramışlardır. İbadethane ve eğitim yapılarıysa yığma yapılar olmaları sebebiyle yangınlara karşı daha yüksek direnç gösterebilmişlerdir. Bir diğer nedense yapı sahiplerinin kararlarıyla farklı nedenlerle çeşitli dönemlerde konutlarda gerçekleşen kısmi veya kapsamlı değişikliklerin ibadethane ve eğitim yapılarında gerçekleşmemiş olmasıdır. Bu durum; söz konusu yapılara olan saygı veya yapının sürekli kullanımında olan bir yapı olması ya da yapının herhangi bir kişinin mülkiyetinde olmayıp vakıf malı statüsünde oluşu dolayısıyla yapılacak herhangi bir tadilat için verilecek kararın tek bir kişinin değil, yönetim kurulu benzeri bir yapının tasarrufunda oluşuyla muhtemelen yakından ilişkilidir. Dolayısıyla özel mülkiyet yüzü sıklıkla değişen bir bölgede, söz gelimi bir kilise ya da okul yapısının bu değişimler süreci boyunca orijinallliğini daha uzun süre koruduğu söylenebilir.

Bir yapıya tasarımında ve yapımında kazandırılan; bezemeler, üslupsal detaylar, büyüklükler, mekan biçimlenişi ve yapının konumlanması gibi biçimsel özellikler ve taşıyıcı sistem, kullanılan malzeme gibi yapısal özellikler; zaman içinde çeşitli nedenlerle gerçekleştirilen restorasyon ya da renovasyonlarla değişebilir. Söz konusu biçimsel ve yapısal değişiklikleri, bir yapı üzerindeki fiziksel değişimler olarak nitelemek mümkündür. Ayrıca bir yapının orijinal halinde bir değişiklik olup olmamasından bağımsız olarak kullanım amacının değişmesi de söz konusu olabilir. Bu durumun da bir bölgedeki yapıları çevrenin yaşam serüveni veya kent yaşamının kültürel boyutu açısından bir katmanlaşma yarattığı düşünülebilir. Dolayısıyla katmanlaşmaya yönelik değişimlere yapı ölçeğinde bakıldığında bir yapının geçirdiği değişimleri ana hatlarıyla fiziksel ve işlevsel değişimler olarak iki gruba ayırmak

mümkün olmakla birlikte bu değişimlerin her ikisini birden geçirmiş yapılar ise üçüncü bir grup olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bunların dışında bir yapının herhangi bir nedenle yıkılıp tekrar inşa edilmeksizin ortadan kaldırılması da bir değişim olarak düşünülebilir. Dolayısıyla Büyükada'da bir dönemler var olmuş, ancak bugün yerinde başka bir yapının yükseldiği veya yeri boş kalan, hiçbir somut izi görülemeyen ya da bir takım izleri halen görülebilen veya sezilebilen birçok yapıyı da kayıp yapılar olarak niteleyip yapı ölçekli değişimler gruplamasına katmak mümkündür. Aşağıda örneklenen yapıların büyük çoğunluğu 19. yüzyıl yapılarıdır.

Tablo 2. Fiziksel ve İşlevsel Değişimler

Yapı	İşlevsel Değişim	Fiziksel Değişim
Hacopulos Köşkü	Konut - Otel - Hükümet Konağı	-
Canbulad Bey Köşkü	Konut - Belediye - Sağlık Ocağı	-
Fabiato Köşkü	Konut - Kültür Evi - Adliye	-
Hotel Venezia	Otel - Konut - Kültür ve Musiki Derneği	-
Doré Oteli / Lazaridis Oteli	Otel - Konut + Pasaj	-
Sofronios Evi	Konut - Okul	-
St. Antoine Fransız Mektebi	Okul - Konut	-
Manuk Azaryan / Seferoğlu Köşkü	Konut - Kulüp	-
Castelli İkiz Evleri	Konut - Kulüp	-
Foscolo Mango Selamlık Köşkü	Konut - Tarım Müd.	-
Peuçak Köşkü	Konut - Otel	-
Meziki Köşkü	Konut - Otel	-
Kazım Paşa Köşkü	Konut - Pansiyon	-
Prinkipo Palas / Rum Yetimhanesi	Otel - Yetimhane	-
Hotel Savoy / Turing Oteli	Otel - Konut	Var
Hotel des Etrangers / Sümer Palas	Otel - Konut	Var
Hotel Calypso / Akasya Oteli	Otel - Konut	Var
Agopyan Köşkü / Çankaya Palas	Konut - Otel - Konut	Var
Ağasi Efendi Köşkü	Konut - Otel - Konut	Var
Pshalakis Oteli	Otel - Belediye - Karakol - Konut	Var
Bedirhan Paşa Köşkü	Konut - Sanatoryum - Otel	Var
Sahak Mesrob Ermeni Okulu	Okul - Konut	Var
Saat Kulesi	Şarap satış bayii - Saat Kulesi	Var
Selekt Lokantası	Lokanta - Banka	Var
Princess Oteli / Ankara Palas	-	Var
Kalfaoğlu Köşkü	-	Var
İliasko Köşkü	-	Var
Blaque Bey Köşkü	-	Var
Psakis Köşkü	-	Var
Cemal Bey İkiz Evleri	-	Var
Bahçivanoğlu Köşkü	-	Var
Muradyan İkiz Evleri	-	Var
Divan (İskele) Gazinosu	-	Var
Belediye Gazinosu	-	Var
Yüksek Kahve	-	Var

3.2.2.1. Fiziksel Değişimler

Büyükada'da işlev değiştirmeksizin gördükleri asla uygun olmayan restorasyonlar sayesinde fiziksel değişime uğrayan yapıların büyük çoğunluğunu köşk tipi müstakil evlerin oluşturmakta olduğu görülmektedir. Bu yapıların çoğunun aslında müstakil konut olarak inşa edilmişken, 20. yüzyıl sonlarına rastlayan yıllarda apartmana dönüştürülmesiyle orijinal fiziksel özelliklerini yitirdikleri görülmektedir. Bu tip yapıların yanında otel, gazino gibi bazı yapılar da işlev değiştirmeksizin fiziksel değişim geçiren yapılar arasında yer almaktadır. Fiziksel değişim geçirmeksizin, aslına uygun kalarak salt işlev değiştiren yapılara ve hem fiziksel hem de işlevsel değişim geçiren yapılara ise takip eden başlıklarda yer verilmiştir.

Divan Gazinosu / İskele Gazinosu

Gülistan Caddesi üzerinde vapur iskelesinin sağ tarafında yer alan yapıdır. 20. yüzyıl başında saçaklı balkonu ve camekânlı salonlarıyla iki katlı bir ahşap yapı olarak inşa edilmiştir. Gazinonun alt katındaki salonda temsillerin ve konserlerin verildiği sahnesiyle adanın özellikle 20. yüzyıl başlarının sosyal yaşamında önemli yer tutan bir mekan olduğunu söylemek mümkündür (Akpınar, 2014a). Fotoğraflar arası karşılaştırma yapıldığında, yapının ilk fiziksel değişimini üst katta denize bakan cephenin tam ortasında yer alan ve yapının en karakteristik elemanı olduğu söylenebilecek olan eğrisel saçaklı ve üç kemerli küçük balkonun kaldırılmasıyla geçirdiği söylenebilir (Şekil 90 ve 91). Daha sonra 1980'li yıllarda komple yıkılarak sadece ahşap kaplama dış cephesiyle aslına benzer biçimde betonarme taşıyıcı sistemle yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu yapının alt katı günümüzde de gazino ve kiraathane olarak kullanılmaktayken üst katı ise bir siyasi partinin ilçe başkanlığı olarak kullanılmaktadır (Şekil 92).

Şekil 90. 20. Yüzyıl Başlarında İskele Gazinosu

Kaynak: Gülersoy, Ç. (1997). *Büyükada: Dün/Yesterday*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.

Şekil 91. 20. Yüzyılda İskele Gazinosu

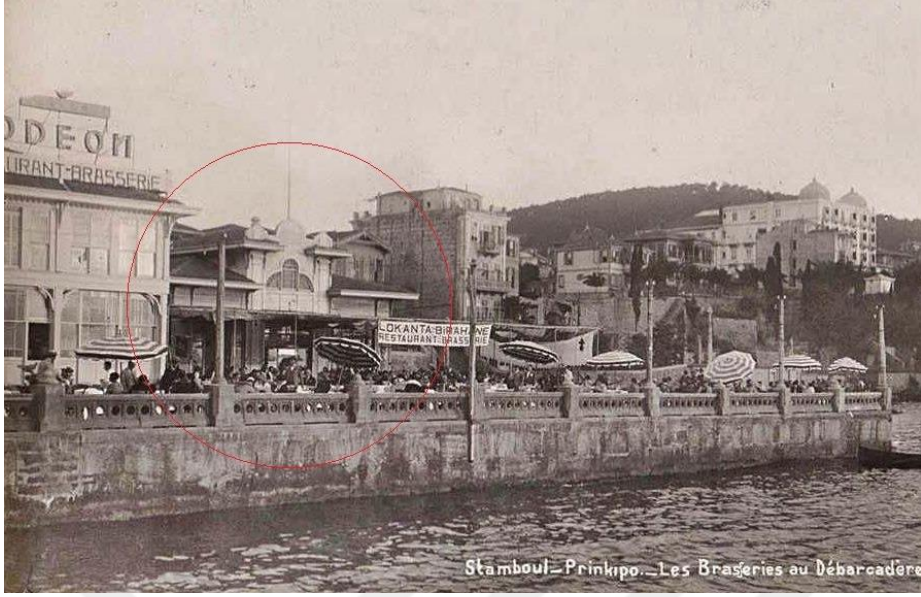
Kaynak: <http://adilbali.blogspot.com/2019/02/fotografn-ustad-ylmaz-yani-kaini.html>

Şekil 92. Günümüzde İskele Gazinosu (Amil Faruk Gezen-2021)

Belediye Gazinosu

Gülistan Caddesi üzerinde vapur iskelesinin sağ tarafında İskele Gazinosu'nun hemen yanında yer alan tek katlı ahşap yapıdır. 20. yüzyıl başlarında inşa edilen gazino, yüzyılın ikinci yarısında yeniden inşa edilmiştir. Yapının eski fotoğrafları incelendiğinde, ön cephenin tam ortasında yer alan penceresi ve alınlığıyla göze çarpan ve yapının en belirgin mimari unsuru olduğu düşünülebilecek olan üç parçalı çatının restorasyon esnasında kaldırılarak beşik çatıya dönüştürüldüğü görülmektedir (Şekil 93 ve 94). Yapı günümüze işlev değiştirmeden ulaşmış olup halen gazino ve kiraathane olarak kullanılmaktadır.

Şekil 93. 20. Yüzyıl Başlarında Belediye Gazinosu

Kaynak: <http://dokuzadabirdeniz.com/?p=4522>

Şekil 94. Günümüzde Belediye Gazinosu (Amil Faruk Gezen-2021)

Yüksek Kahve

Büyük İskele Caddesi üzerinde yer alan, girişi Saat Meydanı'na bakan ve bitişik nizamda yer alan kahvehane, bir 19. yüzyıl sonu yapısıdır. Kapalı salona ulaşmayı sağlayan terası ahşap revaklarla destekli uzun bir sundurma düzeninde olup yapıya kimliğini kazandıran en belirgin mimari unsurudur. Bitişikte yer alan birkaç dükkanın girişi de bu terastan sağlanmaktadır. Yapının Büyük İskele Caddesi cephesinde alt katında da dükkanlar mevcut olduğundan, terasın saat meydanı yönünde yol kotunda bulunan girişi geçildikten sonra teras ve ana salon yoldan yüksekte kalmaktadır. Bu nedenle kahve, halk arasında “Yüksek Kahve” olarak adlandırılmış olup günümüzde de bu adı taşımaktadır. Adanın sosyal yaşamında iz bırakmış en eski mekanlardan biri olan kahvenin eski fotoğrafları, geçmişte terasın Büyük İskele Caddesi'ne bakan tarafından da çift merdivenli bir girişinin daha bulunduğu göstermektedir (Şekil 95). Ancak bu giriş 20. yüzyıl başlarında kaldırılmış ve bulunduğu boşluk teras döşemesi hizasında kapatılarak terasta düz bir zemine sahip oluşturulmuştur. Bu müdahalenin, terasa daha çok masa sığdırabilmek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Yapı yakın geçmişte kapsamlı bir restorasyon geçirmiş olup son hali üzerinden özgün durumunu koruduğu söylenebilir (Şekil 96).

Şekil 95. 20. Yüzyıl Başlarında Yüksek Kahve

Kaynak: http://wowturkey.com/t.php?p=/tr400/sguner_Buyukada_iskele_caddesi.jpg

Şekil 96. Günümüzde Yüksek Kahve

Princess Oteli (Ankara Palas)

Saat Meydanı'nda Büyük İskele Caddesi üzerinde yer alan üç katlı betonarme binadır. Söz konusu yapı, 19. yüzyıl sonlarında kâgir olarak inşa edilen ve *Hotel des Etrangers* adıyla işletilen otelin 1930'lu yıllarda yıkılması akabinde Art Deco mimariyle ve bugünkü biçimiyle yeniden inşa edilmiş halidir (Akpınar, 2014a). Yeniden inşa edilen yapıda en dikkat çeken değişim, orijinal yapıda bulunduğu görülen cumbaların ortadan kaldırılarak balkon sayısının artmış olmasıdır (Şekil 97). Yapı, bulunduğu parselin konumu gereği eğrisel bir cepheye sahiptir (Şekil 98). Önceleri *Ankara Palas* adıyla işletilmeye başlanan ve yakın geçmişte *Princess Hotel* adını alan bina; 1980'li yıllarda dış cephesi yıkılmadan içeriden restore edilerek betonarme taşıyıcı sistemle yeniden inşa edilmiştir. Bu restorasyonla ikinci fiziksel değişimini geçiren söz konusu yapı günümüzde aslına sadece dış cephe itibarıyla uygunluk göstermektedir.

Şekil 97. 20. Yüzyıl Başlarında Ankara Palas

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/aysekargoren/natali-avazyayn/>

Şekil 98. Günümüzdeki Adıyla Princess Otel

Kaynak: <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=5&sobi2Id=304>

Bahçivanoğlu Kōşkü

Maden Mahallesi sınırları içerisinde, Başlala Sokağı 13 numarada bulunan yapıdır. Tuğlacı, yapının 1972 yılında geçirdiği bir yangında tamamen yandığını belirtmektedir (Tuğlacı, 1989). Yapı 1982 yılında dış cephesi aslına uygun olmak üzere biraz bŸyŸtŸlerek 15 dairelik betonarme karkas bir apartman halinde yeniden inşa edilmiştir. Yapıya orijinal halinde mevcut olmayan bir çatı katı eklenmiş olup bu katın ōn cephedeki uzantısı bir Ÿgen alınlık şeklindedir (şekil 99 ve 100).

şekil 99. Bahçivanoğlu Kōşkü'nŸn Eski Hali

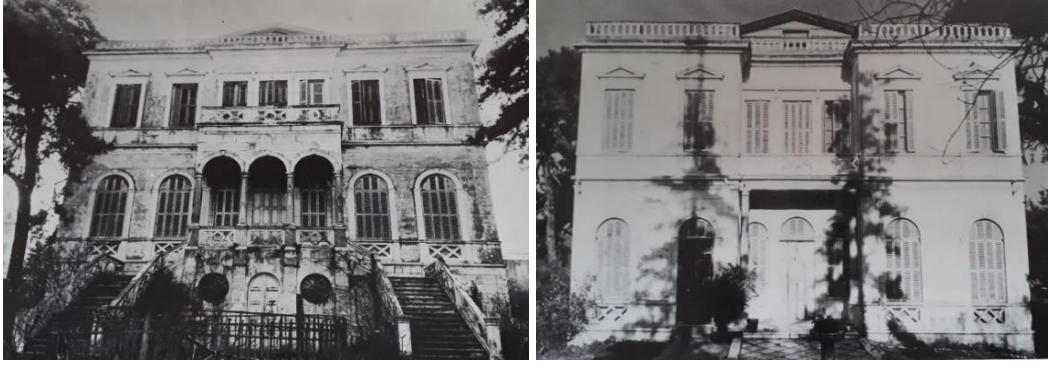
Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 100. Bahçivanoğlu Köşkü'nün Günümüzdeki Durumu
(Amil Faruk Gezen-2020)

İliasko Köşkü

Nizam Mahallesi Çankaya Caddesi 52 numarada yer alan büyük bir bahçe içerisinde bulunan üç katlı Neo-klasik kâgir binadır. Söz konusu yapı, Sovyet devrimcisi Lev Troçki'nin Büyükkada'da kaldığı yıllardaki (1929-1933) ilk ikameti olmasıyla ünlüdür. 1976 yılında ifraz görüp yıktırılarak yeniden inşa edilmiş ve kat mülkiyetine çevrilmiştir (Tuğlacı, 1989). Kat sayısı arttırılan yapı günümüzde apartman olarak kullanılmakta olup, orijinal mimarisiyle sadece dış cephe biçimlenişinin ana hatları bağlamında benzeşmektedir. Ancak dış cephede de eski yapıda mevcut olan birçok özgün detay kaldırılmış veya değiştirilmiştir. Özellikle yapının denize bakan cephesi orijinal halinden tamamen farklıdır. Bu cephede birinci katta yer alan ve iki taraflı bir merdivenle ulaşılan ana giriş kapısı kaldırılmış, bahçe seviyesine ve üst katlara tüm cepheyi kaplayan sundurma ve geniş balkonlar eklenmiştir (Şekil 101 ve 102).

Şekil 101. İliasko Köşkü Yıkılmadan Önce (Ön ve Arka Cepheler)

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 102. İliasko Köşkü'nün Günümüzdeki Durumu (Ön ve Arka Cepheler)

Kaynak: Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Blaque Bey Köşkü

Nizam Mahallesi, Çankaya Caddesi 33 numarada yer alan dört katlı, bahçeli, kagir, Neo-klasik yapıdır. Beyoğlu eski belediye reisi Edouard Blaque'e ait söz konusu yapı daha sonraları, İliasko köşkü ve deniz kenarındaki tek katlı ahşap köşk ile birlikte satış yoluyla Arap İzzet Paşa mülkiyetine geçtiğinden söz konusu yapılar halk arasında Arap İzzet Paşa evleri olarak da bilinmektedir. 1986 yılında yıkılarak bugünkü şekliyle betonarme taşıyıcı sistemle yeniden inşa edilmiştir (Millas, 2013). Yapının; pencere ve çatı biçimlenişi, artan kat sayısı, değişen taşıyıcı sistemi, yok edilen bezemeleri ve eklenen geniş teraslarıyla gerek iç mekan gerekse dış cephe bakımından orijinal haliyle pek bir benzerliğinin kalmadığı söylenebilir (Şekil 103 ve 104).

Şekil 103. Blaque Bey Köşkü'nün Eski Hali

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 104. Restorasyon Sonrası Blaque Bey Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Psakis Köşkü

Maden Mahallesi, Malül Gazi Caddesi üzerinde 28 numarada bulunan üç katlı ahşap köşk, 1980'lerde yıkılarak betonarme karkas taşıyıcı sistemle yeniden inşa edilmiştir. Bir kat daha ilave edilerek inşa edilen yapı, aslına uygun olmadan restore edilmiştir. Yeni yapıda cephedeki süslemeler neredeyse tamamen kaldırılmış olup, her katta tüm cepheyi kaplayan balkonlar ilave edilmiştir. Günümüzde apartman olarak kullanılan yapının iç mekan ve dış cephe bakımından orijinal tasarımla benzerliğinin kalmadığı görülmektedir (Şekil 105 ve Şekil 106).

Şekil 105. Psakis Köşkü'nün Eski Hali

Kaynak: Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 106. Psakis Köşkü'nün Günümüzdeki Durumu (Amil Faruk Gezen-2020)

Muradyan İkiz Evleri

Malul Gazi Caddesi 19 numarada büyük ve meyilli bir bahçe içinde konumlanan dört katlı kare planlı ahşap köşktür. Dışarıdan tek bir yapı olarak görünen köşk, içeriden bölünmüş olarak simetrik iki müstakil konut halinde olduğundan iki adet ana giriş kapısına sahiptir. Geniş teras ve balkonlarıyla, dış merdivenleriyle ve sundurmalı girişiyile karakterize olan yapı 19. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olup 1990'lı yılların sonunda yıkılmış ve dış cephesi ahşap kaplı betonarme bir apartman olarak yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu yapının eski fotoğrafları bulunamamış olup, bir apartmana dönüşmüş olması nedeniyle aslıyla sadece dış cephe bakımından uygunluk gösterdiği söylenebilir (Şekil 107).

Şekil 107. Muradyan Köşkü'nün Günümüzdeki Durumu (Amil Faruk Gezen-2021)

Cemal Bey İki Evleri

Maden Mahallesi, Malul Gazi Caddesi üzerinde yer alan 13 ve 15 numaralı ikiz evlerdir. Söz konusu yapılar, 13 numaralı Cemal Bey köşkü giriş kapısı üzerinden okunduğu üzere 1885 yılına tarihlenmektedir. Yapılar, yan parselde yer alan Muradyan ikiz evleri gibi tek kütle halinde olmayıp birbirinden bağımsız iki ayrı k Őktir. Köşkler, 1980'li yıllarda yıkılarak betonarme taşıyıcı sistemli apartmanlar olarak yeniden inşa edilmişlerdir (Şekil 109). 15 numaralı yapı dış cephe itibarıyla aslına uygunluk gösterse de 13 numarada konumlanan yapının günümüzdeki cephe düzeni özgün haliyle (Şekil 108) kıyaslandığında bir takım değişiklikler fark edilmektedir. Yeni yapıda  n cephede ikici kat balkonunda yer alan taşıyıcı dikmelerin kısaltıldığı ve çatı katındaki balkondan aŐaĐı doğru sarkıtma bir alınlık yerleştirildiği, ayrıca çatı katında yer alan balkonun ise camek nla kapatıldığı görülmektedir. Yapının Başlala Sokağı'na bakan arka cephesinde ise geniŐletilmiŐ teras ve balkonlarla birlikte alt katlarda betonarme strüktürü gizleme kaygısı taŐımayan bir cephe düzeni hakimdir.

Şekil 108. Restorasyon  ncesi Cemal Bey Köşkü-15 Numara

Kaynak: Akpınar, S. (2014a). *Büyükada: Bir Ada  yk s *. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 109. Günümüzde Cemal Bey K şk leri (Amil Faruk Gezen-2021)

Kalfaoglu Koshku

Nizam Mahallesi, Cankaya Caddesi, 13 numarada bulunan dort katli, bahçeli ahşap ev, 1983 senesinde ifraz görüp arsa olmuş ve yıkılıp betonarme taşıyıcı sistemli bir apartman olarak yeniden inşa edilmiştir (Tuğlacı, 1989). İşlemeli çatı saçakları, cumba ve çıkmalarıyla karakterize olan yapı asimetrik bir düzendedir. Yapının eski fotoğraflarına ulaşılammış olup, apartmana dönüşmüş olması nedeniyle bu yapının da sadece ahşap kaplamalı dış cephesi ve süslemeleri itibariyle aslına uygunluk taşıdığı söylenebilir (Şekil 110).

Şekil 110. Kalfaoglu Koshku'nun Günümüzdeki Durumu (Amil Faruk Gezen-2020)

3.2.2.2. İşlevsel Değişimler

Büyükada'da bulunan bazı yapıların orijinal fiziksel özelliklerinde küçük detaylar dışında fark edilir bir değişim gerçekleşmeksizin zaman içinde işlev değiştirdikleri görülmektedir. Bu değişimlerin çoğunlukla 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiği saptanmıştır. Söz konusu yapıların çoğu başta yazlık kullanım amaçlı inşa edilen müstakil mülkiyette köşkler olup, daha sonra zaman içinde birkaç kez işlev değiştirmiş olmalarına rağmen halen özgün durumlarını koruyan örneklerdir. Bu yapıların bazıları aslına tamamen uygun restorasyonlar görmüş olup orijinal fiziksel özelliklerini kaybetmemişlerdir.

Hacopulos Köşkü

Nizam Mahallesi, Çankaya Caddesi üzerinde 44 numarada geniş bir arazi üzerinde yer alan yapı kâgir bir bodrum kat üzerinde yükselen üç ahşap normal kat ve bir çatı katından oluşmaktadır. Yapının en üst katında seyir terası bulunan, üç katı kâgir, son iki katı ahşap bir kulesi bulunmaktadır. Adalar eski belediye reisi Kiryako John Hacopulos'a ait olan ve 1880'lerde inşa edilen yapıya, bahçe kapısı geçildikten sonra bir köprü ile ulaşılmaktadır. 20. yüzyıl başlarında *Hotel Imperial* adıyla otel olarak kullanılan ve adanın en lüks otellerinden biri olan yapı; sahibi olan Hacopulos ailesinin işgalin sona ermesinin akabinde ülkeyi terk etmesinin ardından bir süre boş kalmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra hazineye intikal ederek 1927 yılında Kaymakamlık, Tapu Dairesi, Adliye gibi kamu kurumlarının bulunduğu Hükûmet Konağı haline getirilmiştir (Türker, 2004). Günümüzde Adalar Kaymakamlığı mülkiyetinde bulunan yapı Büyükada'nın en büyük köşklerinden biri olup, an itibarıyla restorasyon geçirmektedir (Şekil 111 ve 112).

Şekil 111. Hacopulos Köşkü'nün (Kaymakamlık Binası) Ön Cephesi

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 112. Günümüzde Hacopulos Köşkü'nde Restorasyon
(Amil Faruk Gezen-2020)

Canbulad Bey Köşkü

Nizam Mahallesi, Çankaya Caddesi 8 numarada yer alan üç katlı, simetrik düzenli Neo-klasik ahşap bina; İstanbul Valiliği ve Şehreminliği, Emniyet Genel Müdürlüğü, Dahiliye Nazırlığı ve TBMM 2. Dönem İstanbul Milletvekilliği gibi görevlerde bulunan İsmail Canbulad'a ait konutken, daha sonraları 1957-1984 yılları arasında İstanbul Belediyesi Adalar Şube Müdürlüğü olarak hizmet vermiş, ilçe belediyelerinin kurulmasının ardından 1984-1996 yılları arasında yine Adalar Belediye Başkanlığı olarak kullanılmıştır (Tuğlacı,1989). 1997 yılı itibarıyla sağlık ocağı olarak kullanılan bina günümüzde aile hekimliği olarak hizmet vermektedir. Söz konusu yapı, gerek iç mekan gerekse dış cephe detaylarıyla Büyükkada'da özgün mimarisini en iyi koruyan yapı örneklerindedir (Şekil 113 ve 114).

Şekil 113. Adalar Belediye Başkanlığı Kullanımı Döneminde Canbulad Bey Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 114. Günümüzde Aile Sağlığı Merkezi Kullanımında Bulunan Canbulad Bey Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Fabiato Köşkü

Nizam Mahallesi, Çankaya Caddesi üzerinde 21 numarada yer alan, geniş bahçeli ve bodrumlu kâgir binadır. Yapının inşa tarihi, bahçe kapısı alınışından da okunduğu gibi 1878'dir. Uzun yıllar boş kaldığı için zamanla harap olan yapı, 1997 yılında *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu* tarafından satın alınarak aslına uygun biçimde detaylı bir restorasyon sürecinden geçirilmiş; cafe, kütüphane, toplantı, konser ve sergi gibi sosyal faaliyetlere ev sahipliği yapmak üzere *Büyükada Kültür Evi* adıyla hizmete açılmıştır (Gülersoy, 2001b). Kemerli ve üç parçalı giyotin pencereleri, eğrisel parapetlerle hareketlendirilmiş çatı katı, sundurmalı girişi ve iç mekan süslemeleriyle dikkat çeken yapı, 2016 yılında Adalet Bakanlığı'na devrolunmuş olup günümüzde Adalar Adliyesi olarak kullanılmaktadır (Şekil 115).

Şekil 115. Günümüzde Adalar Adliyesi Olarak Kullanılan Fabiato Köşkü
(Amil Faruk Gezen-2020)

Sofronios Evi

Kadıyoran Caddesi, Türkoğlu Sokağı 2 numarada yer alan  c katlı bahçeli kâgir bina olup, İskenderiye patriği Sofronios'un yazlık evi olarak 1870'lerde inşa edilmiştir. Söz konusu yapı, 1922-1967 yılları arasında Büyükada İlkokulu olarak hizmet vermiştir (Tuğlacı, 1989). Okulun başka bir binaya taşınmasının ardından metruk kalan yapı günümüzde aslına uygun olarak restore edilmek üzere dış cephesi soyulmuŐ vaziyette olmakla birlikte strüktürel olarak bir değişim geçirmemiŐtir ve birkaç sene önce yarım kalan restorasyonun tamamlanmasını beklemektedir (Şekil 116 ve 117).

Şekil 116. Sofronios Köşkü'nün Eski Hali (1980)

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

**Şekil 117. Günümüzde Sofronios Köşkü'nde Restorasyon
(Amil Faruk Gezen-2020)**

Manuk Azaryan Köşkü

Çankaya Caddesi üzerinde 58 numarada yoldan denize kadar uzanan 26 bin metrekarelik büyük bir arazi içerisinde bulunan üç katlı ahşap yapıdır. Zengin bir ahşap işçiliği barındıran, ampir ve Viktoryan üsluptaki unsurların birlikteliğiyle eklektik bir yapı olan köşk, 1924 yılında satış yoluyla Nikolaki Seferoğlu'na geçmesi nedeniyle Seferoğlu köşkü adıyla da bilinmektedir. Daha sonraları 1972 yılında arazi üzerinde *Seferoğlu Turistik Tesisleri* adıyla otel, restoran ve sportif faaliyet imkanları sunan bir kulüp kurulmuştur (Tuğlacı, 1989). 1999 yılında geçirdiği bir yangın sonucu tamamen yanan ve daha sonra aslına tamamen uygun olarak restore edilen köşkün arazisi yakın geçmişte ise ifraz görmüş olup, araziye çok sayıda betonarme konut inşa edilmiştir. Arazinin Çankaya Caddesi'ne bakan kesiminde bir de tarihi bir su terazisi mevcuttur (Şekil 118 ve 119).

Şekil 118. Yangın Geçirmeden Önce Azaryan Köşkü

Kaynak: Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 119. Restorasyon Sonrası Azaryan Köşkü (Amil Faruk Gezen-2020)

Castelli İkiz Evleri

Yirmi üç Nisan Caddesi ve Bahçelerönü Sokak olmak üzerinde iki ayrı konumdan girişi bulunan bugünkü *Anadolu Kulübü* arazisi içinde yer alan ve kulübün kullanımında bulunan ikişer katlı ikiz yapı kompleksidir. Eklektik mimari özellikler taşıyan söz konusu ikiz köşklerin bodrum katları yekpare ve kâgir olup ön cepheyi boydan boya kaplayan revaklı bir sundurma niteliğindedir. Yapılar, İtalyan uyruklu Castelli ailesinin konutu iken satış yoluyla birkaç kez el değiştirmiş ve en son *Anadolu Kulübü* tarafından satın alınıp otel ve pansiyon olarak kullanılmak üzere kulüp bünyesine katılmıştır (Tuğlacı, 1989). Köşklere biri 1987 yılında bir yangın geçirmiş olup, aslına uygun biçimde restore edilmiştir (Şekil 120 ve 121).

Şekil 120. Geçmişte Castelli İkiz Evleri

Kaynak: <http://ozhanozturk.com/2017/09/01/buyukada/>

Şekil 121. Günümüzde Castelli İkiz Evleri

Kaynak: <http://anadolukulubu.com/tr/fotograf-galerisi/>

Foscolo Mango Selamlık Köşkü

Bahçelerönü Sokak 2 numarada bulunan ahşap yapı, bahçeli ve iki katlı olup, bitişiğinde bulunan Foscolo Mango evinin selamlık binasıdır (Tuğlacı, 1989). Haremlik olarak inşa edilen diğer köşk konut olarak kullanılmaya devam edegelmişken, selamlık köşkü yakın geçmişte kamu kullanımına tahsis edilmiş olup günümüzde Adalar İlçe Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ile İlçe Mal Müdürlüğü kullanımındadır. Yapı işlev değiştirmesine karşın halen orijinal durumunu korumaktadır. İkinci katta tüm cepheyi çevreleyen balkonuyla karakterize olan yapının günümüzde mevcut olmayan çatı alınlığı süslemeleri restorasyon esnasında kaldırılmıştır (Şekil 122 ve 123).

Şekil 122. Foscolo Mango Selamlığı Eski Hali

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 123. Günümüzde Foscolo Mango Selamlığı (Amil Faruk Gezen-2020)

Saint Antoine Fransız Mektebi

Çankaya Caddesi 19 numarada, cadde ile Hayri Arar Sokağı'nın kesiştiği köşede yol kotundan bir miktar yüksek bir bahçe içinde konumlanan iki kâgir binadan oluşan eğitim kompleksidir. Binalardan biri okul, diğeri ise lojman ve manastır olarak kullanılmıştır. Söz konusu okulda eğitim faaliyetleri 1883 ile 1937 yılları arasında devam etmiş olup, binalar bu tarihten itibaren konut kullanımlarına hizmet vermiştir. Binaların süslemesiz cepheleriyle oldukça sade bir tasarıma sahip oldukları görülmekle birlikte alt kısımda yer alan ve ana bahçe girişinden merdivenle ulaşılan binanın ön cephesindeki üçgen alınlık ile sütunlu sundurmanın yapıya Neo-klasik bir yüz kazandırdığı düşünülebilir (Şekil 124).

Şekil 124. St. Antoine Fransız Mektebi (Amil Faruk Gezen-2021)

Venezia Oteli

Çankaya Caddesi 23 numarada yer alan iki katlı, bodrumlu ve bahçeli kâgir binadır. Yapı, inşa edildiği 1887 yılından 1945 yılına kadar otel olarak hizmet vermiş, daha sonraki yıllarda ise apartman olarak kullanılmıştır (Tuğlacı, 1989). Söz konusu bina daha sonraları 2000’li yılların başlarına rastlayan yıllarda bir süreliğine *Adalar Kültür ve Musiki Derneği* olarak kullanılmış olup, günümüzde metruk durumda olsa da özgün mimarisini korumaktadır. Yapıya ünük bir kimlik kazandıran ahşap cumbalar ve kepenklerin yapının en önemli karakteristik mimari öğeleri olduğu söylenebilir (Şekil 125).

Şekil 125. Günümüzde Metruk Durumdaki Venezia Oteli
(Amil Faruk Gezen-2020)

Kazım Paşa Köşkü

Kadıyoran Caddesi 16 numarada yer alan, kâgir kürsü katı üzerinde iki normal kat ve bir çatı katından oluşan ahşap yapıdır. Giriş kapısının bulunduğu balkon saçaklarına ve cephelerde yer alan eliböğründelerine bakıldığında yer yer Art-Nouveau detayların göze çarptığı binanın genel anlamda eklektik bir mimariye sahip olduğu söylenebilir. Yapı 1911 yılında Sakızlı Müşir Kazım Paşa tarafından *Splendid Oteli* ile birlikte aynı tarihte kendi ikameti için yaptırılmıştır. Konut olarak inşa edilen yapı, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla *İdeal Pansiyon* adıyla pansiyon olarak işletilmiş olup, yakın geçmişte başlayan kapsamlı restorasyon çalışmaları henüz bitmiştir. Halk arasında “Küçük Splendid” adıyla da bilinen yapının aslına uygun olarak gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonrasında da özgün durumu korumakta olduğu görülmektedir (Şekil 126 ve 127).

Şekil 126. Restorasyon Sonrası Kazım Paşa Köşkü

Kaynak: Kadir Can kişisel arşivi

Şekil 127. Restorasyon Sonrası Kazım Paşa Köşkü (Amil Faruk Gezen-2021)

Doré Oteli (Lazaridis Oteli)

Saat Meydanı'nda yer alan, giriş kat üzerinde iki normal kat ve bir bodrum kattan oluşan kâgir bir 19. yüzyıl sonu yapısıdır. Bitişik nizamda yer alan yapının Saat Meydanı'na ve Fenerbahçeli Lefter Sokağı'na bakan her iki cephesinde de girişi mevcuttur. Bu iki giriş arasında yol kutundan birkaç basamak yüksekte yer alan zemin katı, her iki tarafında dükkanların yer aldığı koridor biçiminde bir pasaj niteliğindedir. Bu özelliğiyle adada ünik bir yapı olduğu söylenebilecek olan söz konusu binanın üst katları geçmişte otel olarak kullanılmış olup günümüzde konut ve ticarethane olarak kullanılmaktadır. Teras katındaki çatı örtüsünün sonradan eklendiği tahmin edilen yapının, günümüzde bu eklenti haricinde özgün durumunu korumakta olduğu söylenebilir (Şekil 128).

Şekil 128. Günümüzde İş Hamı ve Pasaj Olarak Kullanılan Doré (Lazaridis) Oteli (Amil Faruk Gezen-2021)

Peuçak Köşkü

Maden Mahallesi, Yılmaz Türk Caddesi 82 numarada yer alan, setler halinde bir bahçeye sahip, kâgir kürsü katından sonra iki katlı ahşap köşktür. 1910 yılında konut olarak inşa edilen yapı, 1961’den bu yana yapı sahipleri tarafından *Villa Rifat* adı ile pansiyon ve otel olarak işletilmektedir (Tuğlacı, 1989). Orijinal halini halen korumakta olan yapı asimetrik bir plan düzenine sahip olup, ön cephede yer alan ve Birinci Ulusal Mimari akımında sıklıkla görülen sivri kemerli pencerelerle benzeşen kemerli balkon kapılarıyla dikkat çekmektedir. (Şekil 129 ve 130).

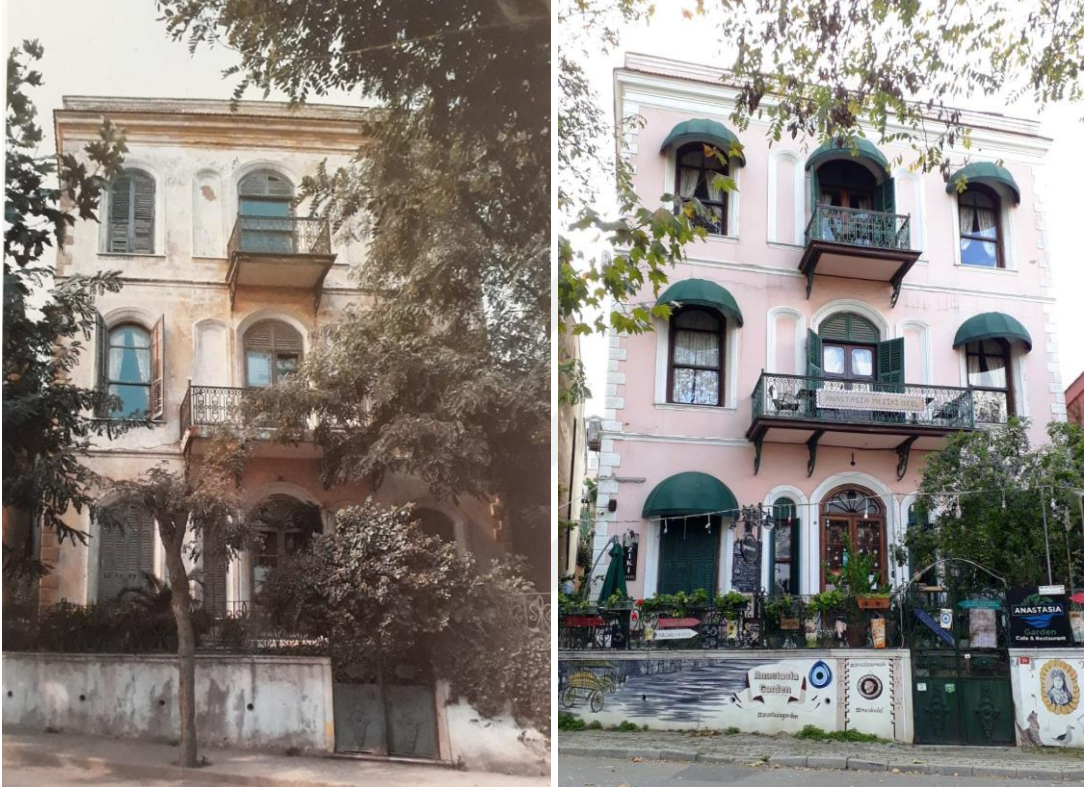
Şekil 129-130. 1980 ve 2020 Yıllarında (Amil Faruk Gezen-2020) Peuçak Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi. (Şekil 129)

Meziki Köşkü

Maden Mahallesi, Malûl Gazi Caddesi 24 numarada yer alan, üç normal kat ve bir çatı katından oluşan on altı odalı kâgir bir 19. yüzyıl yapısıdır. Yol kotundan bir miktar yüksekte konumlanan bir bahçe içerisinde konut olarak inşa edilen yapı yakın geçmişte restorasyon geçirmiş olup, bu restorasyon pencere kepenklerinin

kaldırılması dışında aslına tamamen uygun bir restorasyondur. Günümüzde *Meziki Otel* adıyla otel olarak işletilen yapı (Şekil 131 ve 132) dış cephede kemerli pencereleri ve ferforje balkon parmaklıklarıyla karakterize iken, iç mekanda ise duvar süslemeleriyle dikkat çekmektedir.

Şekil 131-132. Restorasyon Öncesinde ve Günümüzde (Amil Faruk Gezen-2020)
Meziki Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi. (Şekil 131)

Prinkipo Palas (Rum Yetimhanesi)

26.000 metrekare büyüklüğünde geniş bir arazi içerisinde yer alan 6 katlı, 102,5 metre uzunluğunda ve 35 metre genişliğinde, 206 oda, 2 adet yemek salonu, geniş bir mutfak, konser salonu, revir gibi bölümleri ile dünyanın en büyük ahşap binası olma özelliğine sahip Art-Nouveau yapıdır (Gülersoy, 2001a). Mimar Alexandre Vallauray tarafından tasarlanan ve 1898 yılında yapımına başlanan söz

konusu yapı, *Wagon Lits* adlı Fransız demiryolu şirketinin konaklama tesislerini işleten *Compaigne Internationale des Grands Hotels* adlı yan firma tarafından İstanbul'da işletilen *Pera Palace*'ın yazlık şubesi olması amacıyla *Prinkipo Palace* adıyla tasarlanmıştır.¹¹ Fakat yapımının tamamlanmasının ardından Sultan II. Abdülhamit tarafından faaliyete geçmesine izin verilmeyen yapı, Zarifi ailesi tarafından satın alınarak Rum Cemaati için yetimhane olarak kullanılması şartıyla Rum Patrikhanesi'ne bağışlanmıştır. 1903 yılında yetimhane olarak hizmete giren yapı, 1. Dünya Savaşı yıllarında ise önce birkaç yıllığına Kuleli Askeri Lisesi'ne ev sahipliği yapmış, daha sonra bir süre Rus muhacirler için barınma amaçlı kullanılmış ve 1920 yılında İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tekrar yetimhaneye çevrilmiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Rum Cemaatine ait yetimhane olarak kullanılmaya devam eden yapı en istikrarlı kullanım dönemini yaşamış olmakla birlikte, öğrenci sayısının giderek azalması dolayısıyla 1964 yılında mevcut öğrencilerin farklı binalara dağıtılması akabinde kapatılmıştır (Millas, 2014; Akpınar, 2014a ve Gülersoy, 2001a). Yapının doğu cephesi yönünde ana yapı ile aynı dönemde inşa edilen, ana yapıyla benzer tasarım detaylarına sahip 2 katlı kare planlı bir köşk yer almakta olup yetimhane döneminde okul binası olarak kullanılmıştır. Günümüzde söz konusu her iki yapı da özgün durumlarını sürdürmüş olsa da faaliyetlerine son verildiğinden bu yana metruk durumda olup son derece bakımsız ve harap durumdadır (Şekil 133).

¹¹ Bu noktada Gülersoy, araştırmaları sonucunda edindiği bilgilerden yola çıkarak, yapıyı inşa ettiren şirketin *Compaigne Internationale des Grands Hotels* olduğu yönündeki genel kanaate katılmadığını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Gülersoy, Ç. (2001a). *Büyükada Yetimhanesi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

Şekil 133. Prinkipo Palas (Rum Yetimhanesi)

Kaynak: <https://listelist.com/buyukada-rum-yetimhanesi/>

3.2.2.3. Fiziksel ve İşlevsel Değişimler

Hotel des Etrangers (Sümer Palas)

Günümüzde deniz otobüsü iskelesinin bulunduğu konumun batı tarafındaki alanda deniz kıyısında yer almış yalı niteliğinde bir otel binasıdır. Söz konusu bina, daha küçük bir yapı olan ve *Hotel Calypso* adıyla işletilen iki katlı ahşap otelin 20. yüzyıl başında çıkan bir yangın sonucu yanması ve yol kotundaki (daha sonraları *Akasya Oteli* adını alacak olan) yeni binasına taşınmasının ardından o yapının yerine aynı konumda daha geniş ve üç katlı olarak inşa edilen yapıdır (Şekil 134). Yapımının ardından *Hotel des Etrangers* adı ile hizmete açılan otel Cumhuriyet döneminde ise *Sümer Palas* adını almıştır.¹² 20. yüzyıl sonlarında bu yapı da yangın geçirmiş ve yalnız dış cephe bakımından aslına kısmen benzeyen bir görünümle betonarme taşıyıcı sistemli bir apartman olarak yeniden inşa edilmiştir (Gülersoy, 1997). En çok dikkat çeken farklılık ise ön cephede her iki yanda bulunan simetrik

¹² *Hotel des Etrangers* adı, Saat Meydanı'nda yer alan ve günümüzde *Princess Oteli* adıyla işletilen otel tarafından da bir dönem kullanılmıştır (Gülersoy, 1997).

tepe süslemeli alınlıkların ve çatı parapetinin yeni yapıda kaldırılarak saçaklı ve kiremit örtülü çatı uygulanmış olmasıdır (Şekil 135).

Şekil 134. 20. Yüzyıl Başlarında Hotel Des Etrangers (Sümer Palas)

Kaynak: <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2011/03/31-2565.html>

Şekil 135. Apartman Olarak Yeniden İnşa Edilen Hotel Des Etrangers / Sümer Palas (Amil Faruk Gezen-2021)

Hotel Calypso (Akasya Oteli)

Yirmi Üç Nisan Caddesi 32 numarada yer alan, kâgir iki bodrum kat ve üç ahşap kattan ibaret kuleli yapıdır. Söz konusu yapı, kendisinden hemen aşağıda deniz kenarında yer almış olan *Hotel Calypso*'nun 20. yüzyıl başında çıkan bir yangın sonucunda yanmasının ardından taşındığı ve hizmet verdiği ikinci binadır. 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen bu yapı, 1930'lu yıllardan itibaren *Akasya Oteli* adıyla hizmet vermiştir. 1979 yılında geçirdiği bir yangın sonucunda yanan bina 1984 yılında betonarme bir apartman olarak sadece dış cephesiyle aslına uygunluk gösteren biçimde yeniden inşa edilmiştir (Akpınar, 2014a). Yeni yapı sadece dış cephe olarak aslına benzemekle birlikte, orijinal yapıda kule üstünde yer alan külahın da günümüzdeki yapıda bulunmadığı görülmektedir (Şekil 136 ve 137).

Şekil 136. Calypso (Akasya) Oteli (1910 Yılı)

Kaynak: Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 137. Calypso (Akasya) Otelinin Günümüzdeki Durumu
(Amil Faruk Gezen-2020)

Agopyan Köşkü

Nizam Mahallesi'nde, Çankaya Caddesi üzerinde 1 numarada konumlanan dört katlı, yirmi iki odalı Neo-gotik tarzdaki ahşap yapıdır. Bir 19. yüzyıl yapısı olan ve Agopyan köşkü olarak bilinen yapı, ilk başta konut olarak inşa edilmiş olup, sonraları *Çankaya Palas* ismiyle otel ve pansiyon olarak kullanılmıştır. 1984 yılında ise yıkılarak yeniden yapılmış ve betonarme karkas taşıyıcı sistemle inşa edilerek apartmana dönüştürülmüştür (Millas, 2013). Çankaya Meydanı'na hakim bir ikonikliğe sahip olan yapının dış cephesi aslı ile birebir uygunluk göstermekle birlikte iç mekan biçimlenişi orijinalinden farklıdır. Yapı zengin ahşap işçilikli cephesiyle dikkat çekerken, at nalı kemerli çatı alınlığıyla belirginleşen ön cephe çıkmasının, yapıya karakterini veren en belirgin mimari unsur olduğu söylenebilir (Şekil 138 ve 139).

Şekil 138. Agopyan Köşkü'nün (Çankaya Palas) Eski Hali

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 139. Agopyan Köşkü'nün (Çankaya Palas) Günümüzdeki Durumu
(Amil Faruk Gezen-2020)

Ağasi Efendi Köşkü

Nizam Mahallesi'nde, Peltek Sokak ile Müjde Sokak arasında konumlanan parselde yer alan, kâgir bir zemin kat üzerinde yükselen iki normal kat ve bir çatı katından oluşan ahşap yapıdır. Bina 1. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bir dönem otel olarak kullanılmıştır. (Tuğlacı, 1989). Söz konusu dört katlı yapı günümüzde betonarme karkas bir apartman olup, aslına sadece ahşap kaplama dış cephede biçimlenişi ve bezemeleriyle uygunluk göstermektedir (Şekil 140, 141, 142, 143). Meyilli bir arazide konumlanması dolayısıyla üst sokağa bakan arka cephesindeki giriş kapısı yapının ikinci katına denk gelmektedir. Kavisli bir k laha sahip cihann ması, çok parçalı çatısı, işlemeli çatı saçakları, geniş balkon ve teraslarıyla ikonik bir yapı olduğu söylenbilir.

Şekil 140-141. Restorasyon  ncesi Ağasi Efendi Köşkü ( n ve Arka Cepheler)

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

**Şekil 142-143. Ağasi Efendi Köşkü'nün Günümüzdeki Durumu
(Ön ve Arka Cepheler) (Amil Faruk Gezen-2020)**

Sahak Mesrob Ermeni Okulu

Büyükkada'da nüfusu artış gösteren Ermeni Gregoryen cemaatinin eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla 1906 yılında yapımı tamamlanarak öğretime açılan ve 1924 yılına kadar faaliyet gösteren söz konusu ahşap yapı, Maden Mahallesi, Alparslan Sokak 1 numarada yer almaktadır. Uzun yıllar boş kalan yapı, zamanla harap olduğundan 1987 yılında kendiliğinden yıkılmış ve ifraz görerek yeniden inşa edilmiştir (Tuğlacı, 1989). Betonarme taşıyıcı sistemle inşa edilen yapı günümüzde apartman olarak kullanılmaktadır. Orijinal halinden bir kat fazla inşa edilen yapının iç mekan ve dış cephe bakımından özgün tasarımından uzaklaştığı görülmektedir. Eski yapıda ön cephede sadece ikinci katta yer alan balkon, yeni yapıda ikinci ve üçüncü katlarda mevcut olup, özgün halinde yer alan üç kemerli saçığın da kaldırılmış olduğu görülmektedir (Şekil 144 ve 145).

Şekil 144. Sahak Mesrob Ermeni Okulu Yıkılmadan Önce

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 145. Apartman Olarak Restore Edilen Sahak Mesrob Ermeni Okulu

(Amil Faruk Gezen-2020)

Pashalakis Oteli

Bugünkü Çınar Caddesi ile Şehbal Sokağı'nın kesiştiği köşede yer alan üç katlı ahşap yapıdır. 1900 yılı sonrasında kısa bir süre belediyenin yerleştiği söz konusu bina, mütareke yıllarına kadar karakol olarak kullanılmıştır (Tuğlacı, 1989). 1990'larda yıktırılan yapının yerine aslına uygunluk gözetilmeden ahşap kaplı betonarme bir apartman yapılmıştır. Söz konusu yapının eski yapıyla iç mekan veya cephe düzeni bakımından pek bir benzerliği kalmamıştır. Geçmişte yapının girişinin ve Çınar Caddesi'ne bakan bahçe kapısının bulunduğu avluya da başka bir yapının inşa edilmiş olduğu görülmektedir (Şekil 146 ve 147).

Şekil 146. Pashalakis Oteli'nin Jandarma Karakolu Olduğu 1920'li Yıllardan Fotoğrafi

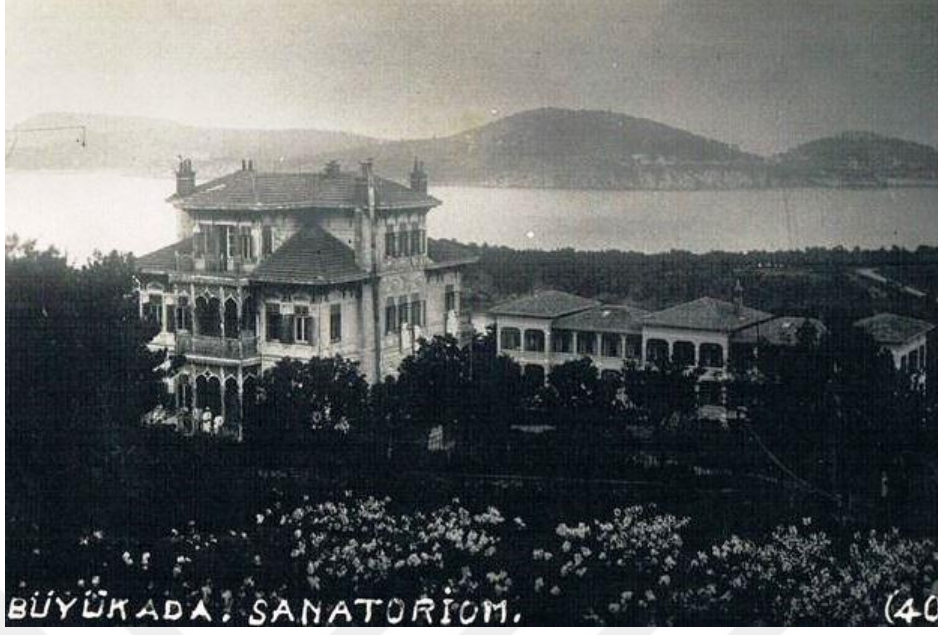
Kaynak: Gülersoy, Ç. (1997). *Büyükada: Dün/Yesterday*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.

Şekil 147. Pashalakis Otelî'nin Günümüzdeki Durumu (Amil Faruk Gezen-2020)

Bedirhan Paşa Köşkü

Büyük Tur Yolu üzerinde geniş bir arazi içinde yer alan yapının mimarı Vedat Tek olup, ilk sahibi olan Bedirhan Paşa'nın varisleri tarafından 1920'li yıllarda Dr. Musa Kazım Bey'e satılmıştır. Dr. Musa Kazım Bey tarafından satın alınan söz konusu arazide 1923 yılında özel bir sanatoryum açılmıştır. Köşk, sanatoryum kompleksi kapsamında kadınlar pavyonu ve idare binası olarak kullanılmıştır. Köşkün deniz yönündeki arazide ise erkekler için ayrı bir betonarme bina inşa edilmiş olup sanatoryumun kapanmasından beri metruk vaziyettedir. Sanatoryum 1970'li yıllara kadar hizmet vermiş, ardından *Soytaş Tatil Köyleri Organizasyon Yatırım ve Tic. A.Ş.* tarafından satın alınıp bir süre devre mülk olarak işletilmiştir (Akpınar, 2014a; Tuğlacı, 1989). Günümüzde ise *Mavi Club* adıyla otel ve restoran hizmeti vermektedir. Köşk, yapıldığından beri bir yıkım geçirmemiş olsa da dış cephede bazı eklenti ve tadilatlarla gerçekleştirilen değişiklikler gözlemlenebilmektedir (Şekil 148 ve 149).

Şekil 148. Sanatoryum Olarak Kullanıldığı Yıllarda Bedirhan Paşa Köşkü Ve Aşağıda Sanatoryumun İkinci Binası

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/499125571179995794/>

Şekil 149. Günümüzde Otel Olarak Kullanılan Bedirhan Paşa Köşkü

Kaynak: <https://www.adalarturizm.org/cms/en/where-to-stay/find-your-hotel-on-the-princes-islands?pid=57&sid=237:Club-Mavi-Buyukada>

Hotel Savoy (Turing Oteli)

Çankaya Caddesi 19 numarada yol kotundan bir miktar alçakta geniş bir bahçe içerisinde yer alan dört katlı kare planlı ahşap bir 19. yüzyıl yapısıdır. Otel olarak kullanılagelen bina, 1980’li yıllarda yıkılarak sadece ahşap dış cephe kaplamasıyla aslına benzeyen betonarme taşıyıcı sitemli bir apartman olarak yeniden inşa edilmiştir (Akpınar, 2014a). Binanın yol ve deniz cephelerinde geniş balkon ve teraslar mevcuttur (Şekil 150). Eski fotoğrafları bulunamadığından geçirdiği fiziksel değişimler detaylı yorumlanamamakla birlikte, yapının kendi içinde simetrik bir düzene sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 150. Günümüzde Bir Apartman Olan Savoy Oteli (Amil Faruk Gezen-2021)

Saat Kulesi

Kendi adıyla anılmakta olan Saat Meydanı’nda yer alan tek katlı sekizgen planlı bir yapıdır. Yapı 1918 yılında *Antoine Sagredo* isimli şarap firması tarafından yaptırılmış ve bir süre içki satışı için kullanılmasının ardından günümüze kadar saat kulesi olarak kullanılagelmiştir (Zorer, 2005). Yapının mimarisinin, inşa edildiği

tarihten itibaren çeşitli dönemlerde geçirdiği onarımlarda kısım kısım yapılan müdahaleler sonucunda bütünüyle değiştiğini söylemek mümkündür (Şekil 151, 152 ve 153). Eski fotoğraflardan orijinal haliyle karşılaştırıldığında ilk restorasyonda yapının bir miktar yükseltildiği, tepesini örten soğanımsı formlu külahın sivriltilerek koni biçimini aldığı ve kenarlarının ise genişletilerek yapıyı çevreleyen bir saçak formu verildiği görülmektedir. Bu arada orijinal yapıda yer alan saçak altı furuşların kaldırıldığı ve yapı duvarına metal bir plaka yardımıyla saat asıldığı görülmektedir (Şekil 153). Daha sonra ise bu saat kaldırılmış ve yapının saçak altında yer alan alınlıkları üzerine farklı yönlere bakacak şekilde üç adet saat yerleştirilmiştir. Yakın geçmişte son hali üzerinden aslına uygun bir restorasyon geçiren yapı, günümüzde *İş Bankası* kullanımında bir saat kulesi olarak hizmet vermektedir. Büyükkada Saat Kulesi, geçirdiği fiziksel ve işlevsel değişimler sonrasında günümüzdeki haliyle adanın mimari bağlamda simgesi haline gelmiş ünik bir yapıdır.

Şekil 151. Saat Kulesi'nin İlk Hali (Sagredo Şarap Firması Satış Pavyonu)

Kaynak: <https://www.facebook.com/dunyamirasiadalar/posts/410731926048378/>

Şekil 152. Restorasyon Sonrası Saat Kulesi

Kaynak: <https://www.adagazetesi.com.tr/buyukada-saat-kulesi-ne-zaman-orijinal-olacak.html/buyukada-saat-kulesi-ne-zaman-orijinal-olacak-30842#main>

Şekil 153. Günümüzde Saat Kulesi (Amil Faruk Gezen-2021)

Selekt Lokantası

Gülistan Caddesi 101 numarada köşe konumda yer alan tek katlı ahşap bir erken 20. yüzyıl yapısıdır. Yüzyıl ortalarında kadar lokanta olarak kullanılan yapı, 1945 yılında *Yapı Kredi Bankası* tarafından satın alınmış ve o tarihten günümüze kadar banka olarak kullanılmıştır (Akpınar, 2014). Eski fotoğraflarıyla bugünkü durumu karşılaştırıldığında, restorasyon esnasında yapının tüm giyotin pencerelerinin kaldırılarak yerlerine büyük boyutlu kare formlu pencerelerin yerleştirildiği ve yan sokağa bakan kapısının da kaldırıldığı görülmektedir (Şekil 154 ve 155). Ayrıca iç mekanın da yapının yeni işlevinin gereği olarak radikal değişimler geçirdiğini ve özgün haliyle bir benzerliğinin kalmadığını söylemek mümkündür. Yapı günümüzde banka olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Şekil 154. 20. Yüzyıl Başlarında Selekt Lokantası

Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/TURKIYEDEKI.ADALAR/photos/b%C3%BCy%C3%BCkada-select-lokantas%C4%B1/419694990270/>

Şekil 155. Günümüzde Yapı Kredi Bankası Olan Selekt Lokantası
(Amil Faruk Gezen-2021)

3.2.2.4. Kayıp Yapılar

Büyükada'da bir dönemler var olup tarihsel süreç içinde çeşitli nedenlerle yıkılarak yok edilmiş ve bugün yerinde başka yapıların yükseldiği, ya da boş kalan yerinde bir takım izlerine hâlâ rastlanabilen kayıp yapılar mevcuttur. Bu yapılar ortadan kalkmış olsa bile, yerel tarih anlatımlarında hâlâ adı geçmekte olan ve hatta bazen bulunduğu bölgeye adını veren ve günümüzde dahi söz konusu bölgelerin halen o adla çağrılmasına neden olan yapılardır. Bu yapıların somut izlerini sürmek günümüz koşullarında mümkün olmasa da eski fotoğraf veya çizimlerden yola çıkılarak değişimin “yok olma” yüzünü ortaya koymanın, palimpseste doğru yol gösterecek yeni argümanlar sunacağı düşünülmektedir.

Aya Yani Kilisesi

Büyükada Saat Meydanı'nda bugün etrafı demir parmaklıkla çevrili, içerisinde Büyükada Kalesi'nin 1453 tarihinde İstanbul'un fethinden kısa bir süre önce Baltaoğlu Süleyman Paşa tarafından fethini özetleyen kitabesiyle bir sütunun yer aldığı küçük parkın bulunduğu noktada (Şekil 156) yer alan Aya Yani Kilisesi

1926 yılında meydan düzenleme çalışmaları esnasında belediye tarafından yıktırılmıştır. Küçük bir kilise olması dolayısıyla daha çok bir şapel olarak nitelendirilebilecek yapının (Şekil 157) tarihi için Millas, 17. yüzyıl sonlarını işaret etmektedir (Millas, 2013). Günümüzde yapıya ait somut hiçbir iz görülememektedir (Şekil 156 ve 158).

Şekil 156. Geçmişte Aya Yani Kilisesi'nin Bulunduğu Konumun Günümüzdeki Durumu (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 157. Saat Meydanı ve Aya Yani Kilisesi

Kaynak: https://adalarpostasi.com/2017/04/08/2826/img_4859/

Şekil 158. Günümüzde Saat Meydanı ve Aya Yani Kilisesi'nin Konumu
(Amil Faruk Gezen-2020)

Eski Kaymakamlık Binası / Hükümet Konağı

Millas'ın 1927 yılında çıkan bir yangında yandığını kaydederek 1895 yılına ait bir fotoğrafını paylaştığı ilk Kaymakamlık binasının, 1918 tarihli Necip Bey haritası üzerinden okunduğunda, bugünkü Adalar İlçe Emniyet Müdürlüğü binasının bulunduğu konumda yer almış olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 160). Mimari üslubu ve biçimini yorumlayabilmeye yönelik yeterince detay içermese de, Millas'ın paylaştığı fotoğraftan demir parmaklıklı geniş verandası ve kepenkli pencereleri görülebilen yapının ahşap bir yapı olduğu tahmin edilmektedir (Millas, 2013) (Şekil 159). Necip Bey haritası üzerindeki konumlanışına bakıldığında, söz konusu yapının uzun bir cepheye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hükümet Konağı olarak kullanılmış olan yapının alt katı ise Polis Merkezi olarak kullanılmıştır (Ekici, 2010). Günümüze hiçbir izi kalmayan yapının bulunduğu alanda günümüzde Adalar Emniyet Müdürlüğü ile birlikte park niteliğinde küçük bir yeşil alan yer almaktadır (Şekil 161).

Şekil 159. Eski Kaymakamlık Binası

Kaynak: Millas, A. (2013). *Hala Hatırlıyorum= Ακόμα θυμάμαι= I Still Remember*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 160. Eski Kaymakamlık Binası'nın Necip Bey Haritasındaki Konumu

Kaynak: <https://www.levant.com.tr/urun/3486007/osmanli-istanbul-adalar-haritasi-necip-bey-istanbul-rehberi-buyukada>

Şekil 161. Eski Kaymakamlık Binası'nın Yerinde Bulunan İlçe Emniyet Müdürlüğü ve Park (Amil Faruk Gezen-2021)

Jandarma Karakolu

Eski Kaymakamlık binasının hemen yanında konumlanan, inşası 1910 yılında kararlaştırılan fakat tamamlanamadan yarım kalmış olan yapıdır. 1922 yılında Kaymakamlık binasının alt katında yer alan Polis Merkezinin bu yapıya taşınması için yapının eksiklerinin tamamlanmasına karar verilmiştir (Ekici, 2010). Projesinden görüldüğü kadarıyla sade bir tasarıma sahip olan ve kagir bir yapı olduğu tahmin edilen söz konusu iki katlı binanın (Şekil 162) 1927 yılında çıkan yangında Kaymakamlık binası ile birlikte yok olduğu düşünülmektedir. Her iki yapının birlikte bulunduğu alan günümüzde Adalar İlçe Emniyet Müdürlüğü ve yanındaki yeşil alanın bulunduğu alandır.

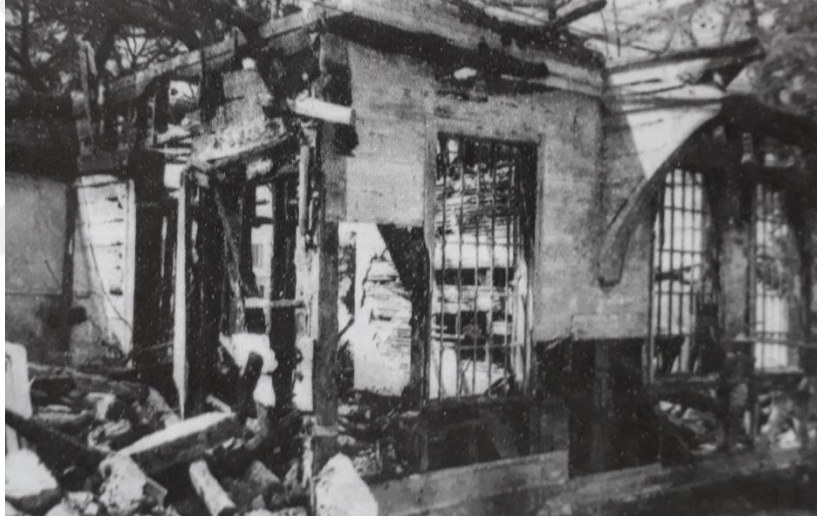

Şekil 162. Jandarma Karakolu'na Ait Proje

Kaynak: Ekici, C. (2010). *Belgelerde İstanbul Adaları*. İstanbul: Adalar Kültür Derneği Yayınları.

Rossolato (Şakir Paşa) Köşkü

Şehbal Sokağı'nda bugünkü 22 ve 24 numaralı parselleri kapsayan büyük bir bahçe içerisinde yer alan; yirmi dört oda, iki salon, üç kiler, mutfak, kahve ocağı, çamaşırhane, motorhane ve bir ahırdan oluşan, üç katlı ahşap bir 19. yüzyıl yapısı olan köşk, 1900 yılında Mehmed Şakir Paşa tarafından satın alınıp aile konutu olarak kullanıldığı için Şakir Paşa Köşkü adıyla da bilinmektedir (Binark, 2000). Köşk, daha sonraları metruk durumda iken 1974 yılında yıkılmış ve ifraz gören arsaya betonarme apartmanlar inşa edilmiştir (Tuğlacı,1989). Günümüzde köşkten geriye sadece Şehbal Sokağı'na bakan bahçe girişinin bulunduğu duvarların bir kısmı kalmıştır (Şekil 164).

Şekil 163. Son Günlerinde Rossolato (Şakir Paşa) Köşkü

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 164. Rossolato (Şakir Paşa) Köşkü'nden Günümüze Kalan Bahçe Duvarı
(Amil Faruk Gezen-2020)

Kangelaris Köşkü

Şehit Recep Koç Caddesi ile Özdemir Sokağı'nın kesiştiği konumda bulunan iki katlı ahşap köşk, 1984 yılında yanmış ve yeniden inşa edilmediği için günümüze ulaşamamıştır. Millas, söz konusu yapının adanın en eski evlerinden olduğunu kaydetmektedir (Millas, 2013). Yapı, tüm cepheye yayılan furuşlu çıkmalarıyla dikkat çekmekte olup, ön cephedeki üçgen alınlığın ve yan cephedeki çeyrek daire formu çatı detayının ise yapının en karakteristik unsurları olduğu söylenebilir. Bugün köşke ait somut bir iz bulunmamakla birlikte köşkün bulunduğu parselde de başka herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Parsel günümüzde bisiklet park yeri olarak kullanılmaktadır (Şekil 165, 166 ve 167).

Şekil 165. Kangelaris Köşkü'nün Özdemir Sokağı'na Bakan Cephesi

Kaynak: Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 166. Kangelaris Köşkü'nün Şehit Recep Koç Caddesi'ne Bakan Cephesi

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 167. Kangelaris Köşkü Arsasının Günümüzdeki Durumu
(Amil Faruk Gezen-2020)

Plaj Oteli

Şehit Recep Koç Caddesi ve sahilin doldurulmasıyla oluşturulan yürüyüş yolu arasında, bugünkü Adalar Belediye Başkanlığı binasının bitişiğinde bulunan boş arazi geçmişte *Plaj Oteli*'nin yer aldığı alandır. 20. yüzyıl başlarında *Hotel de la Plage* adıyla denize sıfır konumda inşa edilen üç katlı ahşap yapı 1990 yılında geçirdiği bir yangında tamamen yanmıştır (Akpınar, 2014a). Yol cephesinden bakıldığında simetrik, deniz cephesinden bakıldığında ise asimetrik bir cephe düzenine sahip bir yapı olan *Plaj Oteli*'nin en karakteristik özelliği, sahil doldurulmadan önce doğrudan denize girme imkanı sunan bir balkonun bulunduğu camekânlı geniş salonudur. Günümüzde yapıya ait herhangi bir iz bulunmamaktadır (Şekil 168, 169 ve 170).

Şekil 168. Plaj Oteli'nin Deniz Cephesi

Kaynak: Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 169. Plaj Oteli'nin Yol Cephesi

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 170. Plaj Oteli'nin Bulunduğu Arsanın Günümüzdeki Durumu
(Amil Faruk Gezen-2020)

Giacomo Oteli

Yirmi Üç Nisan Caddesi üzerinde bugün *Anadolu Kulübü* binasının bulunduğu konumda yer almış üç katlı ahşap yapıdır. 1905 yılında geçirdiği bir yangında tamamen yanmış ve bulunduğu yere 1908 yılında İngiliz Viktoryan mimarisini yansıtan tasarımıyla *Prinkipo Yat Kulübü* (bugünkü *Anadolu Kulübü*) binası inşa edilmiştir (Genim'den akt. Doral, 2020) (Şekil 171, 172). *Hotel Giacomo* adıyla hizmet verdiği yıllarda üzerinde bulunduğu cadde de Giacomo (Cakomo) Caddesi olarak adlandırılmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde Yirmi Üç Nisan Caddesi olarak isim değiştirmiştir (Millas, 2013). Yapıdan günümüze kalan tek iz, *Anadolu Kulübü* merkez binasının yan tarafında kalan ve bir dönemler *Anadolu Kulübü* için de ana giriş kapısı olarak kullanılmış olan demir bahçe kapısıdır.

Şekil 171. Giacomo Otel'i'ni Gösteren Bir Kartpostal

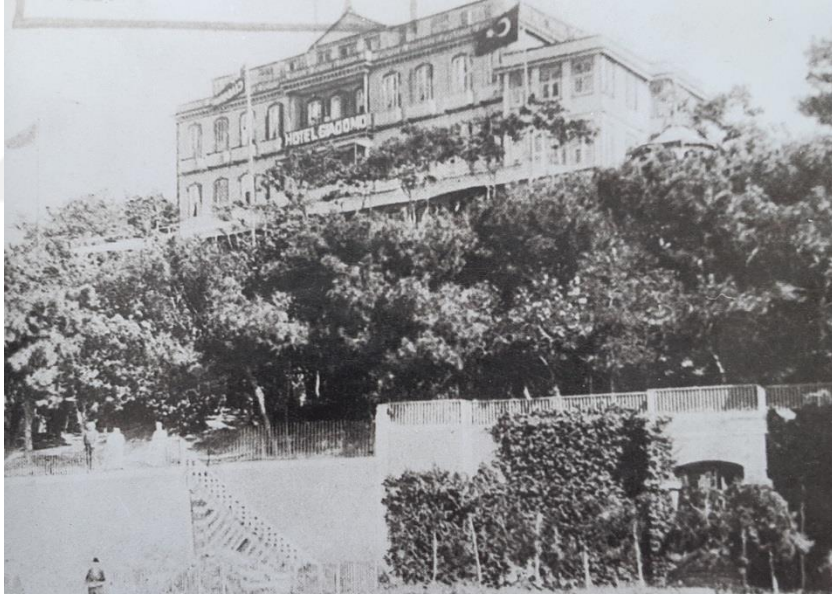
Kaynak: Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 172. Günümüzde Giacomo Otel'i'nin Yerinde Bulunan Anadolu Kulübü Binası (Amil Faruk Gezen-2020)

Comidas Malikânesi

Yıkılan ve yerinde günümüzde *Anadolu Kulübü* binasının yer aldığı *Giacomo Oteli*'nin arkasında (Şekil 171'de sağdaki yapı) denize hakim bir konumda yer alan binadır. Gülersoy binayı; denize nazır, büyük ve gösterişli bir kâgir yapı olarak anlatmakta ve *Comidas Malikânesi* olarak adlandırmaktadır. Bina, *Giacomo Oteli*'nin işletmecisi Logotheti kardeşler tarafından kiralanarak otel bünyesine katılmış ve her iki blok birlikte *Giacomo Oteli* olarak işletilmiştir (Gülersoy, 1997). Söz konusu dört katlı yapı, geniş teras ve balkonlarıyla dikkat çeken ikonik bir yapı iken, 1905 yılında çıkan yangında otel bünyesindeki diğer ahşap blokla birlikte yanmış ve ortadan kalkmıştır (Şekil 173). Binanın bulunduğu konumda günümüzde *Anadolu Kulübü* ana binası yer almaktadır (Şekil 174).

Şekil 173. Hotel Giacomo Bünyesindeki Comidas Malikânesi

Kaynak: Gülersoy, Ç. (1997). *Büyükada: Dün/Yesterday*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.

Şekil 174. Günümüzde Comidas Malikânesi Yerinde Bulunan Anadolu Kulübü

Kaynak: <http://anadolukulubu.com/tr/fotograf-galerisi/>

Zarifi Köşkü

Bugün *Anadolu Kulübü* arazisi dahilinde kalan alanda yer almış, üç katlı ahşap bir yapıdır. Söz konusu yapı, simetrik düzenli cephesinde zengin bir ahşap işçiliğiyle ampir ve Viktoryan üsluplardan detaylar taşıyan eklektik karakterli bir köşktür. Zarifi Köşkü, 1910 yılında satın alınarak *Prinkipo Yat Kulübü* bünyesine katılmış ve Cumhuriyet Dönemi'nde de *Anadolu Kulübü* bünyesinde hizmet vermeye devam etmiş olup, 1956 yılında söktürülerek yerine kulübün Turgut Cansever ve Abdurrahman Hancı tarafından tasarlanan bugünkü betonarme otel binası¹³ inşa edilmiştir (Goloğlu, 1981). Söz konusu yapıdan günümüze somut bir iz kalmamıştır (Şekil 175 ve 176).

¹³ Söz konusu yapı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hasol, D. (2017). *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*. İstanbul: YEM Yayın.

Şekil 175. Zarifi Köşkü Yıkılmadan Önce

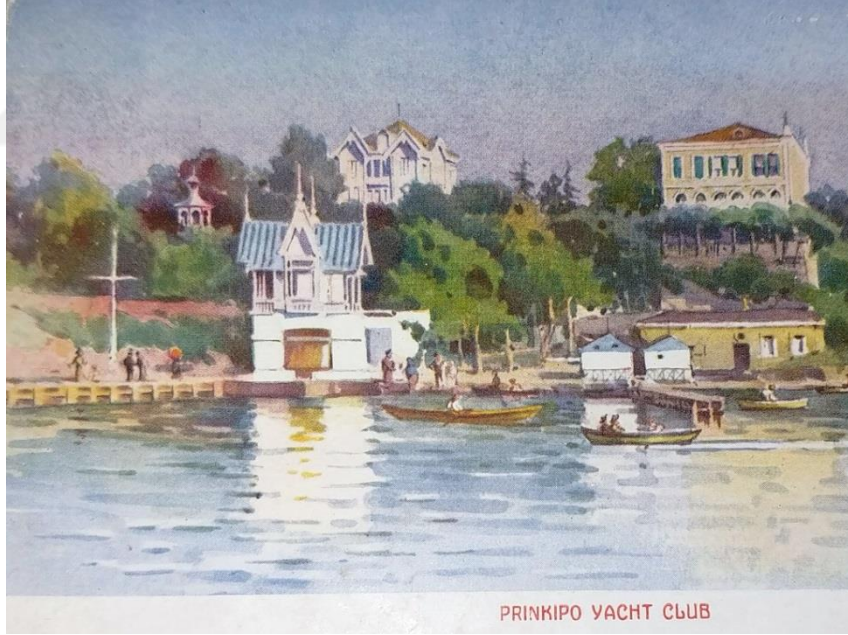
Kaynak: Gülersoy, Ç. (1997). *Büyükada: Dün/Yesterday*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.

Şekil 176. Günümüzde Zarifi Köşkü'nün Yerinde Bulunan Anadolu Kulübü Otel Binası (Amil Faruk Gezen-2020)

Zarifi Deniz Köşkü

Günümüzde *Anadolu Kulübü* bünyesinde kalan alanda, deniz kıyısında yer almış olan, kare planlı köşktür. Denize bakan cephesiyle birlikte üç tarafını çevreleyen seyir terası, işlemeli saçakları ve çadırımsı sivri çatısıyla karakterize olan söz konusu ahşap yapı, kemerlerle birbirine bağlanan dört adet kolondan oluşan kâgir bir kürsü katı üzerinde yer almıştır (Şekil 177 ve 178). Söz konusu yapı Zarifi köşküne ait küçük bir deniz köşkü niteliğinde iken, bulunduğu alanın *Prinkipo Yat Kulübü* ve daha sonra *Anadolu Kulübü*'ne ait olduğu dönemlerde de kulübün sosyal donatılarından biri olarak kullanılmıştır (Millas, 2014). Zarifi köşkü ile üslupsal bütünlük içerisinde bir tasarıma sahip olan köşk, 1979 yılında gerçekleştirilen plaj düzenlemeleri esnasında yıkılmış olup, bulunduğu konumda günümüzde *Anadolu Kulübü*'ne ait plaj tesisleri yer almaktadır (Goloğlu, 1981) (Şekil 179).

Şekil 177. Zarifi Deniz Köşkü

Kaynak: <https://www.kadikoymezat.net/muzayede/8064/10-firsat-mezati-kartpostal-fotokart-fotograf-efemera/sayfa/1?tagId=10571>

Şekil 178. Zarifi Deniz Köşkü

Kaynak: Gülersoy, Ç. (1997). *Büyükada: Dün/Yesterday*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.

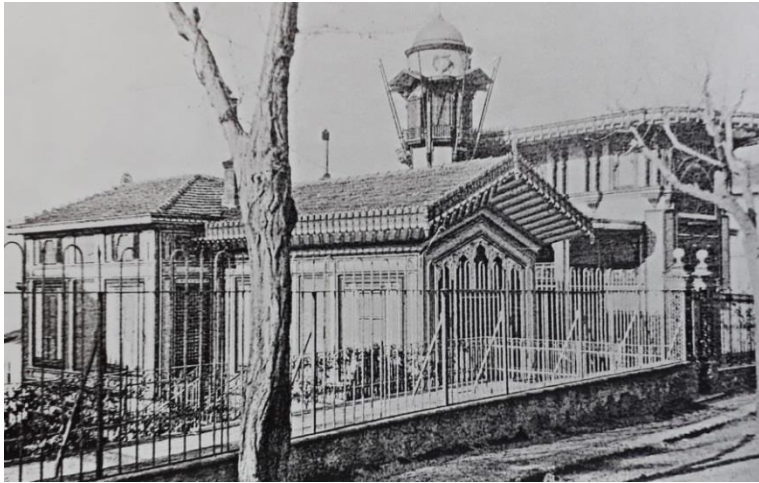

Şekil 179. Zarifi Deniz Köşkü'nün Bulunduğu Konum (Günümüzde Anadolu Kulübü Plaj Tesisleri)

Kaynak: <http://anadolukulubu.com/tr/fotograf-galerisi/>

Rallis Köşkü

Çankaya Caddesi üzerinde yer alan köşk, parçaları Hindistan'dan prefabrike olarak getirilerek yerinde monte edilen ve süslemelerinden dolayı halk arasında "Sedefli Köşk" olarak da bilinen ahşap yapıdır. Eğrisel saçağı ve beşik çatısıyla iki parçalı ön cephe ve küçük bir minareyi andıran cihannümasıyla dikkat çeken bir 19. yüzyıl yapısı olan köşk, 1956 yılında geçirdiği bir yangında tamamen yanmıştır (Tuğlacı,1989). Köşkün arsası olan 40 numaralı konum üzerinde bugün Sedef Apartmanı yer almaktadır (Şekil 180, 181, 182).

Şekil 180-181. Rallis Köşkü'nün Çankaya Caddesi'ne Bakan Cephesi

Kaynak: Millas, A. (2013). *Hala Hatırlıyorum= Ακόμα θυμάμαι= I Still Remember*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Şekil 182. Günümüzde Rallis Köşkü'nün Yerinde Bulunan Sedef Apartmanı
(Amil Faruk Gezen-2020)

Antuan Azaryan Köşkü

Çankaya Caddesi üzerinde, içerisinde Manuk Azaryan Köşkü'nün bulunduğu *Seferoğlu Kulübü* arazisinin tam karşısında bulunan 43 numaralı parselde yer almış ahşap köşktür. Söz konusu yapıdan günümüze kalan tek iz, üzerinde köşkün sahibi Antuan Azaryan'ın adı ve soyadının baş harflerinden oluşan monogramın yer aldığı bahçe kapısıdır (Tuğlacı, 1989). Eski fotoğrafları bulunamayan köşkün yerinde bugün betonarme bir apartman yer almaktadır. Söz konusu köşke ait bahçe kapısı ile köşkün yerinde yükselen betonarme apartmanın aynı konumda bir arada gözlemlenebiliyor olmasının, palimpseste geçmişle bugünün üst üste görülebilirliğini alanda somutlaştırarak yansıtan bir birliktelik örneği oluşturduğu düşünülebilir¹⁴ (Şekil 183).

¹⁴ Bu durum bir katmanlı birliktelik örneği sunmakta olup, söz konusu birliktelikten Bölüm 3.3.'de yeniden bahsedilmiştir.

Şekil 183. Antuan Azaryan Köşkü'ne Ait “AA” Monogramlı Bahçe Kapısı Ve Günümüzde Köşkün Yerinde Bulunan Apartman (Amil Faruk Gezen-2020)

Motola Evi

Çankaya Caddesi 74 numarada yer alan ve 1950’li yıllarda inşa edilmiş bir villa olan Motola evi, betonarme strüktürde bir modern mimarlık örneğidir. Deniz manzarasına hakim geniş terasları ve dış cephede taş kaplama yüzeylerle karakterize olan yapı, asimetrik bir plan ve cephe düzenine sahiptir. Yapı “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıkları” kapsamına alınmamış olduğundan 2017 yılında yıktırılmış olup, yerinde bugün üç katlı betonarme bir apartman yükselmektedir (Şekil 184 ve 185).

Şekil 184. Motola Evi'nin Yol Cephesi

Kaynak: <https://adalarpostasi.com/2017/09/18/2842/>

**Şekil 185. Günümüzde Motola Evi'nin Yerinde Bulunan Yapı
(Amil Faruk Gezen-2020)**

Ziya Paşa Köşkü

Ziya Paşa Sokak'ta, 5, 7 ve 9 numaralı parseller üzerinde, yol kotundan yüksekte geniş bir arazi içinde yer almış olan yapı kompleksidir. (Tuğlacı, 1989). 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen köşkler, 20. yüzyılın ikinci yarısında yıkılmış ve yerine üçer katlı ve betonarme taşıyıcı sistemle iki blok halinde Ziya Paşa apartmanları inşa edilmiştir (Şekil 186). Köşke ait bir fotoğraf bulunamamış olduğundan mimarisiyle ilgili detaylı bilgi edinilememiş olsa da; Tuğlacı, İtalyan bir mimara tasarlattırılan söz konusu yapının haremlik, selamlık ve müştemilat bölümlerinden oluşan üç parçalı bir kompleks olduğunu ve yapının planlarının Viyana'dan getirildiğini kaydetmekte olup; haremlik olarak kullanılan ana yapının dört katlı ve yirmi iki odalı bir köşk olduğunu belirtmektedir. Yapı kompleksinden günümüze kalan kısımlar; arsanın yol sınırında yer alan ve köşkün ahır, seyis odaları ve arabalıkları olarak kullanılmış olan eklentilerdir (a.g.e.). Bu eklentiler ikişer katlı yapılar olup günümüzde konut olarak kullanılmaktadırlar (Şekil 187).

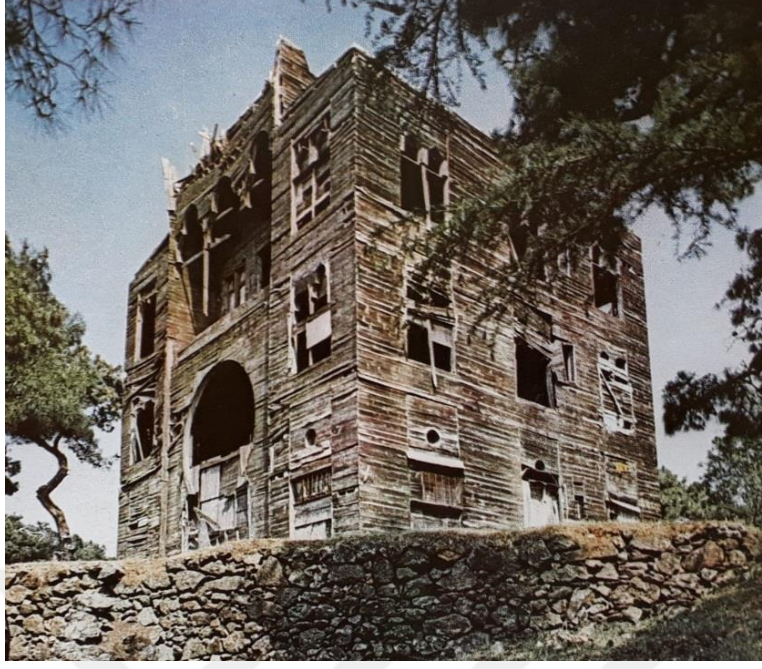
Şekil 186. Ziya Paşa Köşkü'nün Yerinde İnşa Edilen Apartmanlar
(Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 187. Ziya Paşa Köşkü Kompleksinden Kalan Ek Yapılar
(Amil Faruk Gezen-2021)

Hintıryan Köşkü

Çarkıfelek Sokak'ta geniş bir arazi içinde yer alan kare planlı üç katlı ahşap köşktür. İlk başta Ermeni kilisesi olarak kullanılmak amacıyla inşasına başlanan yapı, Dr. Hintır Hintıryan mülkiyetinde konut olarak kullanılmış ve daha sonra terkedilmiştir (Millas, 2014). Ön cephede en üst katta yer alan üç kemerli balkon ve ikinci kata kadar yükselen at nalı kemerli ana girişin yapının en dikkat çekici unsurları olduğu söylenebilir (Şekil 188). 1980'li yıllarda yıkılmış olan yapıya ait izlerden günümüze sadece giriş merdivenleri, temelleri ve kâgir müstemilat binası ile bahçe duvarı kalıntıları ulaşabilmiştir (Şekil 189).

Şekil 188. Hınıryan Köşkü Yıkılmadan  nce

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Şekil 189. Günümüzde Hınıryan Köşkü'n n Yeri (Amil Faruk Gezen-2021)

Eski Hamson Evi (Villa Hamson)

Nizam Caddesi üzerinde bugün 24 numarada yer alan Dr. Rıza Derviş Villası'nın bulunduğu arazide yola bitişik konumda yer almış olan, 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen tek katlı kâgir yapıdır. Yapı 1952 yılında yıktırıldıktan sonra Hamson ailesine ait olan arazi birkaç parselde bölünerek satılmış ve bugün üzerinde daha sonra yine aynı aile tarafından yol kotundan biraz aşağıda inşa edilen ikinci Hamson Evi, Dr. Rıza Derviş Evi ve Kolay Evi gibi (söz konusu yapılar için bkz. Bölüm 3.1.3.) 20. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen konutların da bulunduğu parseller ortaya çıkmıştır (Akpınar, 2014a; Millas, 2014; Bulutoğlu, 2020). Günümüzde kendisine ait hiçbir iz kalmayan yapının bulunabilen tek fotoğrafından görülebildiği kadarıyla zemin katı üzerinde küçük bir çatı katı bulunan, işlemeli çatı saçaklarıyla ve Neo-gotik stile yakınsayan sivri kemerli giriş kapısı ve pencereleriyle dikkat çeken bir kâgir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 190).

Şekil 190. Hamson Evi'nin Yol Cephesi

Kaynak: <https://adalidergisi.com/cms/2020-2029/2020/sayi-184-ekim-2020/makale/3243/buyukadali-hamson-ailesi-ve-yeni-hamson-evi-nin-kaderi>

Şekil 191. Eski Hamson Evi'nin Bulunduğu Konumun Günümüzdeki Durumu
(Amil Faruk Gezen-2021)

Değirmen/Un Fabrikası

Nizam Mahallesi'nde, Yahşi Bey Sokağı'nda bulunan *Değirmen Plajı*'nın ve etrafında konutların bulunduğu birkaç parselin kapladığı alanda yer almış büyük bir tesistir. 1834 yılında Tantavizade Halit Bey tarafından inşa ettirilen söz konusu tesis, birçok kez sahip değiştirmiş bir fabrika olmakla birlikte 1. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'un un ihtiyacının da karşılanmaya çalışıldığı bir tesistir. Daha sonraları terkedilen ve yıkılan fabrikanın yerinde 1951 yılında plaj, havuz, tenis kortu ve restoran gibi tesisleriyle *Değirmen Kulüp* işletmeye açılmıştır (Akpınar, 2014a). 1984'ten sonra çevrede birkaç villa inşa edilmesiyle plaj kısmı küçülmüş olan kulüp günümüzde hizmet vermeye devam etmektedir (Şekil 193). Fabrikadan geriye fotoğraflar ve sözlü tarih dışında herhangi bir iz kalmamış olsa da, gerek Büyükkada'da yer almış endüstriyel bir yapı olması gerekse bulunduğu alanda yer alan kulübün ve civarının halen "Değirmen" adıyla anılıyor olması dolayısıyla adanın tarihine mal olmuş önemli bir yapı olduğu söylenebilir (Şekil 192).

Şekil 192. Un Fabrikası ve Nizam Koyu

Kaynak: https://www.kitantik.com/product/ISTANBUL-BUYUKADA-NIZAM-PLAJI-KARTPOSTALI_0z8kglthl895ak1nq5

Şekil 193. Günümüzde Un Fabrikası'nın Yerinde Bulunan Değirmen Plajı

Kaynak: <https://www.facebook.com/degirmenplaji/>

Büyükada Hamamı ve Hrysovelonis Köşkü

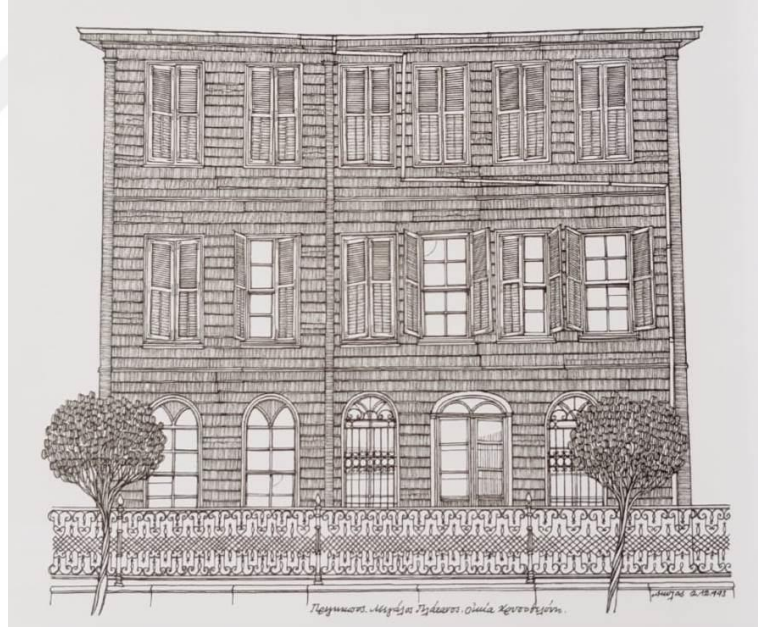
Eskiden “Hamam Sokak” olarak kendi adıyla anılmakta olan, günümüzdeki adıyla Firuz Sokak'ta yer alan hamamdır. Türker, hamamın daha önceleri Çınar Caddesi'nde yer alan bir ahşap köşkün özel hamamı iken, 1910 yılında satın alınarak çarşı hamamına dönüştürülen altı kurnalı küçük bir hamam olduğunu ve 1990'lı yıllarda kapatılıp yıkıldığını kaydetmektedir (Türker, 2004). Benzer şekilde Millas da söz konusu hamamın aynı yerde bulunan Hrysovelonis köşküne ait olduğunu kaydetmektedir (Millas, 2013). Köşke ve hamama ait fotoğraflar bulunamamış olup; köşkün yer aldığı konumda günümüzde dış cephesi ahşap kaplama üç katlı betonarme bir apartman (Şekil 195), arka sokakta hamamın bulunduğu konumda ise bitişik nizam konutlar yer almaktadır (Şekil 194). Söz konusu hamamın yıkılmasıyla Büyükada'nın, adadaki yapı stoku içinde tarihi nitelikte bir yapıyı kaybetmesinin yanı sıra adanın tek hamamı olması nedeniyle fonksiyonel yönden de ünük bir yapıyı kaybettiği söylenebilir.

Şekil 194. Firuz Sokak'ta Hamamın Bulunduğu Konumun Günümüzdeki Durumu (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 195. Günümüzde Hrysovelonis Köşkü'nün Yerinde Bulunan Yapılar
(Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 196. Hrysovelonis Köşkü'nü Gösteren Akillas Millas'a Ait El Çizimi

Kaynak: Millas, A. (2013). *Hala Hatırlıyorum= Ακόμα Θυμάμαι= I Still Remember*. İstanbul: Adalı Yayınları.

Büyükada'daki yerleşik alan, yüzyıllardır sürekli ikamet amaçlı kullanılmakta iken, iki asra yaklaşan bir süredir de aynı zamanda sayfiye amaçlı kullanılan bir yerleşim yeridir. Adanın merkezi yerleşiminde bitişik nizamda konumlanan apartmanlardaki dairelerin çoğu yaz-kış sürekli ikamet amaçlı kullanılmakta iken, özellikle ada merkezinden uzaklaştıkça ayrık nizamda konumlanan apartmanlarda ve sitelerde ise yazlık kullanımın ön plana çıktığını görmek mümkündür. Bu özelliğiyle “yazlıkçılık” faktörünün adadaki yapıları çevrenin özel mülkiyet yüzünde gerçekleştiren fiziksel ve işlevsel değişimlerde büyük payı olduğu bir gerçektir. Bunun en belirgin örneği ise, adadaki müstakil ev, köşk, villa gibi birçok yapının özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yıkılarak yerine apartmanların ve sitelerin yapılmasıdır. Bu durumun sonucunda birçok yapı ortadan kaybolmuş ve Büyükada, mimari mirasını oluşturan yapı stoku içerisinde gerek fonksiyonel bakımdan gerekse tasarım değeri yönünden önem arz eden ve gelecekteki tasarımlara da esin kaynağı olabilecek nitelikte birçok ikonik yapıyı yitirmiştir. Aynı zamanda söz gelimi bir köşkün yıkılmadan, bulunduğu parselin ifraz edilmesiyle oluşan yeni parsellere apartman veya sitelerin inşa edilmesi de söz konusu olmuştur. Ayrıca bazı ahşap köşkların yıkılıp, yerine aslına sadece ahşap kaplama dış cepheleriyle uygunluk gösteren betonarme apartmanların inşa edilmesi gibi örneklerin de mevcut olduğu görülmektedir. Bu yapılar, dış cepheleriyle eski yapının birebir aynısı olduğu izlenimini verse de, iç mekanda yapının orijinal haliyle bir benzerliğin kalmadığı, sadece kabuğun korunduğu yapılarıdır.

Diğer yandan adada fiziksel ve işlevsel değişim geçiren yapıların büyük bir kısmını otel yapılarının ya da daha doğru bir deyişle “servis ömrünün herhangi bir döneminde otel veya pansiyon gibi konaklama kullanımına hizmet veren yapıların” oluşturduğu da dikkat çekici ayrı bir gerçektir. Söz konusu yapılar arasında otel olarak inşa edilip daha sonra başka amaçlara hizmet veren yapılar olmakla birlikte, sonradan otel kullanımına geçmiş yapılar da mevcuttur. Türker, Büyükada'da otelciliğin en parlak günlerini 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında yaşadığını, söz konusu dönemlerde adadaki otellerin müşteri profili, hizmet kalitesi ve sosyal donatılarıyla belki de batı standartlarının bile üzerinde hizmet vermiş olduklarını ifade etmektedir (Türker, 2004). Dolayısıyla “otelcilik/konaklama işletmeciliği” faktörünün de tıpkı yazlıkçılık faktörü gibi adada yapı ölçekli değişimler üzerinde

etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü yapıların kullanım ömrünün herhangi bir döneminde otel kullanımına hizmet vermesinin, söz konusu yapının doğal olarak işlevsel değişim geçirmesini sağlaması bir yana, otel olma vasfının gerektirdiği düzen ve donatılar gereği fiziksel değişim geçirmesini de büyük oranda kaçınılmaz kıldığı düşünülebilir. Adadaki işlevsel değişimler arasında göze çarpan diğer bir faktör olan eğitim faktörününse, servis ömrünün herhangi bir döneminde okul olarak kullanılmış olan yapılara bakıldığında, direkt olarak fiziksel bağlamda bir değişime neden olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde özel bir mülkiyetken daha sonra kamu kullanımına geçmiş olan yapılara bakıldığında “kamu kullanımına geçme” durumunun da kendi başına bir fiziksel değişim sebebi olmadığı görülmüştür.

Dolayısıyla yapılan incelemeler sonucunda yangın, deprem veya kendi kendine çökme gibi yapısal bütünlüğü bozan doğal durumlar dışında; aslına uygun olmayan restorasyonlar, konut bağlamında salt fiziksel değişim getiren “müstakilden apartmana dönüştürme” gibi etkenlerin yanında genel anlamda işlev değişimiyle birlikte fiziksel değişimi de büyük oranda kaçınılmaz kılan yazlıkçılık, otelcilik gibi faaliyetlere yönelik kullanımların da yapı ölçekli değişimleri fiziksel bağlamda etkileyen başat faktörler olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Alan ve yapı ölçekli değişimlerin tarihsel süreçteki seyrinin yanı sıra, incelenen yapıların alandaki konumlarını görmek bakımından yerleşim planı üzerinde yapı ölçekli değişimler bağlamında kategorize edilmesinin alan araştırmasını destekleyici göstergeler sunacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle fiziksel ve işlevsel değişim geçiren yapılar ve kayıp yapılar; Büyükkada'nın halihazır planında yerleşime açık bölgenin altı eşit parçaya bölünmesiyle oluşan planlar üzerinde, inşa edildikleri tarihten günümüze kadar geçirdikleri değişim çeşitlerine göre renklendirilmiş ve yapı ölçekli değişimler planlar üzerinde bir arada gösterilmeye çalışılmıştır. İncelenen yapılar adadaki yerleşik alanın geneline yayılım göstermekte olup, değişimler söz konusu altı eşit planda yer alan kara parçalarından beşinde görülebilmektedir (bkz. Ek-1).

3.2.3. Toponimik Değişimler

Bir yerin ilk defa adlandırılmasında; o yerin doğal durumundan kaynaklanan coğrafi bir nitelik; bir kişi veya grup tarafından o yerde bir kez, birkaç kez ya da bir süreç boyunca gerçekleştirilen herhangi bir faaliyet ya da yaşanmış bir olay; veya orada yaşamış ve toplumun bir kısmı tarafından tanınan bir kişi veya ailenin adı, lakabı ya da ünü gibi faktörlerin başat faktörler olduğunu söylemek mümkündür. Bunu takiben yerin insan yaşamına bağlı olarak zaman içerisinde aldığı yerleşik düzenle birlikte oluşan sokak, cadde, meydan, semt, mahalle ve benzeri yerleşim birimlerinin isimlendirilmesiyle günümüzde tarif edilmekte olan herhangi bir adresin şekillendiği düşünülebilir. Bir kent biriminin veya genel anlamda bir yerin isminin değişmesi ise en temel örneğiyle bir adres tarifinin değişmesine yol açar. Bir yerin bugünkü adıyla adlandırılma öyküsü araştırıldığında; eski addan referans alınarak veya eski ad ile herhangi bir bağlantı ya da benzerlik kalmayacak şekilde yerin yeniden adlandırılmış olduğu gerçekliğine ulaşılabileceği gibi eski adın halk ağzında zamanla doğal bir değişime uğramasıyla bugünkü söyleyişe evrildiği sonucuna da varılabilir. Bu noktada organik bir biçimde değişen veya herhangi bir nedenle değiştirilen yer isimleri üzerine düşünüldüğünde tıpkı palimpsestteki gibi bir üst üste yazılma ve okunma gerçekliği göze çarpmaktadır. Nitekim Ayataç ve Turhan'a göre; yerin oluşum ve değişimine yönelik okumalar, yerin fiziksel dokusu üzerinden yapılabildiği gibi yer isimleri üzerinden de yapılabilir. Zira yer isimleri sadece adres tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda fonksiyonel, tarihi, kültürel ve yapısal bir işaret olarak mekanın sosyal ve kültürel kimliğini de ortaya koyar (Ayataç ve Turhan, 2018). Bu düşüncelerden hareketle değişim incelemeleri içerisinde bir üçüncü başlık olarak toponimik değişimlere bakmanın da palimpsesti işaret eden tanıklıklar göstereceği, bu tanıklıkların zaman ve mekan ilişkisini karşılıklı yorumlayabilmek adına argümanlar sunacağı kanısına varılmıştır.

Bu bölümde Büyükkada için değinilen toponimik değişimler sadece şehirselleşimi kapsamaktadır. Zira, adada kentsel yerleşim alanları dışındaki yer adlarında meydana gelmiş olan değişimlerin de genel anlamda bir kültürel katmanlaşma durumuna işaret ediyor olduğu kabul edilmekle birlikte, konunun bu yönü çalışmanın kapsamı dışında kaldığından toponimik değişimler yalnızca

üzerinde yerleşim bulunan veya yerleşim amacıyla olmasa dahi diğer nedenlerle bir şekilde yapılaşmış yerler üzerinden örneklendirilmiştir.

Büyükada'da sokak ve cadde isimlerinde gerçekleşen değişimleri Antoine Raymund tarafından hazırlanan 1912 tarihli "Plan de Prinkipo" adı ile basılmış haritalar üzerinde somut bir şekilde örneklemek mümkündür. Söz konusu haritalara bakıldığında haritanın kendi çizim tekniği ile yazılmış birçok eski sokak ve cadde ismi üzerine el ile yeniden isim yazıldığı görülmektedir. Sadece bu haritaların bile eski ve yeni bir arada görmek bakımından, adadaki toponimik değişimlerin üst üste görülebildiği bir palimpsest izlenimi verdikleri düşünülebilir (Şekil 197 ve 198).

Şekil 197. Büyükada'da Sokak ve Cadde İsimlerindeki Değişimlerden Bazılarının Raymund Haritalarında Görünümü

Kaynak: Raymund, A. (1912). Plan de Prinkipo.

Şekil 198. Büyükkada'da Sokak ve Cadde İsimlerindeki Değişimlerden Bazılarının Raymund Haritalarında Görünümü

Kaynak: Raymund, A. (1912). Plan de Prinkipo.

Büyükkada'daki sokak ve caddelerin, meydanların, mahalle ve mevkilerin büyük çoğunluğu çeşitli dönemlerde isim değiştirmiştir. Özellikle sokak ve cadde isimleri incelendiğinde adadaki çoğu sokak ve caddenin bir veya iki kez isim değiştirdiği görülmektedir. Bu değişimlerin çoğunu salt Raymund haritaları üzerinden okumak mümkün olduğu gibi; İstanbul Şehremaneti Harita Şubesi Müdürü Mühendis Necip Bey tarafından hazırlanan 1918 tarihli ve 1/5000 ölçekli haritalardan (Şekil 199) okunan ilk isimleri, İstanbul Şehremaneti Başkâtibi Osman Nuri Ergin tarafından hazırlanan ve İstanbul Belediyesi tarafından 1934 yılında bastırılmış olan İstanbul Şehri Rehberi ya da İstanbul Belediyesi Müfettişi Hayrettin Lokmanoğlu tarafından hazırlanmış olan 1955 yılı basımı Haritalı İstanbul Şehir Rehberi gibi rehberlerde geçen yeni isimlerle karşılaştırarak da saptamak mümkündür. Bahsi geçen kaynaklar arasında karşılaştırma yapıldığında söz konusu isim değişikliklerinin büyük çoğunluğunun Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlayan

dönemde gerçekleştiği söylenebilir. İkinci kez değişen bazı isimleri ise söz konusu kaynaklar ile günümüzde kullanılan isimler arasında yapılan karşılaştırmalar sonucunda saptamak mümkündür. Hatta bugün alanda gözlem yaparken dahi yakın geçmişte ismi değişen bazı sokakların önceki ve yeni isimlerini gösteren tabelaları bir arada görerek bazı son değişimleri saptamak mümkün olabilmektedir. İsim değişimleri esnasında bazı sokak ve caddelerin bölünerek, bazılarının birleştirilerek adlandırılmış olduğu, bazı çıkmaz sokakların açılarak sokağa dönüştürüldüğü, bazı sokakların caddeye dönüştürüldüğü görülmektedir (Tablo 3). İsimleri değişmeyen az sayıdaki sokak ve caddeye ise burada değinilmemiştir.¹⁵

Şekil 199. 1918 Tarihli Necip Bey Haritasında Büyükada Sokak ve Caddeleri

Kaynak: <https://www.levant.com.tr/urun/3486007/osmanli-istanbul-adalar-haritasi-necip-bey-istanbul-rehberi-buyukada>

¹⁵ Adadaki sokak ve caddelerin ilk isimlerinin yaklaşık %90'ı değişmiştir. Değişmeyen az sayıdaki ilk isme ve yakın geçmişte imara açılarak parselasyonu yapılan kesimlerde bulunan ve yapılaşma sonucu sokak olma niteliği kazanarak sonradan isimlendirilen bazı yollara verilen isimlere ise burada değinilmemiştir.

Tablo 3. Büyükada’da Sokak ve Cadde İsimlerindeki Değişimler

İLK İSİM	İKİNCİ İSİM	ÜÇÜNCÜ İSİM
Acem Sok.	Kozalak Sok.	
Adalı Sok.	Zambak Sok.	
Amudiya Sok.	Kumsal Sok.	Topuz Sok.
Arslan Sok.	Aslanağzı Sok.	
Aya Dimitri Sok.	Alaçam Sok.	
Aya Nikola Cad.	Yılmaz Türk Cad.	
Aya Yani Sok.	Düz Sok.	
Aziziye Sok.	Müjde Sok.	
Bahçivanoğlu Sok.	Alpaslan Sok.	
	Ceylan Sok.	
Balık Pazarı Cad.	Balıkçıl Cad.	Şehit Belediye Bşk. Recep Koç Cad.
Banyolar Sok.	Banyo Sok.	
Berberoğlu Sok.	Çiçekli Yalı Sok.	
Büyükada Cad.	Altınordu Cad.	
	Kumsal Sok.	
Büyük Aya Dimitri Sok.	Zağnos Paşa Cad.	
Camii Şerif Sok.	Ada Camii Sok.	Hamidiye Camii Sok.
Castelli Sok.	Peşkeş Sok.	Yasemin Sok.
Çınar Sok.	Halikarnas Sok.	
Despot Sok.	Karakuş Sok.	
Diaskelo Cad.	Nizam Ardı Sok.	Şehit Murat Yüksel Sok.
Doğramacı Sok.	Donanma Sok.	
Ekmekçi Sok.	Nevruz Sok.	
Ermeni Kilise Sok.	Kaptan Nuri Sok.	Mehmetçik Sok.
Eski Şalcı Sok.	Kesedar Sok.	
Fabrika Sok.	Yahşi Bey Sok.	
Foscolo Sok.	Bahçelerönü Sok.	
Garufalyes Sok.	Karanfil Deresi Sok.	Lala Hatun Cad.
Giacomo Cad.	Çankaya Cad.	

Güzel Sok.	Güzeller Sok.	
Güzeller Çıkmazı	Eski Türk Mektebi Sok.	
Hacı Fotaki Sok.	Özdemir Sok.	
Hamam Sok.	Firuz Sok.	
Hekim Sok.	Sakarya Sok.	
Hristos Cad.	Kadıyoran Cad.	
John Paşa Sok.	Hamlacı Sok.	
Kalfa Sok.	Türkoğlu Sok.	
Kamelya Sok.	Fatih Sok.	
Kamino Sok.	Kamelya Sok.	
Kantarocak Sok.	Büyük İskele Cad.	
Kaptan Yani Sok.	Nizam Köprüsü Mevkii Sok.	Yahya Kemal Beyatlı Sok.
Karakol Sok.	Kolbaşı Sok.	
Katolik Kilise Sok.	İcadiye Sok.	Yeni Sok.
Kefala Sok.	Kefil Sok.	
Konstantinidis Sokak	Kıvılcım Sok.	
	Zağnos Paşa Cad.	
Küçük Karakol Sok.	Gündüzbey Sok.	
Ladas Sok.	Baş Lala Sok.	
Macar Cad.	Oteller Cad.	Yirmiüç Nisan Cad.
Maden Cad.	Malul Gazi Cad.	
Mecidiye Sok.	Peltek Sok.	
Mosse Yani Sok.	Yel Üfürdü Sok.	
Muradiye Sok.	Muratlı Sok.	
Mustafa Bey Sok.	Konak Sok.	
Nevruz Mevkii Sok.	Bahar Sok.	
Nizam Deresi Sok.	Kırlangıç Sok.	
Panaya Kilise Sok.	İsa Çelebi Sok.	
Panayotaki Sok.	Kanarya Sok.	
Panco Sok.	Pancur Sok.	
Paskal Sok.	Şehbal Sok.	

Patrik Sok.	Gazi Mihal Sok.	
Pervanas Sok.	Pervane Sok.	
Piccolo Sok.	Kanarya Sok.	
Protestan Kilise Sok.	Zühre Sok.	
Rihtım Cad.	Gülistan Sok.	Güldalı Sok.
Salahor Sok.	Ceylan Sok.	
Salhane Sok.	Deniz Kulübü Sok.	
Servili Sok.	Selvili Cami Sok.	
Silici Sok.	Sipahioğlu Sok.	
Simota Sok.	Löküncü Sok.	
Sovacı Sok.	Doğanbey Sok.	
Stavrinos Sok.	Tayyareci Mazlum Sok.	
Stavrinu Sok.	Palamut Sok.	Fenerbahçeli Lefter Sok.
Şalcı Sok.	Büyük Şakir Paşa Sok.	
Timiana Sok.	Temenna Sok.	
Valsami Sok.	Akdemir Sok.	
Yalı Sok.	Albayrak Sok.	
Yazıcı Sok.	Oltacı Sok.	
Yeni Bahçe Sok.	Bahçelievler Sok.	
Zeytinlik Sok.	Aydoğdu Sok.	
1.Banyolar Çıkmazı	Ahsen Sok.	
2.Banyolar Çıkmazı	Mercan Sok.	

Değişen sokak ve cadde isimlerinin büyük bir kısmında Rumcadan Türkçeye dönük bir değişim göze çarpmakla birlikte birkaç İtalyanca ve Fransızca kökenli sokak ismi de Türkçeleştirilmiş ise de, mevcut bazı Türkçe isimlerin de değiştirilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Rumcadan Türkçeye yapılan değişiklikler incelendiğinde bazı sokak ve caddelerin Rumca kökenli isimlerinin söyleniş olarak çağrıştırdığı yakın bir Türkçe sözcük bulunarak yeniden isimlendirildiği, bazılarının ise orijinal isimle söylem veya anlam bakımından herhangi bir benzerliği bulunmayan sözcüklerle isimlendirildiği görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer detay ise; yakın

geçmişte ismi değişen bazı sokaklarda, sokağın eski isminin yazılı olduğu eski tabelalar ile bugünkü ismi gösteren yeni tabelaların günümüzde bir arada görülebildiğidir (Şekil 200 ve 201).

İsim değişikliklerinin gerektirdiği yeniye alışma sürecinin yanı sıra, aynı sokak üzerinde her iki ismin birden görülebiliyor olmasının da adres bulmak bakımından alanda karışıklık arz edebilecek bir durum ortaya çıkardığı söylenebilir. Ancak bu durumun da direkt olarak alanda gözlemlenebilen bir “üst üste okunma” gerçekliği sunuyor olmasıyla çalışmanın temel aldığı kavram olan palimpsesti çağrıştırdığı düşünülebilir. Diğer yandan bu toponimik değişiklikler vasıtasıyla büyük ölçüde azınlık nüfuslar tarafından yapılandırılmış olan Büyükada'nın geçmişinin üstünün örtülmesi istenmiş olabilir. Durum böyle ise palimpsest yaklaşımı ile yapılan inceleme ve derin okumalarda bu gerçekliğin de su yüzüne çıkabileceği görülmektedir. Bu saptama bu tezin okuma aracı olan palimpsestin de araşsal gücünü gösteriyor olabilir.

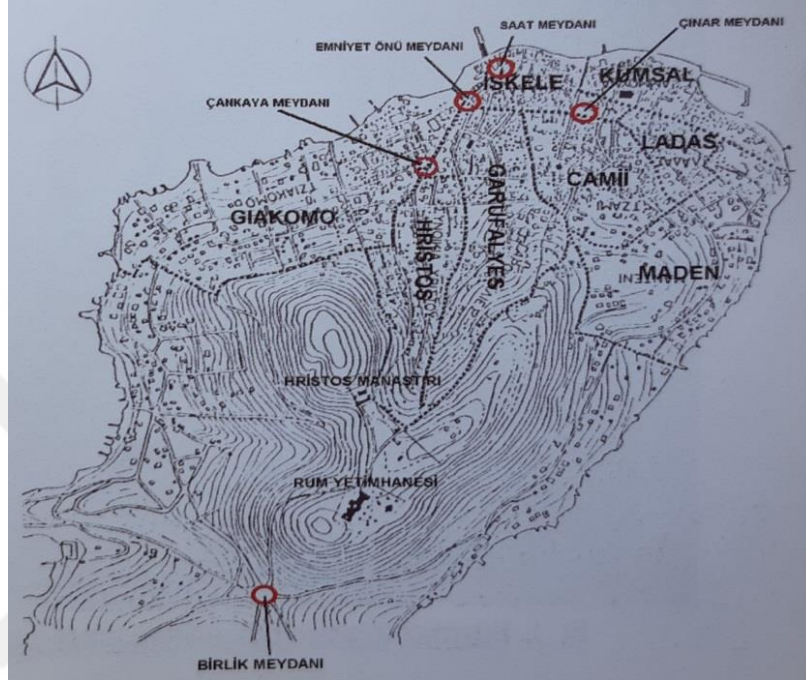
Şekil 200. Büyükada'da İki İsimli Bir Sokak: Kamelya Sokak'tan Fatih Sokağı'na Dönüşüm (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 201. Büyükkada’da İki İsimli Bir Sokak: Gülistan Sokak’tan Güldalı Sokağı’na Dönüşüm (Amil Faruk Gezen-2021)

Büyükkada’daki toponimik değişimler sadece sokak ve cadde adlarıyla sınırlı değildir. Tarihsel sürecin ilerleyişiyle adadaki birçok semt, meydan ve mevki ismi de değişime uğramıştır. Bu değişimlerin gerçekleşmeye başlamasını ise 19. yüzyıla tarihlemek mümkündür. 19. yüzyılda ada iskelesinin konumunun değişmesi akabinde çarşı bölgesinin bugünkü iskeleye doğru genişlemesiyle (bkz. Bölüm 2.3.2.2) eski adıyla “Prinkipos”, Osmanlı dönemi kayıtlarındaki adıyla “Karye-i Rûmiyan” ve halk arasındaki adıyla ise Rumca “köy, oturlan yer” anlamında “Hora” olarak bilinen merkezi yerleşim de doğal olarak genişlemiş ve kendi içinde bir takım mahalle veya semt birimlerine ayrılarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu yerleşim birimleri o dönemlerde çoğunlukla bugün bilinen isimlerinden farklı ve Rumca kökenli isimlere sahiptirler. Merkez bölge etrafında çepçenerek gelişen bu birimleri o dönemki isimleriyle; adanın kuzeydoğu kesimi olan Kumsal bölgesi, Kumsal ile daha doğudaki Maden Mahallesi arasında kalan ve “Ladas Mahallesi” olarak bilinen bölge, Çınar Meydanı’ndan iskeleye kadar uzanan ve “Lonca Mahallesi” adıyla işaret edilen çarşı bölgesi, bugünkü Saat Meydanı ve daha batısını da içine alan “Macar mevkii”, Saat Meydanı ile Nizam Mahallesi arasında kalan “Giacomo Mahallesi”, iskele civarından İsa Tepesi eteklerine doğru uzanan “Hristos Mahallesi” ve merkezden Tepeköy yamaçları ile İsa Tepesi arasında kalan vadiye uzanan “Garufalyes mevkii” olarak sıralamak mümkündür (Millas, 2013). 1911 yılında ise

Büyükkada'nın idari bakımdan altı mahalleye taksimine karar verilmiş ve bu mahalleler; Nizam, Meşrutiyet, Karanfil, Cami, Yalı ve Maden Mahalleleri olarak düzenlenmiştir (Ekici, 2010).¹⁶

Şekil 202. Büyükkada'da Merkez Bölge Çevresinde Gelişen Yerleşimlerin Eski Adları

Kaynak: Zorer, Y. (2005). *Tarihî Gelişim Sürecinde Büyükkada Meydanları*. Büyükkada Kültür Derneği Yayınları

¹⁶ Büyükkada'nın Nizam, Maşrutiyet, Karanfil, Cami, Maden ve Yalı isimleriyle altı mahalleye taksimi konusunu içeren 1911 yılına ait Padişah (Sultan II. Abdülhamid) emri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ekici, C. (2010). *Belgelerde İstanbul Adaları*. İstanbul: Adalar Kültür Derneği Yayınları.

Şekil 203. Büyükada'nın Altı Mahalleye Taksimini Gösteren Plan

Kaynak: Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. Cem Yayınevi.

Osmanlı döneminde Büyükada'nın merkezi yerleşimini oluşturan Karye-i Rûmiyan'ın dışındaki diğer iki yerleşim yerinden biri olarak dönem kayıtlarında¹⁷ "Karye-i Karya" adıyla geçen ve halk arasında halen "Aya Nikola" adıyla anılan bölge ise 1911 yılına gelindiğinde adanın altı mahalleye taksimi sonrasında Maden Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır. Yoğun bir yerleşim yeri olma özelliğini Bizans döneminde kademeli olarak, Osmanlı döneminde ise neredeyse tamamen kaybetmiş olsa da, söz konusu bölgenin Cumhuriyet döneminde ise "Karacabey" mevkii olarak adlandırıldığı görülmektedir (Mamboury, 1943 ve Erdenen, 1961). Bir diğer yerleşim yeri olan ve dönem kayıtlarında "Karye-i Serifiyan", halk arasında ise "Nizam" adıyla bilinen üçüncü yerleşim yeri ise Nizam Mahallesi sınırları dahilinde kalmış olup, yapılaşmanın 19. yüzyılda yayılmasıyla birlikte söz konusu mahallenin yerleşimsel çekirdeğini oluşturmuştur (Millas, 2013).

Cumhuriyet döneminde ise, mahalli idare teşkilatlarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili alınan kararlar sonucunda Büyükada; Maden, Nizam,

¹⁷ Millas, 1545 yılına ait Hudutname kayıtlarındaki tutanaklardan hareketle adada Karye-i Rûmiyan, Karye-i Karya ve Karye-i Serifiyan adlı üç yerleşime işaret etmektedir (Millas, 2013). (bkz. Bölüm 2.3.2.1)

Meşrutiyet, Karanfil, Cami ve Yalı isimli mahallelerinin, “Maden” ve “Nizam” mahalleleri altında birleştirilmesiyle iki muhtarlığa ayrılmıştır. Ancak 1934 yılı basımı İstanbul Şehri Rehberi’nde bu iki muhtarlık kapsamında diğer dört mahalle isminin de hâlâ geçmekte olduğu görülmektedir (Ergin, 1934). Bu mahallelerden Yalı Mahallesi bugün Kumsal semti olarak bilinen bölgeyi ve Ladas mevkiini (bugünkü Başlala Sokak civarı) kapsamakta; Meşrutiyet Mahallesi iskeleden adanın batı yönüne doğru uzanan Çankaya (eski adıyla Giacomo) Caddesi civarını kapsamakta; Cami Mahallesi Hamidiye Camii civarını kapsamakta; Karanfil (eski adıyla Garufalyes) Mahallesi merkezden İsa (eski adıyla Hristos) Tepesine uzanan bölgeyi kapsamakta; Maden Mahallesi adanın doğu kesimini ve Yılmaz Türk Caddesi civarını kapsarken, Nizam mahallesi ise adanın batı kesimini ve Nizam Caddesi civarını kapsamaktadır (Zorer, 2005). Ayrıyeten Büyükkada’nın doğusunda konumlanan ve 20. yüzyılın ikinci yarısında yerleşime açılan Sedefadası¹⁸ da idari bakımdan bir mahalle olarak Büyükkada’nın Maden Mahallesi kapsamına girmekteyse de, bu çalışmanın inceleme alanı dışındadır. Dolayısıyla burada sıralanan fakat muhtarlık olmayan bu beş mahallenin idari olarak Maden ve Nizam Mahalle Muhtarlıkları kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bugün ada kuzey güney ekseninde bir ayrımla; doğu kesimi Maden, batı kesimi ise Nizam mahallesi olmak üzere resmiyette iki mahalleye bölünmüş durumdadır (Şekil 204).

¹⁸ Sedefadası’nın 1956 yılı itibarıyla ağaçlandırılıp yerleşime açılmasıyla ilgili çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hünel, V. (2017). *Adadaki Kulübe*. İstanbul: A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Şekil 204. Büyükada'da Nizam ve Maden Mahalle Sınırları

Kaynak: <https://www.google.com.tr/maps>

Tüm bunların yanında Büyükada'nın kendisinin geçmişten günümüze kadar aldığı isimlerin tarihsel süreçteki evrimi de başlı başına belirgin bir toponimik değişim örneği olarak düşünülebilir. Geç Roma ve Bizans dönemlerinde ilk göze çarpan isimleriyle “Megalo / Megalo Nisi” (Büyük / Büyük Ada), “Prinkipos / Prinkipo Nisi” (Prens / Prens Adası) olarak anılan ada, Osmanlı döneminde (bağlı bulunduğu takımadanın “Kızıl Adalar” olarak isimlendirilmesinden hareketle) “Kızıl Ada” ve “Ada-i Kebir” (Büyük Ada) isimleriyle anılmış ve en nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Cumhuriyet Döneminde ise “Büyük Ada” ismi kullanılır olmuştur (Millas, 2014). Bu noktada en çok dikkat çeken husus; dönemler, yönetimler ve diller değişse de, adanın isminin anlamsal olarak her dönemde aynı kalmış olduğudur. İsimler incelendiğinde, tarihsel süreç boyunca Büyükada'nın isimlendirilmesindeki ana kriterin bağlı bulunduğu takımadada grubunda yer alan diğer adalara kıyasla en büyük ada olmasından hareketle “coğrafi büyüklük” olduğu görülmektedir. Diğer yandan “Prinkipos / Prens Adası” ismi ise, adanın isimlendirilmesindeki bir diğer boyut olan tarihsel boyuta işaret etmektedir (bkz. Bölüm 2.3.1).

3.3. Katmanlı Birliktelikler

Palimpsestin en temel anlamda ve/veya metaforik yan anlamlarıyla; silinerek kaybolan, kaybolmaya direnen ve yeni eklenenlerden oluşan bir bütün olduğu gerçekliği göz önüne alındığında; kentsel alanın palimpsestini ararken de, yok olan, yok olmaya direnen ve yeni eklenenlerden oluşan birliktelikler üzerinde gözlem yapmanın en verimli yöntem olacağı söylenebilir. Bu birliktelikleri gözlemlemek için kuşkusuz yine insan ürünü olan yapılı çevreden yararlanılmalıdır. Nitekim Gür'e göre insan yapısı çevrenin bilgi ileten göstergeleri, ait oldukları dönemin sosyo-kültürel değer ve normlarının ipuçlarını taşır ve anlam iletirler (Gür, 2000). Ancak bu gözlemleri yaparken yapılı çevre içerisinde yapılaşmayla herhangi bir şekilde ilgisi bulunan ve yapısal olan ya da olmayan sessiz tanıklıkların da izlerini sürmek gerekebilir. Çünkü bu izler, fiziksel, tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamlarda yapılaşmanın mevcut durumunun oluşum öyküsünü anlatırken, alanın bir palimpsest gibi katman katman okunmasına ve yerin palimpsestinin gün yüzüne çıkmasına yardımcı olmuş olurlar. Dolayısıyla bu düşünceden hareketle çalışmanın düşünsel akışını destekleyeceği sezilen anlamlandırılabilir nitelikteki her tür katmanlı birlikteliğe, bir örnek olarak çalışmada yer verilmiştir. Aslında bu noktada bir nevi “ideolojik arka planların keşfi”, “çoktan aşınmış formların yeniden keşfi”, “değişik bakış açıları bulma” ve “göstergelerin anlam kazanacağı yeni bağlamlar ortaya çıkarma” gibi edimler sayesinde kentsel yerleşime anlam yaratan bir yapı olarak bakılmış olmaktadır (Eco, 2019). Bu kanının ise, Gür'ün “izler ve anlam arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması işleminde doğru bilginin sezgiler ve mantıksal çıkarımlarla elde edileceği” savıyla temellendirilebileceği düşünülmektedir (Gür, 2000). Dolayısıyla bir şekilde farkına varılan, kendi zamanıyla veya içinden geçtiği diğer dönemlerle bağlantı kurdurabilen anlamlı veya anlamlandırılabilir her tür birliktelik, palimpsestin katmanlarını görünür kılan birer gösterge gibi düşünülebilir.

Tarihin sosyo-kültürel bakımdan farklı dönemlerine tanıklık etmiş eski bir yerleşim birimi olarak Büyükkada'da, yerleşik yaşamın devingenliğinin etkisiyle zaman içerisinde oluşan katmanları değişimler üzerinden somutlaştırarak görmek mümkün olsa da; yere sinmiş olup herhangi bir sınıflandırmaya dâhil edilemeyecek özelliklerde, birbirinden farklı hikâyeleri olan, hatta belki tesadüfen oluşmuş

katmanlılıklar da mevcuttur. Bu katmanlılıklar doğrudan yerle ilgili tarihsel kayıtlardan elde edilmesi zor olan, ancak bu kayıtlardan edinilen bilgilerin sentezlenmesi sonucunda hakkında bir takım bilgilere varılabilen oluşumlardır. Dolayısıyla önceki başlıklarda yer verilen incelemelerde kullanılan örneklere göre daha soyut ve ancak alanda kavranabilir nitelikteki bu oluşumların tespiti bazen sözlü tarihin bazen de sezgisel dayanaklı öngörülerin desteklediği hatırlamaların yardımıyla mümkün olabilmektedir. Günümüzde çoğu ortadan kaybolmuş olsa da Büyükada'nın birçok noktasında bu birliktelikleri halen görebilmek mümkündür. Görülebilen her katman, kendisi yapısal veya yerleşimsel olmasa bile dolaylı olarak bu bağlamlara gönderme yapmakta, oluşturduğu birlikteliğin ve yakın çevresinin yapısal ve yerleşimsel oluşum süreci hakkında bilgi vermektedir. Yani ele alınan örneklerin barındırdığı katmanlar, kendi başlarına asal bir mimari bir birim olmasalar bile, etraflarında bulunan diğer mimari birimlerle birlikte düşünüldüğünde kendi ayırt edici nitelikleri bağlamında anlam taşıyan birimler haline gelmektedirler. Dolayısıyla bu incelemeler aracılığıyla yapılı çevredeki ve mimarideki anlamlar, toplumsal yaşamı şekillendiren kültür şifreleri üzerinden açığa çıkmaktadırlar (Eco, 2019) Söz gelimi bulunduğu konumda kendinden önce var olmuş bir ticari işletmenin, kulübün, yapının ya da bu gibi oluşumların sahiplerinin adını almış yeni bir yapı ya da bu adı yaşatan bir ticari işletme veya bu gibi yapılaşmaların adıyla anılan bir mevki (Şekil 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218); ya da kendinden önce var olmuş bir yapının bahçe kapısı, duvar veya müstemilat gibi eklentilerini ve sınırlayıcı elemanlarını kullanan başka bir yapı (Şekil 205, 206, 207, 208); veya günümüzde özel bir mülkiyetin bahçesinde kalmış bir ziyaretgah olan bir ayazma (Şekil 209-210) sözü edilen katmanlı birlikteliklere birer örnek olarak düşünülebilir.

Şekil 205. Malul Gazi Caddesi'nde Muhiddin Paşa Köşkü'ne Ait Bahçe Kapısı ve Duvarlarının¹⁹ Bir Bölümünü Kullanan Bir Apartman (Amil Faruk Gezen-2020)

Şekil 206. Antuan Azaryan Köşkü'nün Bahçe Kapısı ve Duvarlarını Kullanan Bir Apartman (Amil Faruk Gezen-2020)

¹⁹ Buradaki bahçe kapısı ve duvarlarının geçmişte hangi yapıya ait oldukları tespit edilememiş olup, bitişik parselde yer alan Muhiddin Paşa Köşkü'ne ait bahçe kapısı ve duvarları ile tasarımsal bütünlük içerisinde olmaları nedeniyle geçmişte Muhiddin Paşa Köşkü'ne veya olasılıkla köşkün bugün ortada bulunmayan bir eklentisine ait oldukları tahmin edilmektedir.

Şekil 207. Kadınlar Manastırı'ndan Kalma Bir Nişin Fonksiyonel Kullanımı

Kaynak: <https://adalarpostasi.com/2011/12/24/adalar-postasi-2631-bes-yuzden-fazla-munzevi-kadinin-yasadigi-eski-bir-manastirin-gorkemli-temelleri/>

Şekil 208. Kadınlar Manastırı Kalıntılarına Yaslanan Bir Bahçe Merdiveni

Kaynak: <https://adalarpostasi.com/2011/12/24/adalar-postasi-2631-bes-yuzden-fazla-munzevi-kadinin-yasadigi-eski-bir-manastirin-gorkemli-temelleri/>

Şekil 209-210. Bir Katmanlı Birliktelik Örneği: Özel Bir Mülkiyetin Bahçesinde Yer Alan Aya Fotini Ayazması (Amil Faruk Gezen-2021)

Gür, “Mimari, zamana özgü gereksinimleri karşılamayı hedef edinmiş, sürekli, gelişen bir sanattır. Her bina toplumsal ve kültürel yapı üzerine yazılmış bir öykü, bir simgedir.” der (Gür, 2017). Bir bakıma gereksinimlerin şekillendirdiği alışkanlıklar, mekanların çok boyutlu oluşum ve yerleşim dinamiklerini de kaçınılmaz olarak etkiler. Dolayısıyla mekanları donatan ve destekleyen her türlü ayrıntının konumlanışından dönemlik kullanım amacına kadar birçok değişkenin de bu etkiler altında olduğu söylenebilir. Çünkü dönemsel gereksinimler altında gelişen ve şekillenen kullanım değerleri her dönemin kendi şartları altında ve imkanları doğrultusunda elde var olanı yine o anki ihtiyaca hizmet edecek biçimde değerlendirme güdüsünü beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda tespit edilen ve ele alınan örnekler, gereksinimlere bağlı kullanımların dönemsel olarak kente ve

mimariye yansımalarını somut biçimde göstermektedirler (Şekil 205, 206, 207). Bunun yanında daha çok kültürel bağlam içerisinde kalmakta olup yine belleklerde konsolide olan isimlendirme gibi alışkanlıklar da sonradan şekillenen yerleşimler üzerine yeniden kodlanabilmektedirler. Daha çok toponimiye yansıyor gibi duran bu durumun yapı ölçekli örnekleri de görünür bir katmanlı birliktelik örneği sunmaktadırlar (Şekil 211, 212, 213, 214). Bu yönde ele alınan örneklerse, tıpkı stil tercihlerinde olduğu gibi kültürel boyutlu toplumsal dinamiklerin kente ve mimariye yansımalarını somut bir biçimde göstermektedir. Söz konusu örneklerde yer alan mekanlara ait isim tabelalarının yukarıda sözü edilen katmanlı birlikteliklerin büyük bir kısmının görülmesine yardımcı oldukları söylenebilir.

Şekil 211. Bir Dönemler Golf Kulübünün Yer Aldığı Alanda İnşa Edilen “Golf Apartmanı” (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 212. Geçmişte Riviera Plajı'nın Bulunduğu Alanda İnşa Edilen “Riviera Sitesi” (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 213. Eski Değirmen (Un Fabrikası)'ın Yerinde Kurulan “Değirmen Plajı” (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 214. Ziya Paşa Köşkü Yerinde İnşa Edilen “Ziya Paşa Apartmanı” (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 215. Av. Esat Muhlis Sırmalı Yalısının Bitişğinde Yer Alan “Sırmalı Sitesi” Girişi (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 216. Günümüzde Depo ve Butik Otel Olarak Kullanılan “Arif Ağa’nın Dükkanı”²⁰ (Amil Faruk Gezen-2021)

Şekil 217. Otel Girişinde Yapının Eski Sahibinin Adını Yaşatan Bir Tabela: “Arif Ağa” (Amil Faruk Gezen-2021)

²⁰ Büyükkada’da 1920-1975 yılları arasında faytonculuk mesleğini icra etmiş olan ve bu meslek erbabı arasında tanınmış bir kişi olan “Arif Ağa” lakaplı Arif Karadoğan ve yem satışı yaptığı söz konusu dükkanı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Karadoğan, G. (2018). *Ada’dan Bir Ağa Geçti*. İstanbul: Adalı Yayınları.

**Şekil 218. Günümüzde Dolgu Alanı Olan Eski Limandan Geriye Kalan Tek İz:
“Liman Çıkmazi” (Amil Faruk Gezen-2021)**

Ele alınan ve analiz edilen katmanlı birliktelikler; görece sezgisel dayanaklı saptamalar olduğundan, alan ve yapı ölçekli değişimler ve toponimik değişimler gibi sistematize edilemeseler de kendilerine özgü anlamsal ve tarihsel nitelikleri ve bağlı buldukları mimari birimlerin oluşum öykülerini anlatmaları bağlamında Büyükkada'daki yapılı çevre üzerinde geçmişi katmanlardan izleme imkanı sunmaktadırlar. Bu birliktelikler arasında farklı kullanım alanlarına ait olup birbiriyle ilintisi yok gibi görünen katmanlar, bir öncekini tam olarak silmeden birbirini üzerine yazılmış olduğundan bütünleşik olarak bakıldığında anlamlı bir birliktelik sergilemektedir. Dolayısıyla Tanyeli'nin deyiimiyle “her yeninin, eskilerin yani mevcut olanların tanımladığı ve var ettiği bağlamlar üzerine kurulduğu” bir durum söz konusudur (Tanyeli, 2020). Bu bağlamda Kroessler, palimpsest bir kentte, geçmişin anıtları arasında çağın değerlerinin ve katkılarının belirginleştiğini, yeni ve eski arasındaki bu diyalog sayesinde gündelik deneyimlerde şehrin cazibesinin yeniden keşfedildiğini ifade etmekte ve palimpsesti yaşayan bir şehir için ideal bir metafor olarak göstermektedir (Kroessler, 2015). Dolayısıyla her biri birden çok katman barındıran bu birlikteliklerin ve onların oluşumuna katkı sağlayan kuşakların, Büyükkada'yı geçmişten bugüne bilgiler aktaran metinlerin üst üste yazılı olduğu bir parşömen gibi kullanarak bir “palimpsest yer” haline getirdikleri görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması, tarihsel süreç boyunca ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin kültürlerinden dönemsel olarak değişen yoğunluklarda etkilenen, bu etkilerin mimarisine ve üzerindeki yerleşimlerin biçimlenişine yansımalarını büyük oranda korumayı başaran ve bu durumu katmanlı olarak görme imkânı sunan bir yer olan Büyükkada'daki yapılı çevrede gerçekleşen değişimleri palimpsest kavramı rehberliğinde okumuştur. Bu doğrultuda gerçekleştirilen alan araştırmalarıyla palimpsest kavramı çok katmanlı bir yerleşim biriminde bir araştırma aracı olarak kullanılmış, bu sayede çalışmanın veri deposu olan Büyükkada'daki yapılı çevrenin geçirdiği değişimleri söz konusu kavram ışığında sınıflandırma şansı yakalanmıştır.

Çalışmanın fikrîsel altyapısı oluşturulurken, kentin katmanlarının devamlı olmasından beslenen kentsel belleğin, kentsel kimliğin oluşumuna katkıda bulunması gerçekliğinden hareketle yola çıkılmış ve katmanlaşma kavramı palimpsest metaforuyla özdeşleştirilmiştir. Barındırdığı katmanları koruyup görünür kılan palimpsestin oluşum sürecinde ise her yeni katman bir değişimin sonucudur. Dolayısıyla palimpsest kavramının merkeze oturtulmasıyla başlanan bu araştırmada değişim eşiklerini tespit etmek ve değişimin okunabileceği alanları saptamak olanaklı olmuştur. Nitekim çalışmanın örneklem alanı olan Büyükkada, tarihsel süreç boyunca önceleri bir köy yerleşimiyken anakaradan ulaşımın kolaylaşmasıyla bir sayfiye bölgesine dönüşmüş, daha sonra da giderek gelişen altyapı hizmetlerine paralel bir şekilde kent dinamizmine adaptasyon düzeyini artırarak küçük bir kentsel yerleşime evrilmiş, yani tarihi boyunca iki kez kimlik değiştirmiştir. Bu değişimlerin ve dönemsel sosyo-kültürel ve demografik çeşitliliklerin yapılaşmaya yansımalarını okumak için de Büyükkada üzerinde yerinde gözlemler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada gözlemler ve incelemelere geçmeden önce konunun düşünsel temeline dayanak sağlaması amaçlanan palimpsest kavramının ortaya çıkışı, çeşitli disiplinlerdeki ve mimarlık disiplinindeki kullanımı irdelenmiş, böylece yerin okunacağı bakış açısı netleştirilmeye çalışılmıştır. Çok katmanlı bir yerleşime sahip olan Büyükkada örneğinde gerçekleştirilen alan araştırmalarında ise öncelikle mevcut yapılı çevre, değişimlerin yoğunlaştığı tarihsel dönüm noktaları olan kırılma anları baz alınarak hakim yapı tipolojilerine göre dönemlere ayrılmış ve

örneklendirilmiştir. Değişim incelemeleri esnasında ise değişimler çeşitlerine göre kategorize edilerek yer, alan ve yapı ölçeğinde ve toponimik boyutta araştırılmıştır. Ardından bir sınıflandırılmaya dahil edilemeyen, ancak yeri uzun süre deneyimleyerek sezilmesi ve farkına varılması mümkün olabilen oluşumların da farklı katmanlar barındıran birliktelikleri tespit edilmiştir. Böylece, çok katmanlı bir yerleşimde palimpsest kavramını çağrıştıran ve kavramın ışığında yorumlanabilecek katmanları görmeyi kolaylaştıran her tür argüman sahadan toplanmaya çalışılmıştır. Araştırma boyunca örnek alan üzerinde farklı dönemlere ait kültürel kodların ve dönemseller gereksinimlere bağlı dinamiklerin oluşturduğu farklılıklar tespit edilmiş, bu farklılıkların bir palimpsest gibi üst üste binerek oluşturduğu mevcut durumun oluşum aşamaları sistematize edilmiştir.

Araştırmalar esnasında incelenen yapıların büyük bir kısmı özel mülkiyetler veya kamu kurumları kapsamında kaldığından iç mekanlardan fotoğraf paylaşılammıştır. Bazı yapılar ise çevrelerinde bulunan ve tam olarak görülmelerini engelleyen ağaç, duvar veya başka bir yapı gibi engeller nedeniyle alanda net bir şekilde fotoğraflanmadığından, bu gibi yapılar için internet üzerinden veya basılı kaynaklardan ulaşılan görseller kullanılmıştır. İncelenen yapıların bir kısmının yapım, yıkım ya da yeniden yapım tarihlerinin veya değişim incelemeleri kapsamında yapısal veya yerleşimseller değişim tarihlerinden bir kısmının net olmaması; söz konusu incelemeler esnasında tam tarihlere ulaşılammış olmasından kaynaklanmaktadır. Herhangi bir yapım, yıkım veya değişimin tarihi, bir yapının tasarımcısı, kullanıcıları ya da dönemseller kullanımları gibi bilgiler araştırılırken farklı kaynaklarda birbiriyle çelişen bilgilere ulaşılmış olması durumunda ise farklı bilgilere işaret eden tüm kaynaklar dipnotlarda verilmiştir.

Araştırmanın akışı boyunca palimpsest kavramının hem alandan veri toplama hem de verileri yorumlama aşamasında yönlendirici olduğu görülmüştür. Bir bakıma söz konusu kavram hem parçalardan hareketle bütüne ulaşmada hem de bütünden yola çıkarak parçaları yorumlamada çift yönlü bir düşünme tekniği sağlamıştır. Kavramın yol göstericiliğinde üst üste yazılma gerçekliğini okuyabilmek üzere incelenen yapıların, alanların veya bu yapısal birimleri birbiriyle bir şekilde ilintili kılan oluşumların her birinin, yerin barındırdığı dönemseller katmanları kanıtlayan

oluşumlar oldukları görülmüştür. Bu doğrultuda incelenen her mimari birim katmanlı olma durumunu özelde gösteren birer örnek olarak yorumlanabilmektedir. Ayrıca farklı dönemlere ait olup öncelikle vernaküler olarak nitelenebilecek müstakil konutlardan başlayarak; sırasıyla köşk, villa, apartman ve site gibi yapı tipolojilerinin hakim olduğu dönem örneklerinin alanda bir arada görülebiliyor olması da yerin yani Büyükkada'daki mikro kentsel dokunun genel anlamdaki çok katmanlılığının göstergesidir.

Benzer şekilde, Büyükkada'da birçoğu özel bir isimle bilinen ve anılan yapıların tarihsel nitelikleriyle yakından ilişkili olması, yerin tarihini ve bir bakıma yapıyı çevrenin oluşum öyküsünü anlatan bir çeşit yazılı kaynak olması bakımından yer adları incelenmiş ve incelemeler sonucunda tespit edilen toponimik değişimler de palimpsestin alanda gizli kalmış bir diğer yüzünü ortaya çıkarmıştır. Tüm bunlardan hareketle örneklem alan olan Büyükkada'nın, yukarıda sözü edildiği gibi birçok farklı bağlamda bakıldığında bir "palimpsest yer" olarak nitelenebileceği kanısına varılmıştır.

Ancak unutulmamalıdır ki palimpsestte her bir katman öncekini tamamen yok etmemekte, mürekkebin silse dahi izlerini parşömenin dokuları arasında korumaktadır. Bu anlamda Büyükkada'yı üst üste metinlerin yazılı bulunduğu, eskinin tamamen silinmeden yeni yazılanlarla bir arada görülebildiği bir parşömen gibi değerlendirmek ve bu fenomene yapısal bağlamda sahne olan bir alan olarak görmek; söz konusu birikimi sürdürülebilir bir şekilde gelecek kuşaklara aktarmak adına yer üzerinde planlanıp tasarlanacak yeni yapı faaliyetleri için bir takım önerileri beraberinde getirebilir. Nasıl ki metaforik anlamda parşömenin üzerindeki her metin bir bilgi aktarıyorsa, alanda okunan her katmanın da bir anlatım ve anlama sahip olduğu yadsınamaz bir gerçeklik olarak kabul edilmelidir. Öyleyse öncelikle günümüze ulaşabilen her katman, özgün nitelikleri değiştirilmeden korunmalı; aktardıkları bilgilerin ise gelecek kuşaklara taşınabilmesi için sistematik bir tarihsel anlatımla gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Bu noktada ilk etapta akla gelen sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler gibi oluşumların sorumluluklarını hatırlamak yararlı olacaktır.

Ancak söz konusu oluşumlara ne kadar sorumluluk yansıyacaksa bir o kadar sorumluluğun da mülk sahiplerine ve inşaat sektöründe faaliyet gösteren tasarımcı ve yapımcılara düştüğü gerçeği yadsınamaz. Öncelikle koruma, canlandırma, yenileme veya yeniden yapım faaliyetlerinde alınacak kararlar sadece resmi otoritelerin mevzuat kapsamındaki onay yetkileriyle sınırlandırılmamalı, resmi makamlarca atlanan veya şart koşulmayan konularda gerekli hassasiyetler yapı sahipleri, tasarımcılar veya yükleniciler tarafından da gösterilmelidir. Yerel yönetimler tarafında ise; taşıdığı mimari tasarım değeriyle ön plana çıkan, tarihsel özellikleriyle ünlenen, ya da dönem veya üslup bağlamında özgün nitelikler taşıyan yapıların, korunması gerekli kültür varlığı olarak kayıt altına alınmamış olsalar bile, yıkımına asla izin verilmemeli veya aslına uygun olmayan restorasyon projeleri onaylanmamalıdır. Bu gibi durumlarda yapı sahipleri tarafından herhangi bir başvuru beklenmeden söz konusu yapıların korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmesi adına gerekli adımlar atılmalıdır.

Ayrıca gerek politik ve ekonomik kaygıların, gerekse bürokratik yoğunluk ve yavaşlıkların neden olduğu çıkmazlar nedeniyle genellikle ikinci plana itilen yerel tarih, kentsel hafıza, belgeleme, kayıt altına alma, tanıtma, sürdürülebilirlik gibi bilim ve sanat ara kesitinde düşünmeyi ve kolektif çalışmayı gerektiren konularla ilgili faaliyetlere ağırlık verilmelidir. Bu noktada getirilebilecek önerilere söz gelimi belgeleme bağlamında, tarihi ve/veya mimari anlamda önem taşıyan yapıların giriş kapıları veya bahçe duvarlarına kamusal alandan okunabilecek bir konumda tanıtıcı levhalar asılması bir başlangıç olarak örnek verilebilir. Söz konusu levhalar; yapıların inşa tarihi, mimarı, mimari üslubu ve yapısal detayları hakkında bilgiler içeren veya varsa bir dönemler kullanıcısı olup toplumsal hafızaya mâl olmuş yazar, sanatçı, sporcu veya bilim insanı gibi tanınmış kişilerin o yapıda yaşadığı bilgisini veren tanıtıcı plaketler biçiminde tasarlanabilir. Aynı zamanda plaketlerin üzerine, anlatıların çevrimiçi ortamda daha detaylı görülmesini sağlamak için mobil uygulamalar yardımıyla okunabilecek kare kodlar eklenebilir. Benzer şekilde kentsel hafızayı duyumsama açısından yerel tarihi tanıtıcı kültür turları düzenlenebilir; bu kapsamda dönemler, mimari tarzlar, kullanımlar veya benzeri başka kriterlere göre oluşturulmuş gezi rotaları önerilebilir. Bu bağlamda söz konusu öneriye örnek olması bakımından sekiz adet gezi rotası oluşturulmuş ve her rotanın

ardından o rotayla ilgili açıklamaların yer aldığı tablolara yer verilmiştir (bkz. Ek-2). Rotalarda örneklenen yapılar, alan araştırmaları kapsamında dönemlere örnek gösterilmiş veya değişim incelemeleri kapsamında ele alınmış olup olmadığına bakılmaksızın sadece yukarıda bahsedilen kriterler bağlamında seçilerek örneklenmiş ve düzenlenmesi önerilebilecek kültür turlarının konusuna göre kategorize edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla herhangi bir yapı; tarzı, tarihsel önemi veya hizmet verdiği kullanımlara göre farklı bakış açılarına örnek olmak üzere birden çok rota içerisinde yer alabilir.

Çalışmada palimpsest temelli düşünme tekniği ile katmanlardan gözlem yaparak gerçekleştirilen alan araştırması, ileride yapılacak araştırmalarda başka örneklem alanlara bir inceleme tekniği olarak uyarlanabilir veya farklı yorumlar katılıp geliştirilerek kullanılabilir. Böylece incelenecek yerlerdeki yapılaşmaların oluşum ve değişim süreçleri üzerinden dikkat çekici yeni sonuçlara ulaşılabilir. Nitekim günümüzde bu çalışmanın örneklem alanı dışında kalan ve ana karada yer alan birçok kent veya daha küçük ölçekli yerleşim birimlerinde yaşanan değişimler bu tez çalışmasının oluşturulmasındaki düşünsel itkiyle yakından ilgilidir. 1960'lı yıllar itibarıyla rant odaklı bir kentsel değişim geçirerek sivil mimari örneklerinin büyük çoğunluğunu kaybeden İstanbul, günümüzde bir değişim dalgasını daha yaşamaktadır. Son yıllarda deprem gerçeğinden kaynaklı can güvenliği riskinin yarattığı haklı kaygı ile teşvik edilen kentsel dönüşüm faaliyetleri, giderek ortaya çıkış amacından uzaklaşarak ekonomik kaygıların şekillendirdiği bir temele oturmaya başlamış ve durumu eleştirenler arasında “rantsal dönüşüm” olarak nitelenmeye başlamıştır.

1960'lı yıllar itibarıyla yaşanan dönüşüm dalgası, İstanbul'un birçok ilçesinde yerel sivil mimari örneklerinin büyük bir kısmını oluşturan müstakil ahşap konut dokusunu büyük ölçüde yok etmişken; günümüzde süren dönüşüm faaliyetleri de kentin genelini ve mevcut yapılaşmayı insani ölçekten uzaklaştırmakta, yerin tarihinin son tanıkları olan ağaçları dahi yok edebilecek denli radikal müdahalelerde bulunarak bir yerleşim biriminin tüm katmanlarını silebilmektedir. Dolayısıyla günümüze kadar çeşitli değişimler geçirmiş olsa da çok katmanlılığını bir şekilde koruyan bir yerleşim, son değişim dalgasının kentsel kimliğin bağlamını

önemsemeyen radikal etkileriyle tüm katmanlarını birden kaybedebilmektedir. Böyle bir yerleşimde ise geçmişe ait hiçbir katman okunamamakta, belleğini yitirmiş bir kent birimi ortaya çıkmaktadır.

Bu gibi yıkıcı ve köktenci başkalaşımlara maruz kalmadığı için katmanlarını koruyan ve kentsel belleği görece canlı bir yer olan Adalar'ın ve bu tez çalışmasına örnek alan olarak seçilen Büyükkada'nın bir "palimpsest yer" olarak mevcut haliyle dahi ana kara yerel yönetimlerine ve mülk sahipliğinin gerektirdiği duyarlılık bağlamında sivil topluma örnek teşkil etmesi umulmaktadır.

Katmanlarını koruyabilmiş herhangi bir palimpsest yerin bu yönde örnekler sunacağı olasıdır. Tarihi fenomenlerin yansımaları olan ve insanlık tarihine dair birçok bilgiyi konsolide bir biçimde cömertçe sunan her tür insan ürünü yapı çevrenin korunmasına ve korunarak kullanılmasına yönelik kapsamlı bir mevzuat birikiminin ülkemizde var olduğu da kabul edilmelidir. Ancak bu noktada gelecek kuşaklara ve ileride yapılacak çalışmalara yönlendirici olmak bakımından şu soruyu sorma ihtiyacı hissedilebilir: Bu tezdeki çalışmalara neden olan endişeler bir şekilde ortaya çıkabilmekteyse, yasal düzenlemelere uyumdaki eksiklikler veya söz konusu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasındaki yetersizlikler toplumsal zeminde hangi sosyolojik nedenlere dayanmaktadır? Bu çok önemli bir araştırma konusu olabileceği gibi, genel halk kültürünün kalkındırılmasında önemli bir uyarıcı olarak da düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, H. (2020). Büyükada'da Sıradışı Üslupta Bir Yapı: Raimondo D'Aronco'nun Mizzi Köşkü Rekonstrüksiyonu. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(1), 1-31.
- Akay, Z. (2020). Adalar'da İşlevselci Modernizmin Karşı Konulmaz Cazibesi. *Mimar.ist*, 68, 30-35.
- Akpınar, S. (2014a). *Büyükada: Bir Ada Öyküsü*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Akpınar, S. (2014b). *Harita ve Sokak Planlarında Büyükada: Eski ve Yeni Sahipleriyle Binalar, Dükkanlar (1870-1990)*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Al, M. (2011). Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası–Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme. *İdealkent*, 2(4), 22-36.
- Antakyalıoğlu, Z., (2012). Arcimboldo ve Postmodern Edebiyat. *Lebriz Sanal Dergi*,
<http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=12&articleID=1037>,
Erişim Tarihi: 06.02.2019
- Apaydın, B. (2019). Palimpsest Kavramı Ve Mekansal Dönüşüm. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 9(2), 90-103.
- Assmann, J., & Tekin, A. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. A. Tekin). Ayrıntı Yayınları.
- Ayataç, H., Başkaya, A., Kürkçüoğlu, E., Çelik, Ö., & Becerik, S. (2018). Alterations Within the Coastal Urban Environments: Case of the Coastal Squares of Istanbul Megacity. *Sea Level Rise and Coastal Infrastructure*, 41-58.
- Ayataç, H., Turhan, T. Z. (2018). Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi: İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 987-1003.

- Aysel, N. R. (2020). Adada Tasarlamak: Güzel Sanatlar Akademisinin Adalar'daki Mimarlık İzleri. *Mimar.ist*, 68, 51-62.
- Bartolini, N. (2014). Critical Urban Heritage: From Palimpsest to Brecciation. *International Journal of Heritage Studies*, 20(5), 519-533.
- Binark, N. E. (2000). *Şakir Paşa Köşkü: Ahmet Bey ve Şakirler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Buci-Glucksmann, C. (2013). *The Madness of Vision: On Baroque Aesthetics*. Ohio: Ohio University Press.
- Bulutoğlu, H. (2020). Büyükadalı Hamson Ailesi ve Yeni Hamson Evi'nin Kaderi. *Adalı Dergisi*, 185., <https://adalidergisi.com/cms/2020-2029/2020/sayi-184-ekim-2020/makale/3243/buyukadali-hamson-ailesi-ve-yeni-hamson-evi-nin-kaderi>, Erişim Tarihi: 09.11.2020
- de Busbecq, O. G. (2005). *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. (Çev. D. Türkömer) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Deleon, J. (2003). *Büyükada: Anıtlar Rehberi: A Guide to the Monuments*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dillon, S. (2017). *Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram*. (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Dillon, S. (2005). Reinscribing De Quincey's palimpsest: The Significance of the Palimpsest in Contemporary Literary and Cultural Studies. *Textual Practice*, 19(3), 243-263.
- Doral, M. N. (2020). Anılarla Anadolu Kulübü. *Anadolu Kulübü*, <http://anadolukulubu.com/tr/yayinlar/>, Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Eco, U. (2019). *Mimarlık Göstergebilimi*. (Çev. Fatma Erkman Akerson). İstanbul: Daimon Yayınları. (Orijinal Tarih: 1968)
- Ekici, C. (2010). *Belgelerde İstanbul Adaları*. İstanbul: Adalar Kültür Derneği Yayınları.

- Erdenen, O. (1962). *İstanbul Adaları*. İstanbul: Belediye Matbaası.
- Ergin, O. N. (1934). *İstanbul Şehri Rehberi*. İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası.
- Erzen, J. (2017). *Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı*. İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları.
- Farahani, L. M., Setayesh, M., & Shokrollahi, L. (2015). Contextualizing Palimpsest of Collective Memory in an Urban Heritage Site: Case Study of Chahar Bagh, Shiraz-Iran. *International Journal of Architectural Research: ArchNet-IJAR*, 9(1), 218-231.
- Freely, J. (2010). *Prens Adaları*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Gilles, P. (1729). *The Antiquities of Constantinople*. London. (Orijinal Tarih: 16. yüzyıl)
- Goloğlu, M. (1981). *Atatürk ve Anadolu Kulübü*. Ankara: Ajans-Türk Matbaası.
- Gülersoy, Ç. (1997). *Büyükkada:Dün/Yesterday*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (2001a). *Büyükkada Yetimhanesi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (2001b). *Çankaya 57*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Güteryüz, N. (2008). *İstanbul Sinagogları*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler Tarihi*. Diyarbakır.
- Gür, Ş. Ö. (2000). *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Gür, Ş. Ö. (2002a). Palimpsest: Örselenmiş Parşömen ya da Tablet-1. *Yapı Dergisi*, 245, 60-65.
- Gür, Ş. Ö. (2002b). Palimpsest'i Okumak. *Yapı Dergisi*, 246, 64-74.

- Gür, Ş. Ö. (2014). *Mimari Güncellemeler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gür, Ş. Ö. (2017). *Mimari Tasarım Eğitime Çağdaş Önermeler*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Harvey, D. (1990). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasol, D. (2014). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayın.
- Hasol, D. (2017). *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*. İstanbul: YEM Yayın.
- Hisar, A. Ş. (1994). *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği*. Can Yayınları. (Orijinal Tarih: 1952)
- Hutcheon, L. (2012). *A Theory of Adaptation*. Oxfordshire: Routledge.
- Huyssen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. California: Stanford University Press.
- Hünel, V. (2017). *Adadaki Kulübe*. İstanbul: A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karadoğan, G. (2018). *Ada'dan Bir Ağa Geçti*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Kazgan, H. (1991). *Galata Bankerleri*. Türk Ekonomi Bankası A.Ş. Yayınları.
- Koçu, R. E. (1966). *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Kömürciyan, E. Ç. (1988). *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*. (Çev. H.D. Andreasyan). İstanbul: Eren Yayıncılık. (Orijinal Tarih: 17. yüzyıl)

- Kroessler, J. A. (2015). The City as Palimpsest. https://academicworks.cuny.edu/jj_pubs/42/
- Kuban, D. (2016). *Mimarlık Kavramları: Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş*. İstanbul: YEM Yayınevi
- Kuban, D. (2000). *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu*. İstanbul: YEM Yayınevi
- Kuruyazıcı, H. (2011). *Adalar Binalar Mimarlar*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Kuruyazıcı, H. (2014). *Adalar'da Tanrı'nın Evleri*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Lokmanoğlu, H. (1955). *Haritalı Şehir Rehberi: İstanbul*. İstanbul: Halk Basımevi.
- Mamboury, E. (1943). *Les Iles des Princes*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Millas, A. (2014). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i Kebir*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Millas, A. (2013). *Hala Hatırlıyorum= Ακόμα θυμάμαι= I Still Remember*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Millas, A. (2017). *Pazar Kayıklarından Şehir Hatları'na: İstanbul'da Seyrüsefer*. İstanbul: Adalı Yayınları.
- Moussavi, F. (2011). *Biçimin İşlevi*. İstanbul: YEM Yayınevi
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ostrogorski, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özbayoğlu, E. (2006). *Hükümdarın Adası Büyükada / Eskiçağ ve Bizans Dönemi*. Ankara: Dönmez Ofset.
- Pinguet, C. (2018). *Adalar'a Çıkmak: İstanbul Açıklarındaki Bir Takımadanın Öyküsü*. (Çev. Orhun Alkan) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2014). *Theaitetos*. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal tarih: M.Ö. 4. yüzyıl)

- Plevoets, B., & Van Cleempoel, K. (2013). Adaptive Reuse as an Emerging Discipline: an Historic Survey. *Reinventing Architecture and Interiors: A Socio-Political View on Building Adaptation*, 13-32.
- Plinius Secundus, G. (2016). *Doğa Tarihi (I. ve II. Kitap)* (Çev. İ. Pastırmacı). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal Tarih: M.S. 1. yüzyıl)
- Raymund, A. M. (1912). Plan de Prinkipo.
- Sayak, B. (2018). Kimlik-Kurmaca İlişkisi Bağlamında Palimpsest Bir Anlatı: Gölgesizler. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(8), 1-15.
- Schlumberger, G. (1996). *Prens Adaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spencer, D. (2016). *Neoliberalizmin Mimarlığı: Çağdaş Mimarlığın Denetim ve İtaat Aracına Dönüşme Süreci*. (Çev. A. Terzi). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sunalp, A. (2020). İstanbul Adaları'nda Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Art Deco ve Ötesi. *Mimar.ist*, 68, 42-50.
- Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak Yapmak. Anarşist bir Mimarlık Kuramı İçin Altılık*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1989). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Türker, O. (2004). *Prinkipo'dan Büyükkada'ya: Bir Prens Adasının Hikayesi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Yakartepe, E. Ç., & Binan, C. (2011). İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914). *Megaron*, 6(2).
- Yalçın, B. S. (2007). Prens Adaları'nda Bir 20. yüzyıl Mimari Mirası, 50 Yaşında Bir Sedad Hakkı Eldem Tasarımı: Büyükkada Rıza Derviş Villası. *Mimar.ist*, 26, 87-91.
- Yaltırık, F., Efe, A., & Uzun, A. (1993). *İstanbul Adalarının Doğal ve Ekzotik Bitkileri*. İstanbul Adaları İmar ve Kültür Vakfı Yayınları.

Yılmaz, L. & Arabacıoğlu, F. P. (2019). Kentsel Terk Alanların Oluşum Süreci Ve Mekansal Sürdürülebilirliği. Ulusal Tasarım Günleri, Tasarım ve Katmanlaşma Temalı Ulusal Tasarım Günleri Sempozyumu 2019 Bildiri Kitabı, UTG Sekreteryası, 2019, s. 83-92.

Yurdadoğ, B. U. (1974). *Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

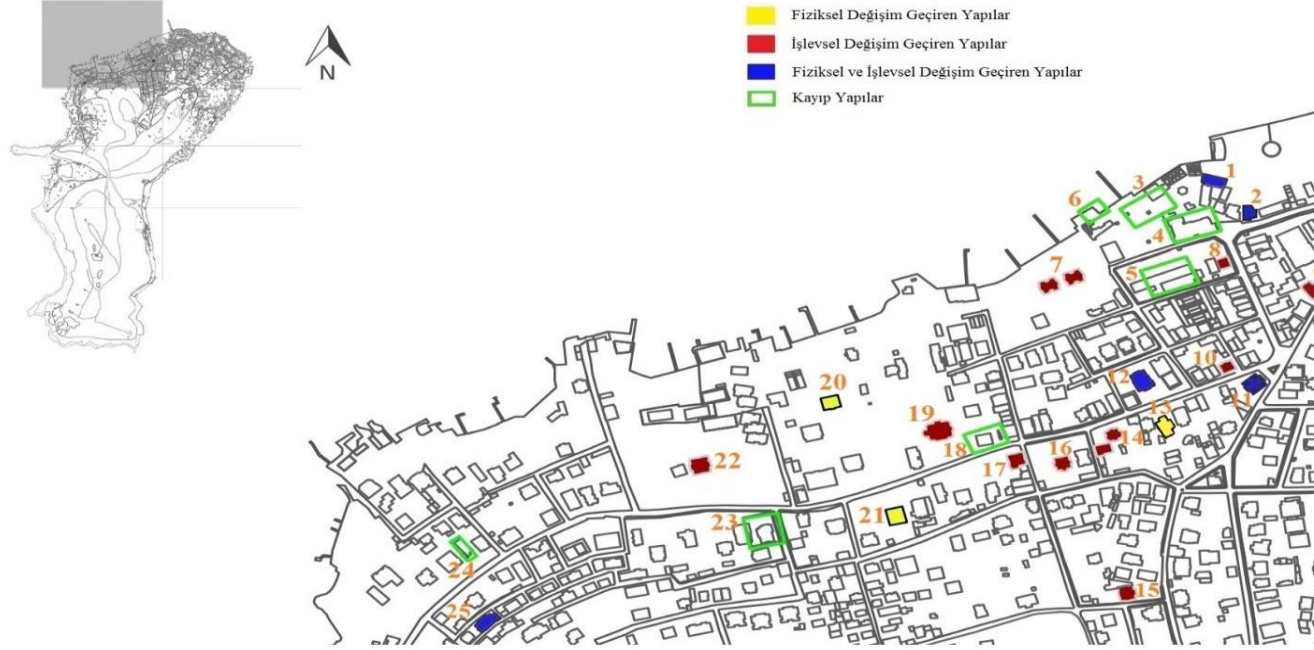
Zorer, Y. (2005). *Tarihî Gelişim Sürecinde Büyükada Meydanları*. İstanbul: Büyükada Kültür Derneği Yayınları.

İnternet Kaynakları:

1. <https://sozluk.gov.tr/>
2. <https://www.macmillandictionary.com>
3. <https://www.merriam-webster.com>
4. <https://www.oed.com>

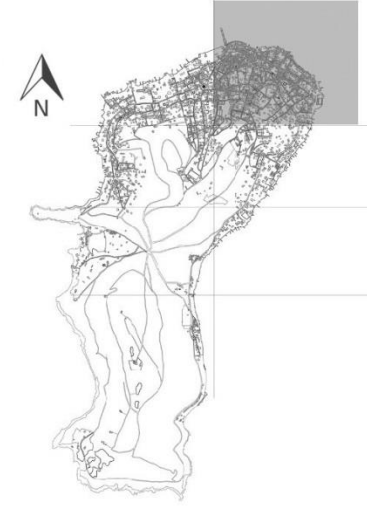
EKLER

Ek-1: Yapı Ölçekli Değişimlerin Halihazır Plan Üzerinde Gösterimi

- 1- Hotel des Etrangers / Sümer Palas
- 2- Hotel Calypso / Akasya Oteli
- 3- Comidas Malikanesi
- 4- Giacomo Oteli
- 5- Zarifi Köşkü
- 6- Zarifi Deniz Köşkü
- 7- Castelli İkiz Evleri
- 8- Foscolo Mango Selamlık Köşkü
- 9- Kazım Paşa Köşkü
- 10- Canbulad Bey Köşkü
- 11- Agopyan Köşkü / Çankaya Palas
- 12- Hotel Savoy / Turing Oteli
- 13- Kalfaoğlu Köşkü

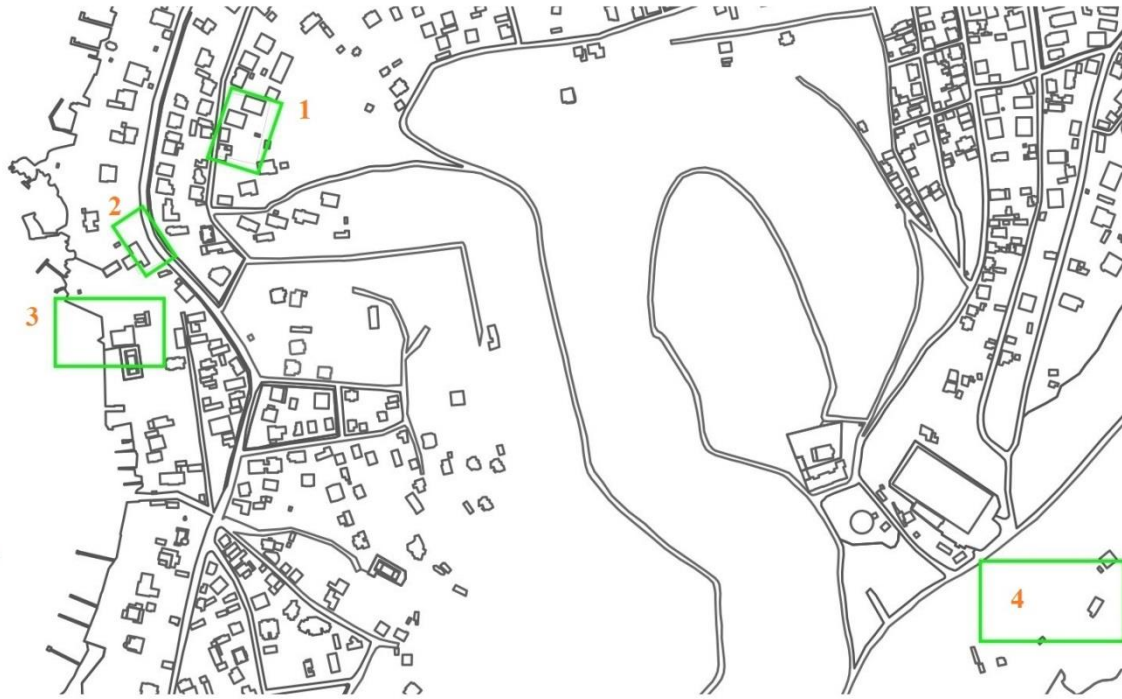
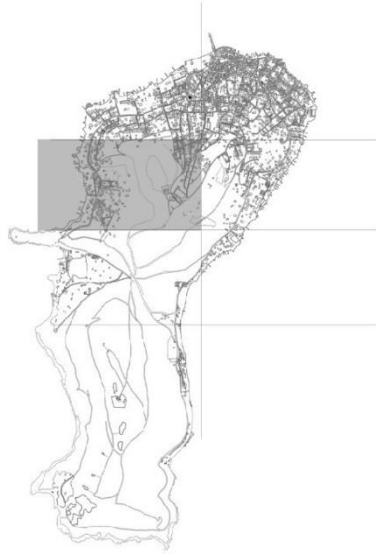
- 14- St. Antoine Fransız Mektebi
- 15- Sofronios Evi
- 16- Fabiato Köşkü
- 17- Hotel Venezia
- 18- Rallis Köşkü
- 19- Hacopulos Köşkü
- 20- İliasko Köşkü
- 21- Blaque Bey Köşkü
- 22- Manuk Azaryan Köşkü / Seferoğlu Köşkü
- 23- Antuan Azaryan Köşkü
- 24- Motola Evi
- 25- Ağasi Efendi Köşkü

- Fiziksel Değişim Geçiren Yapılar
- İşlevsel Değişim Geçiren Yapılar
- Fiziksel ve İşlevsel Değişim Geçiren Yapılar
- Kayıp Yapılar

- 1- Belediye Gazinosu
- 2- Divan (İskele) Gazinosu
- 3- Princess Oteli / Ankara Palas
- 4- Yüksek Kahve
- 5- Selekt Lokantası
- 6- Saat Kulesi
- 7- Aya Yani Kilisesi
- 8- Eski Kaymakamlık Binası
- 9- Jandarma Karakolu
- 10- Pashalakis Oteli

- 11- Rossolato Köşkü / Şakir Paşa Köşkü
- 12- Kangelaris Köşkü
- 13- Plaj Oteli
- 14- Büyükkada Hamamı ve Hrysovelonis Köşkü
- 15- Sahak Mesrob Ermeni Okulu
- 16- Cemal Bey Köşkü
- 17- Muradyan İkiz Evleri
- 18- Bahçivanoğlu Köşkü
- 19- Mizzi Köşkü
- 20- Psakis Köşkü

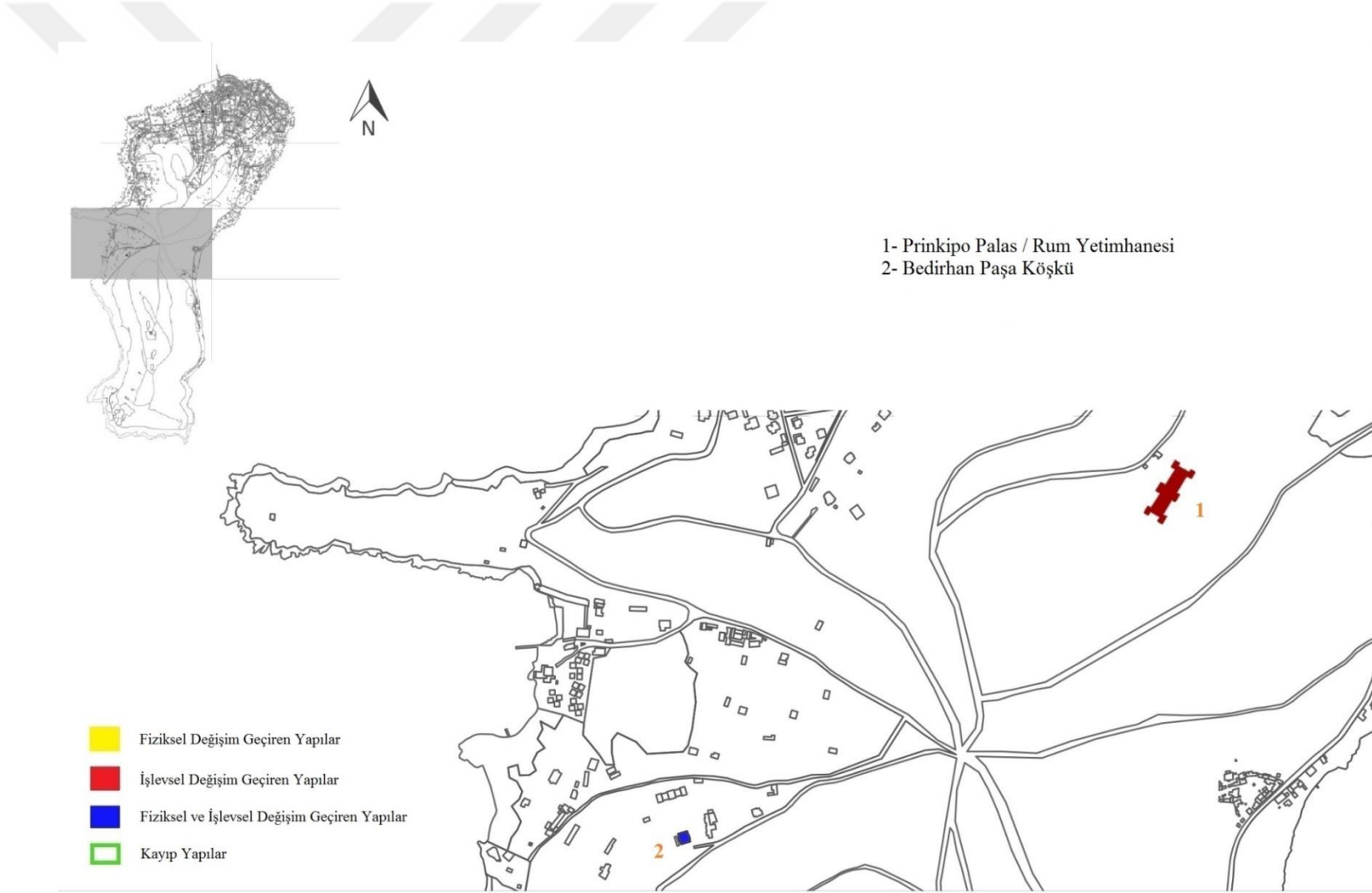
- Fiziksel Değişim Geçiren Yapılar
- İşlevsel Değişim Geçiren Yapılar
- Fiziksel ve İşlevsel Değişim Geçiren Yapılar
- Kayıp Yapılar

- 1- Ziya Paşa Köşkü
- 2- Eski Hamson Evi/Villa Hamson
- 3- Değirmen/Un Fabrikası
- 4- Hintıryan Köşkü

1- Peuçak Köşkü

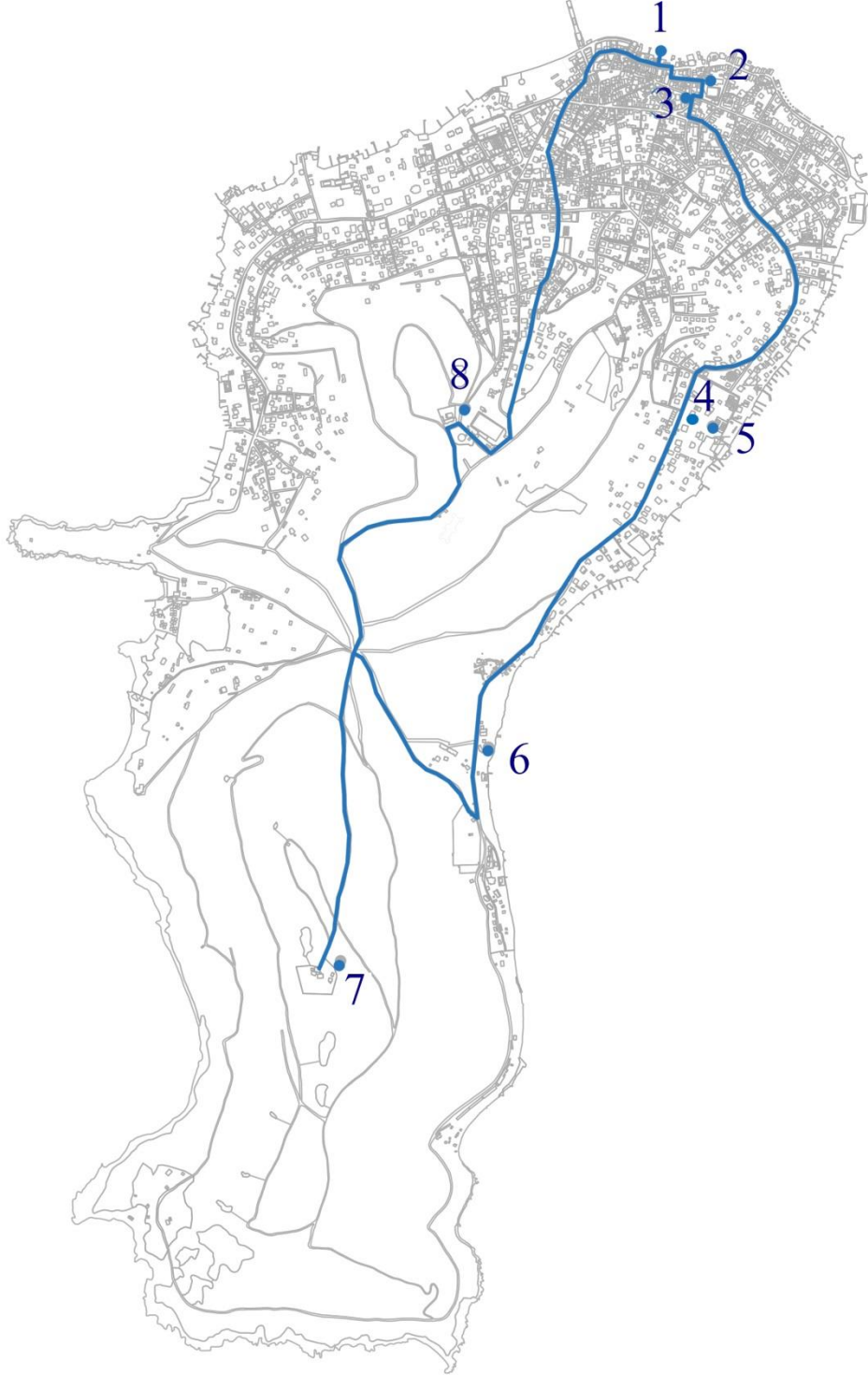

- Fiziksel Değişim Geçiren Yapılar
- İşlevsel Değişim Geçiren Yapılar
- Fiziksel ve İşlevsel Değişim Geçiren Yapılar
- Kayıp Yapılar

Ek-2: Gezi Rotaları

1-Bizans Rotası

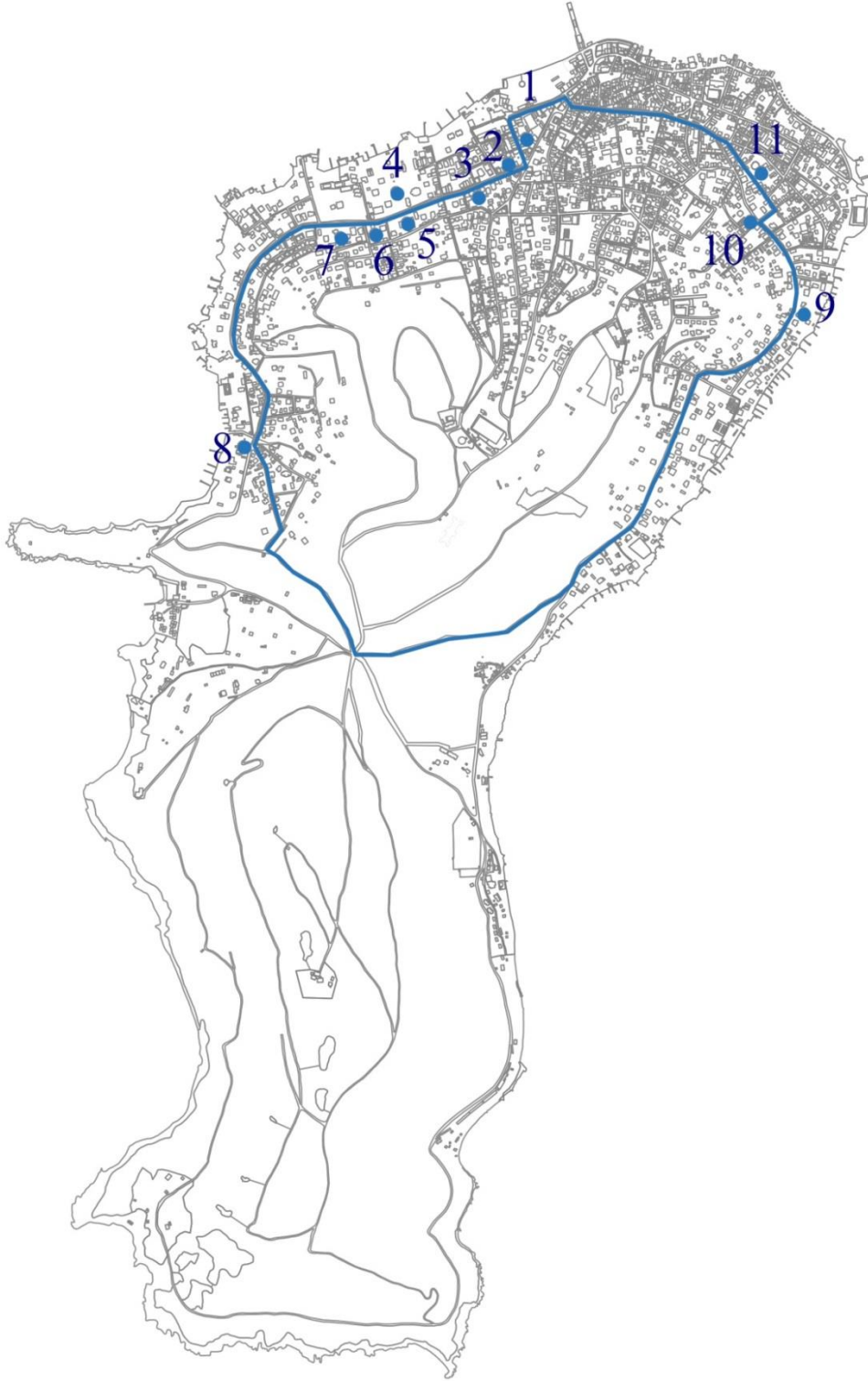

Bizans Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Durum	Konum	Görünüm
1-Eski Bizans Limanı ve Hora yerleşimi	Gözlemlenememektedir	Güldalı Sokağı (Rıhtım mevki)	
2- İmparator II. Justinus'a ait sarayın kalıntıları	Kısmen gözlemlenebilmektedir	Alaçam Sokak (Aya Dimitri Kilisesi Bahçesi)	
3- Pirgos (Kale burcu temel kalıntısı)	Gözlemlenememektedir	Akdemir Sok. ve Zağnos Paşa Cad. kesişimi / Çınar Meydanı yakını	
4- Kule temeli veya sarnıç kalıntısı	Üzerine inşa edilen bina nedeniyle gözlemlenememektedir	Yılmaz Türk Cad. (özel mülkler dahilinde)	
5- Kadınlar Manastırı kalıntıları	Kısmen gözlemlenebilmektedir	Yılmaz Türk Cad. ve Mimosalı Sok. civarı (özel mülkler dahilinde)	
6- Eski Karia yerleşimi ve Batık Manastır	Gözlemlenememektedir	Yılmaz Türk Cad. (Aya Nikola / Karacabey mevki)	

7- Aya Yorgi Manastırı	Manastır kompleksi ilk kuruluşu itibarıyla Bizans dönemine tarihlenmektedir	Aya Yorgi / Yücepepe mevkii	
8- Hristos Manastırı	Manastır kompleksi ilk kuruluşu itibarıyla Bizans dönemine tarihlenmektedir	Kadıyoran Cad. (Hristos mevkii)	

2-Neo-Klasik Yapılar Rotası

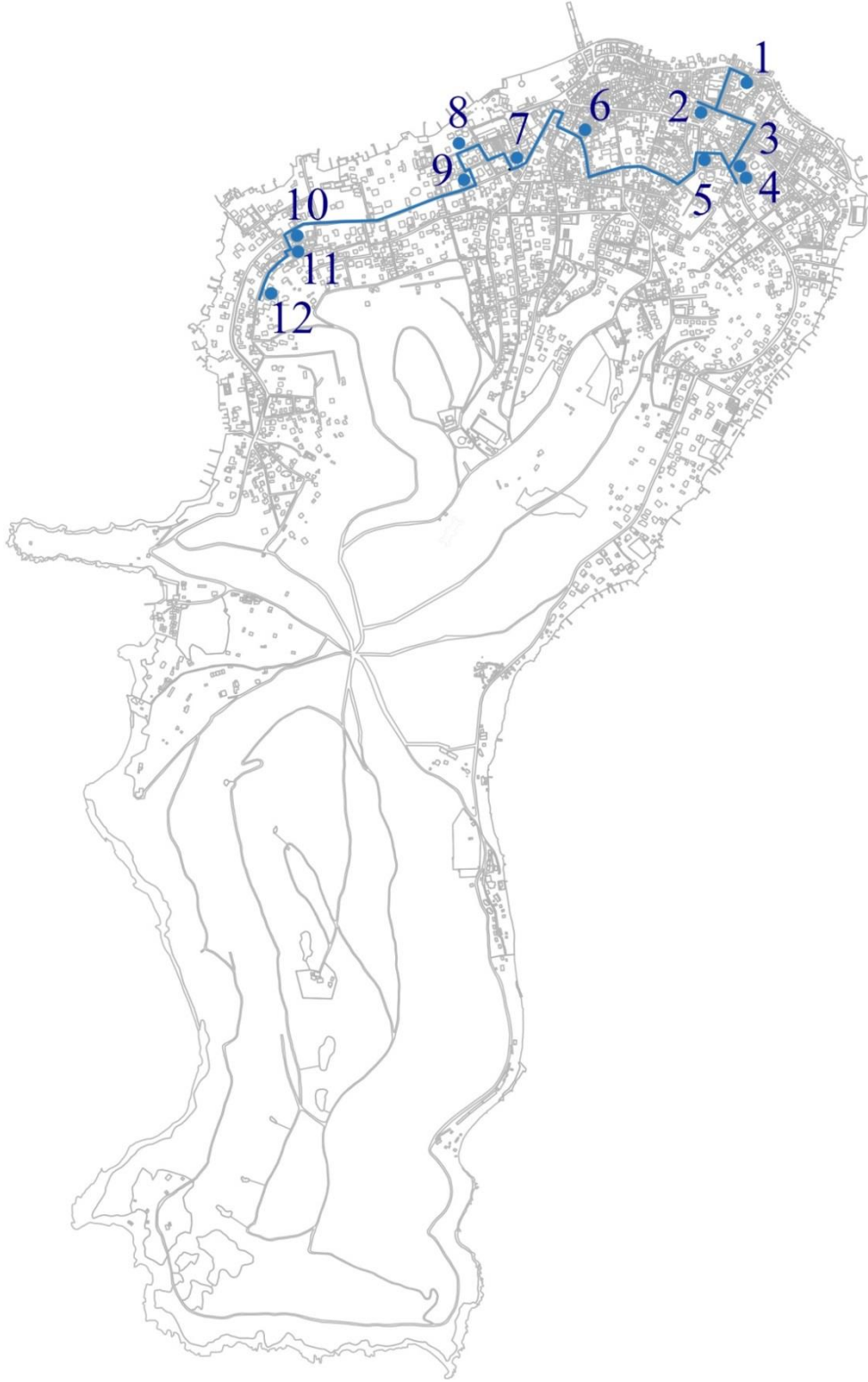

Neo-Klasik Yapılar Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Konum	Görünüm
1-Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi	Mehmetçik Sokak No:11	
2- Canbulad Bey Köşkü	Çankaya Caddesi No:8	
3- St. Antoine Fransız Mektebi	Çankaya Caddesi No:19	
4- İliasko Köşkü	Çankaya Caddesi No:52	
5- Blaque Bey Köşkü	Çankaya Caddesi No:33	
6- Farra Köşkü	Çankaya Caddesi No:39	

7- Mihalinos Köşkü	Çankaya Caddesi No:45	
8- Jones Evi	Nizam Caddesi No:66	
9- Sabuncakis Köşkü	Yılmaz Türk Caddesi No:31	
10- Taranto Köşkü	Malul Gazi Caddesi No:34	
11- Bahçivanoğlu Köşkü	Başlala Sokak No:13	

3-İkiz Evler Rotası

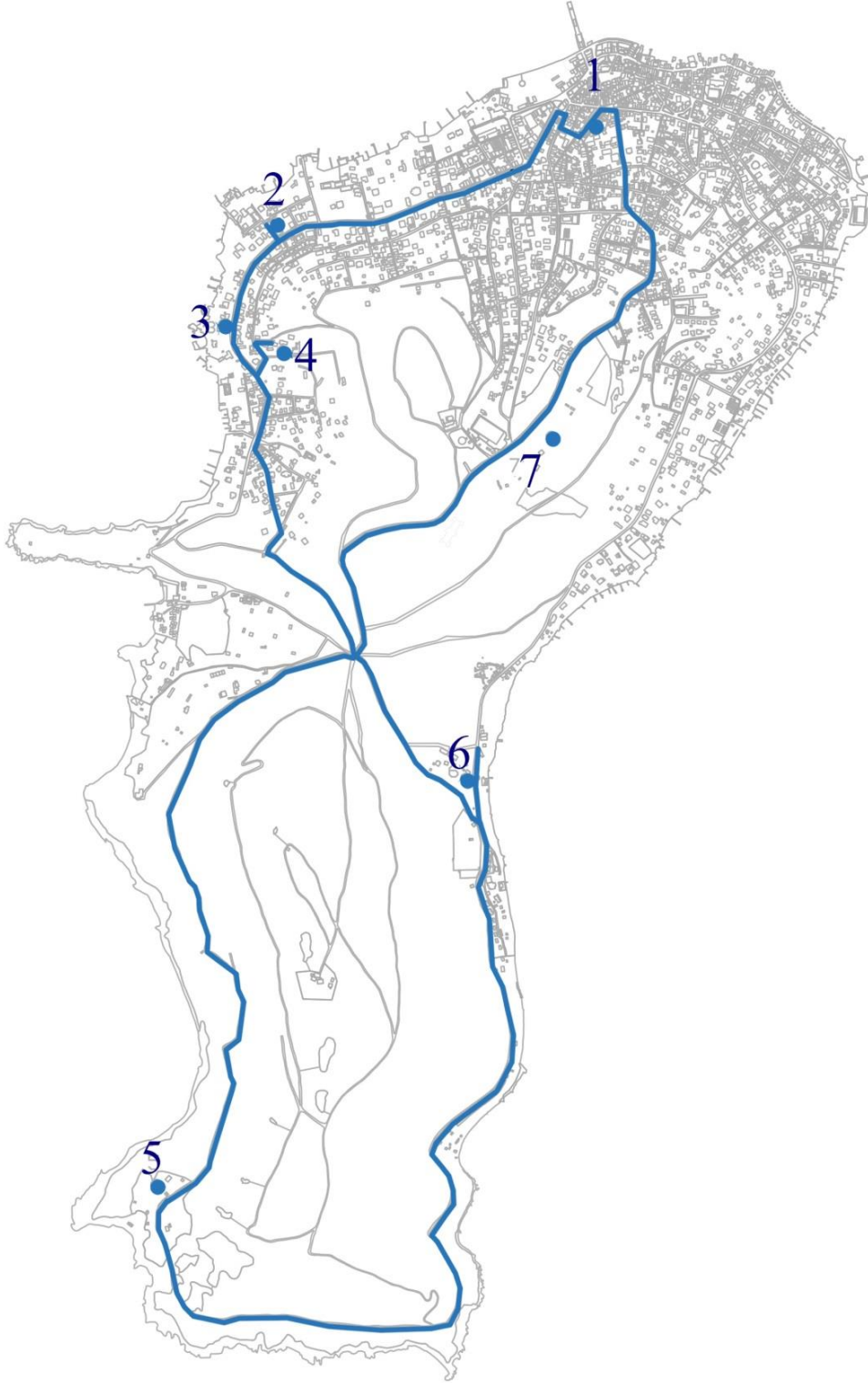

İkiz Evler Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Konum	Görünüm
1-Sofia İkiz Evleri	Kumsal Sokak No:14	
2- Zağnos Paşa Caddesi 42-42a numaralı ikiz evler	Zağnos Paşa Caddesi No:42-42/A	
3- Cemal Bey İkiz Evleri	Malul Gazi Caddesi No:13-15	
4- Muradyan İkiz Evleri	Malul Gazi Caddesi No:17-19	
5- Kefala İkiz Evleri	Kefil Sokak No:9-11	
6- Sakarya Sokak 22-24 numaralı ikiz evler	Sakarya Sokak No:22-24	

7- Danasi İkiz Evleri	Çankaya Caddesi No:4-4/1	
8- Castelli İkiz Köşkler	Yirmiüç Nisan Caddesi (Anadolu Kulübü)	
9- Vasilyadis / Keresteciyan İkiz Evleri	Çankaya Caddesi No:24-26	
10-Çankaya 57 (Kut ve Yalman İkiz Evleri)	Çankaya Caddesi No:57-A/B	
11- Matara İkiz Evleri	Peltek Sokak No:5-7	
12- Sulyoti İkiz Evleri	Ziya Paşa Sokak No:5	

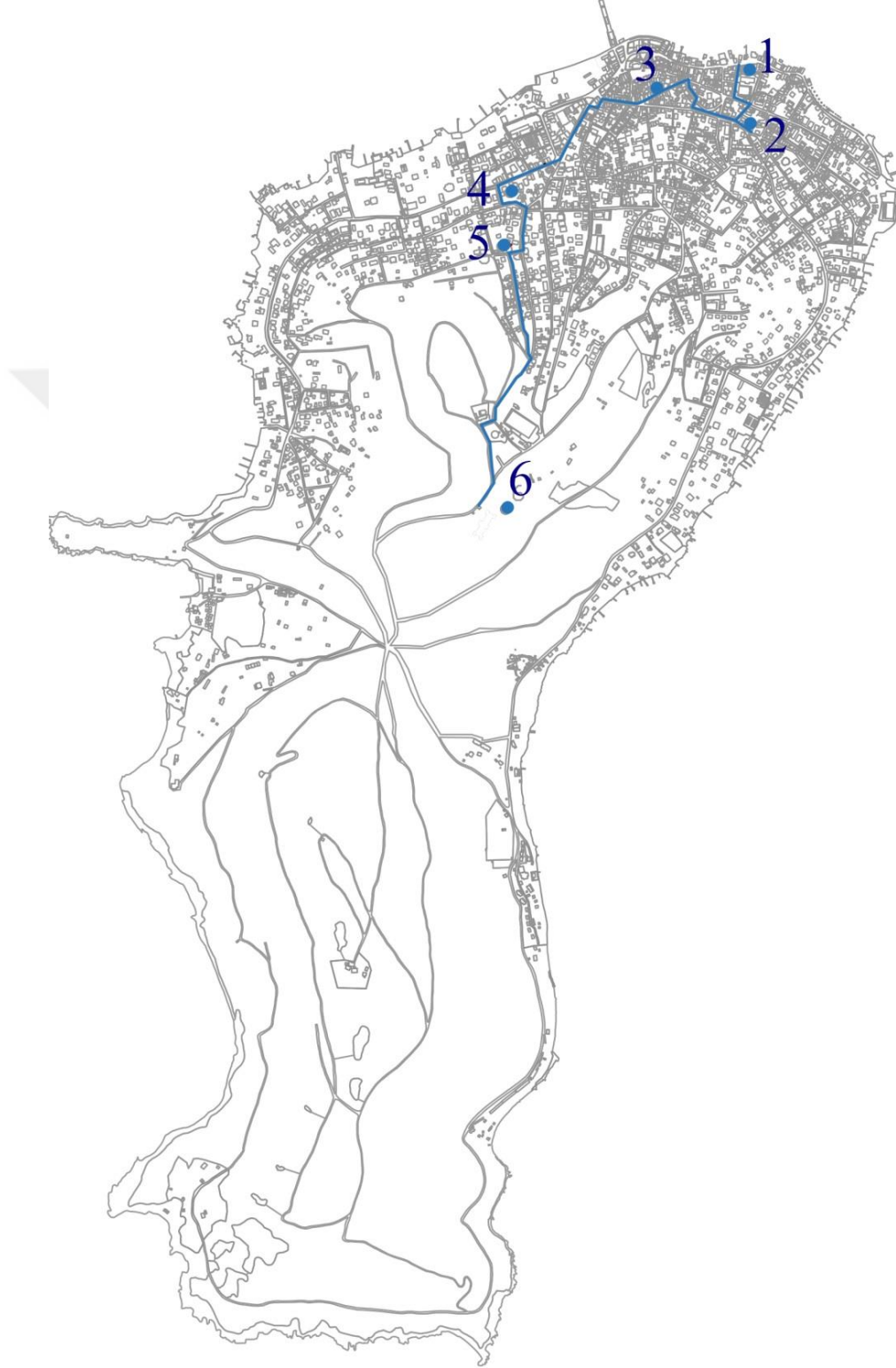
4-Rustik Yapılar Rotası

Rustik Yapılar Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Konum	Görünüm
1- Kolbaşı Sokak 19 numaralı Taş ev	Kolbaşı Sokak No:19	
2- Hamlacı Sokak 4 numaralı konut	Hamlacı Sokak No:4	
3- Kolay Evi	Nizam Caddesi No:18	
4- Dört Evler	Aşıklar Yolu Sokak	
5- Viranbağ eski gazino binası	Büyük Tur Yolu	
6- Aya Nikola'da Taş Ev	Yılmaz Türk Cad.	
7- Hıntıryan Köşkü müstemilat yapısı	Çarkıfelek Caddesi	

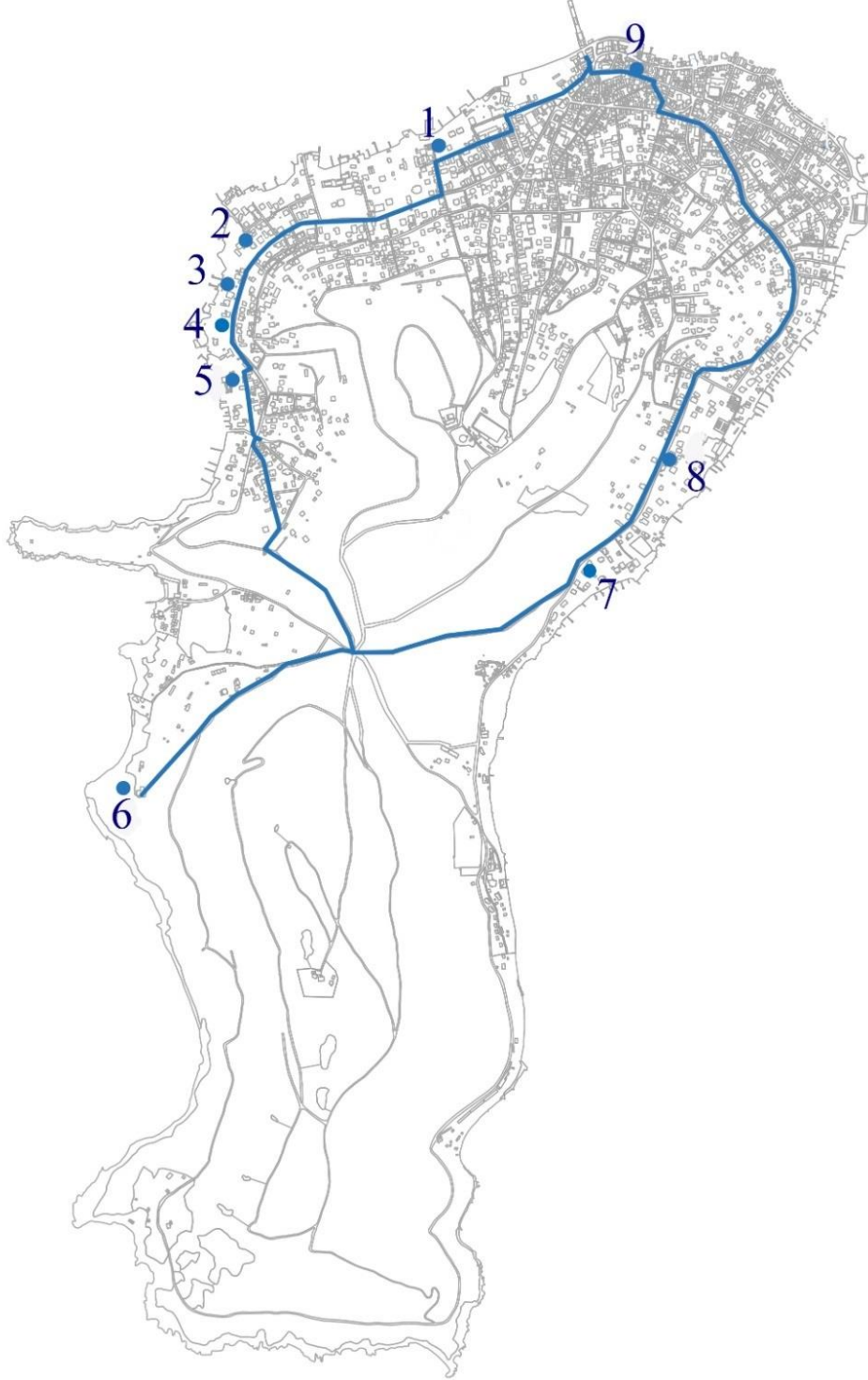
5-Eğitim Yapıları Rotası

Eğitim Yapıları Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Durum	Konum	Görünüm
1- Eski Rum İlkokulu	Metruk durumdadır	Alaçam Sokak No:15	
2- Sahak Mesrob Ermeni Okulu	Günümüzde konut olarak kullanılmaktadır	Alparslan Sokak No:1	
3- Eski Türk Mektebi	Günümüzde otel olarak kullanılmaktadır	iekli Yalı Sokak No:24	
4- St. Antoine Fransız Mektebi	Günümüzde konut olarak kullanılmaktadır	ankaya Caddesi No:19	
5- Eski Büyükkada İlkokulu	Restore edilmektedir	Türkoğlu Sokağı No:2	
6- Rum Yetimhanesi	Metruk durumdadır	arkıfelek Cad. (Yetimhane mevkii)	

6-Erken Modern Dönem Rotası

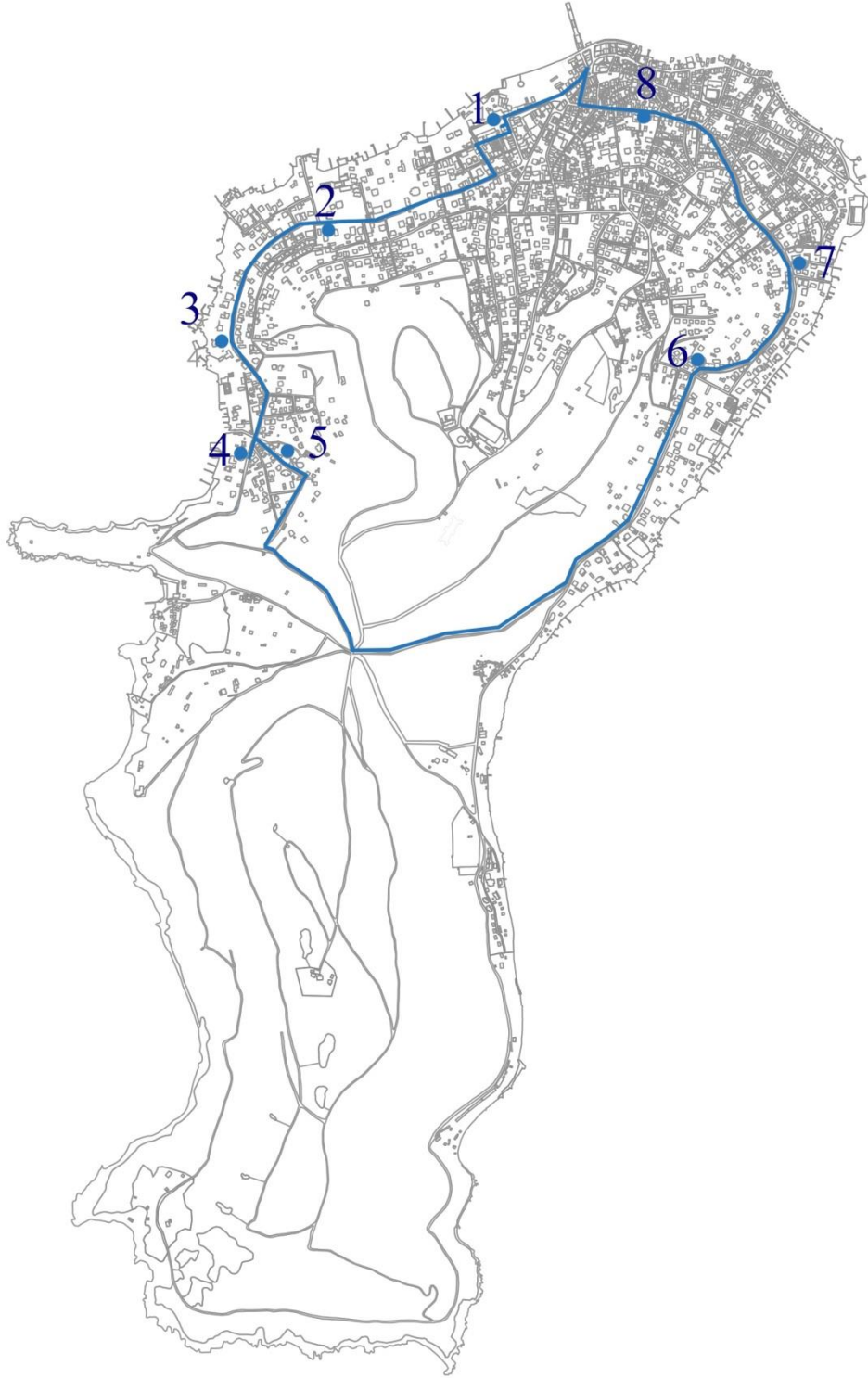

Erken Modern Dönem Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Konum	Görünüm
1- Dikmen Evi	Bahçelerönü Sokak No:14	
2- Dersan Evi	Çankaya Caddesi No:78	
3- Hamaratlar Evi	Nizam Caddesi No:14	
4- Hamson Evi	Nizam Caddesi No:20	
5- Vedat Tek Evi / Hacı Bekir Evi	Yahşi Bey Sokak	
6- Ali Fethi Okyar Evi	Büyük Tur Yolu	

7- Mehmet İpekçi Evi	Yılmaz Türk Caddesi No:153	
8- Sırmalı Evi	Yılmaz Türk Cad. No:99	
9- Erken Cumhuriyet döneminden apartmanlar	-Fenerbahçeli Lefter Sokak -Kıvılcım Sokak -Zağnos Paşa Cadesi (Çarşı bölgesi civarı)	

7-Geç Modern Dönem Rotası

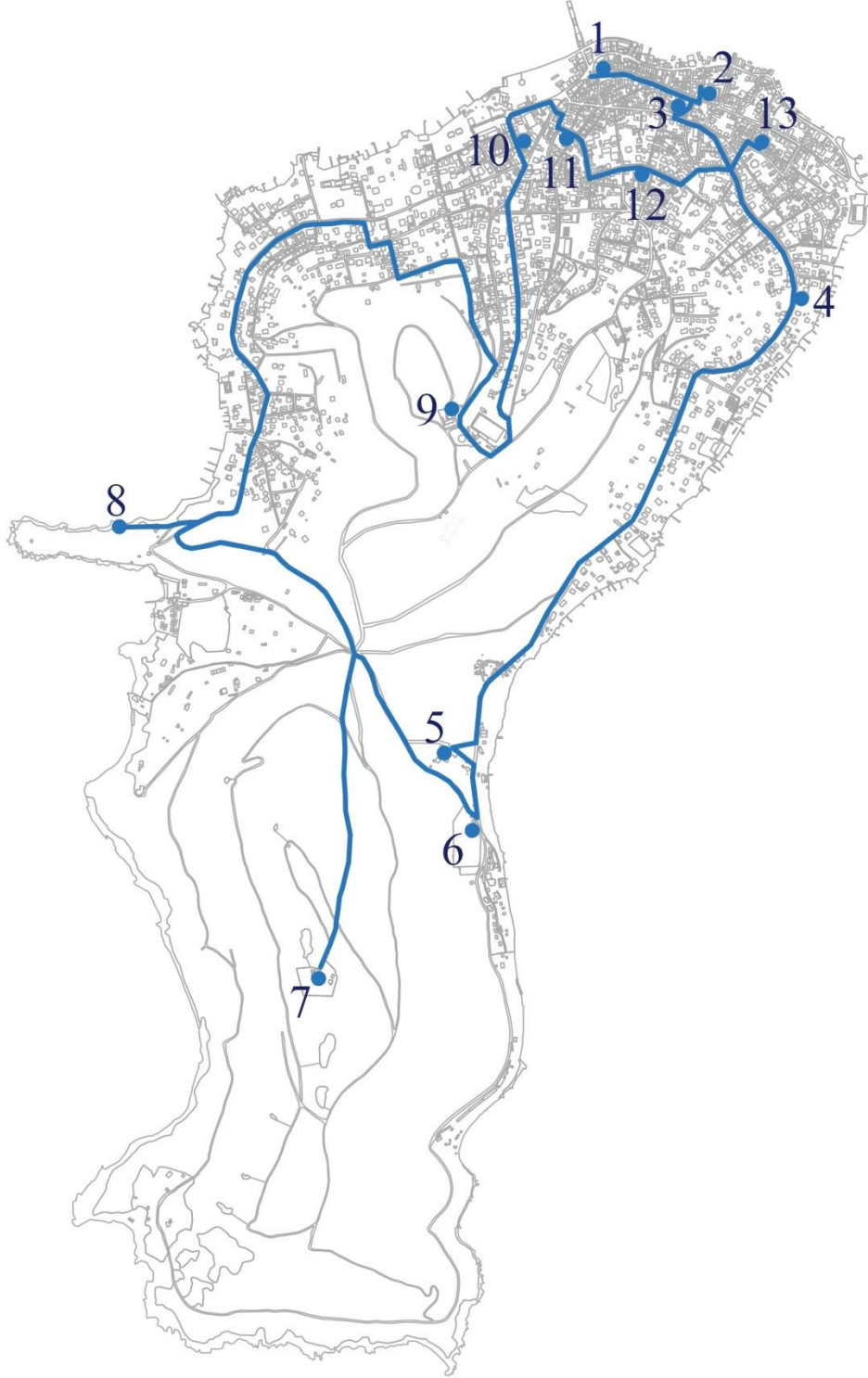

Geç Modern Dönem Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Konum	Görünüm
1-Anadolu Kulübü otel binası	Yimiüç Nisan Caddesi / Bahçelerönü Sokak No:8 (Anadolu Kulübü)	
2- Orhan Şahinler - Büyükada'da Konut	Çankaya Caddesi No:51	
3- Dr. Rıza Derviş Evi	Nizam Caddesi No:24	
4- Villa Sadıkoğlu	Nizam Caddesi No:68	
5- Rifat Yalman Evi	Yahya Kemal Beyatlı Sokağı No:5	
6- Zeki Sayar Evi	Yılmaz Türk Caddesi No:62	

7- Kalderon Evi	Yılmaz Türk Caddesi No:17	
8- Geç Modern Dönem apartman örnekleri	Çınar Caddesi civarı	

8- İbadethane ve Ziyaretgâhlar Rotası

İbadethane ve Ziyaretgâhlar Rotası İçin Açıklamalar

Yapı/Yer	Yortu Günü	Konum	Görünüm
1- Panagia Kilisesi	15 Ağustos	Kıvılcım Sokak No:1	
2- Aya Dimitri Kilisesi	26 Ekim	Alaçam Sokak No:17	
3- Aya Fotini Ayazması	26 Şubat ve 20 Mart	Çınar Meydanı Sokağı No:15 (Rum İlkokulu arka bahçesinde, özel mülk içinde)	
4- Aya Todori Şapeli	17 Şubat	Yılmaz Türk Caddesi No:25	
5- Aya Nikola Manastırı	6 Aralık	Nazenin Sokak (Aya Nikola Mevkii)	

6- İlya Profiti Mezarlık Şapeli	20 Temmuz	Büyükada Rum Ortodoks Kabristanı içi	
7- Aya Yorgi Manastırı	23 Nisan ve 24 Eylül	Aya Yorgi / Yüce-tepe Mevkii	
8- Aya Konstantin ve Eleni Ayazması	21 Mayıs	Dil Burnu Mesire Alanı – Kuzey sahili	
9- Hristos Manastırı	6 Ağustos	Kadıyoran Cad. (Hristos Mevkii)	
10- Surp Asdvadzadzin Ermeni Katolik Kilisesi	–	Mehmetçik Sokak No:11	
11- St. Pasifico Latin Katolik Kilisesi	–	Yazgülü Sokak	

12- Hamidiye Camii	-	Hamidiye Camii Sokak No:8	
13- Hased Le Avraam Sinagogu	-	Pancur Sokak No:13	